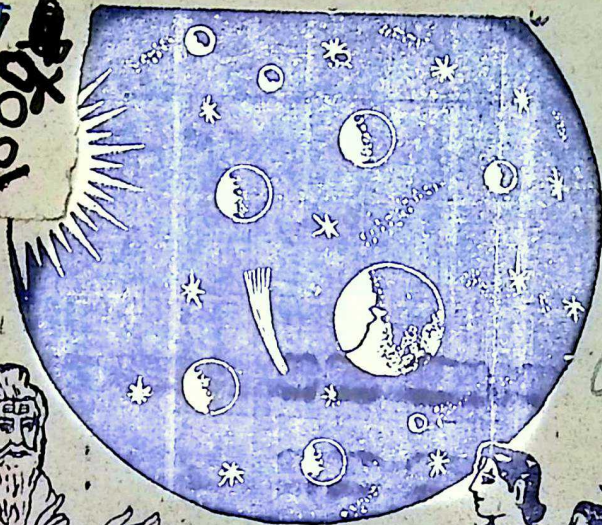

नं. 2609

मानन्दचरित महाकाव्य

भोग्यप्रसाद भण्डारी

ने. 2609

दत्ता नं. 96058

ने. 2609

श्री षडानन्दचरित महाकाव्य

कवि

भोग्यप्रसाद भण्डारी

प्रकाशक

सनातनधर्म सेवासमिति,

धरान

प्रकाशक

श्री सनातनधर्म सेवासमिति,

धरान

891.491
BKA

प्रथम संस्करण—१००० प्रति

मूल्य १५/५० पैसा

C सर्वाधिकार लेखकाधीन

लेली ज.
१५०२४

मुद्रक

अमय कुमार

आर्यभूषण प्रेस,

ब्रह्मघाट, वाराणसी

श्री :

सम्मति

दिलाका संस्कृत विद्यालयका संस्थापक गुरु आबालब्रह्मचारी षडानन ज्यूको नाम प्रसिद्ध छ । वहाँको नाम वारेमा “कलौ विप्रः षडाननः” भन्ने श्लोक उहाँका एक शिष्यले सपनामा पाएकोले ‘षडानन’ नै हो जस्तो लाग्यो । तर घेरैले ‘षडानन्द’ भन्ने गरेको, विश्वनाथ “कोही”ले आफ्नो पुस्तकमा ‘षडानन्द’ उल्लेख गरेको हुँदा दुवै नामले वहाँलाई मान्न सकिन्छ ।

वहाँका मुख्य शिष्य नन्दिकेश्वर गुरुज्यूले “आचारादर्शक” भन्ने पुस्तक द्वारा वहाँको जीवनी प्रकाशित गर्नु भयो । स्व० पं० यज्ञनिधि चापागाजी-ज्यूले पनि वहाँको जीवनी प्रकाशित गर्नु भएकोथियो । गोरखपुरको गीता प्रेसबाट पनि वहाँको संक्षिप्त जीवनी प्रकाशित थियो । हाल दिलामा पढाउने ज्ञानराज सुवेदीबाट प्रकाशित ‘स्मृति काव्य’ पनि हेरियो ।

हालै पिण्डेश्वर संस्कृत विद्यापीठका उपप्रा पं० मोग्य प्रसाद मण्डारीले प्रकाशित गर्न तयार पारेको श्लोकबद्ध चिस्तृत रूपको वहाँको जीवन चरित्र मा आधारित ‘षडानन चरित्र महाकाव्य’ सुन्नपाउँदा झन् खुसी लाग्यो । जनतामा चरित्रबल थप्न र ती कुराहरू नयाँ-नयाँ पीढिमा सार्ने गर्नु पर्ने हुनाले आदर्श महापुरुष रामचन्द्र आदिका जीवनी ऐलेका नयाँ पीढि सम्म पनि सार्ने ल्याएका छौं ।

झन् बालब्रह्मचारी गुरुका ता १८९२ संवत्मा साधारण कुलमा जन्मनु भएर पनि अनेक आसाधारण काम देखिएका छन् । वहाँ असाधारण चाल चलन, व्यवहार, शिक्षा प्रचार, नैतिकताका साथ धर्म प्रचार साथै

सतीप्रथा हटाउने आदि समाज सुधारका काममा जीवन भर लाग्ने भयो । वहाँका साथ बस उठ गर्ने, मन्त्र सुन्ने, संगत गर्ने मानिसहरू अहिले सम्म पनि जीवितै हुनाले उनीहरूका साथ सोध पुछ गरी बुझी यो लेखेको हुँ भनी लेखकले बताएको र मैले पनि आफ्ना दाजु, बाबु र अरूबाट पनि सुने बुझेका नै धेरै कुरा परेकाले प्रचार गर्ने लायक जीवन चरित्रात्मक काव्य हुँदा प्रत्येक नेपालीले हेर्न योग्य र प्रेरणादायक छ ।

यस्ता उत्तम चरित्रबाट हामीलाई कस्तो भावना मिल्छ भने—आफ्नु बच्चा पाल्ने काम पशु पक्षीहरू पनि बहु संख्यामा गर्दै छन् । त्यो बाहेक राष्ट्र उन्नतिका निमित्त काम गर्नु, शक्ति अनुसार तेस्ता काममा तन, मन, धन, लगाउनु नै मुख्य काम हो । त्यही नै मनुष्य जन्मको सफलता पनि हो । ज्ञान ब्रह्मचारी गुरुको ता नेपाली जनता नै परिवार जस्तो भयो, तिनकै निमित्त जीवन समर्पित थियो । यस्ता महापुरुषको प्रत्येक विद्यालय र विद्यापीठहरूमा जन्मदिन मनाउने र वहाँको जीवनी सुन्ने र सुनाउने कामहुनुपर्छ । यस क्रममा स. घ.स.से.धरानले उहाँको १५२ औं जन्म जन्मती मनाई यस कार्यको शुभारम्भ गरिसकेकोछ ।

उक्त जीवनी लेखन प्रकाशित गर्ने र खोज गर्ने समेत पद्मब-घहादुर बस्ने त ज्यूले प्रोत्साहन समेत दिदै प्रोत्साहित गर्नु भएको हो भन्ने कुरा लेखक बाटै सुनेकोले वहाँलाई पनि धन्यवादक छ ।)

उक्त महापुरुषको पुस्तक चाँडै प्रकाशित भै सर्वत्र फिजियोस् भन्ने शुभ कामना गर्दछु ।

१५२ औं षडानन जयन्ती

छविलाल पोखरेल

मार्ग शुक्ल पंचमी

अध्यक्ष

(२०४३।८।२०)

सनातनन धर्म सेवा समिति धरान ।

संमति

दिलाका आबाल ब्रह्मचारी, महर्षिकल्पगुरु, षडानन अधिकारीज्यूको जीवनीमा आधारित छ यो “षडाननचरित महाकाव्य” तत्कालीन सामाजिक ऐतिह्यलाई समेत टिपेर चलेको छ-ऐतिहासिक महाकाव्य । वास्तवमा काव्य-साहित्यमा समाजकै प्रतिबिम्ब हुन्छ । यस्ता काव्यमा कविकृत विविध रूपको उत्प्रेक्षा हुन्छ, रूपण-निरूपण हुन्छ । दार्शनिक त्यो गरिमा जसले जीवनको अवलोकन गर्छ-यहाँ झल्किन्छ अनि धर्मशास्त्र, नीतिशास्त्र, व्यवहार शास्त्र आदिको समेत प्रकाश पाइन्छ, अनि पाइन्छ ‘समुचित सन्निवेश चारुत्व ।’ यसरी सबै कुराको एकत्र प्रस्तुत भव्य स्थितिले यसलाई अझ उत्कृष्टताको मान प्रदान गर्छ । कविहरूको मार्ग-सरणि एउटै जस्तो देखिए पनि स्व-स्व अभिप्रेत अनुसार यस्ता सबै काव्यमा भिन्नरूपता स्पष्ट प्रतीत हुन्छ । प्रतिभाको चमत्कारले यसमा अझ निखार-निबखुरानत्याइ-दिन्छ । यसरी गएर काव्य हृदयहारी बन्न जान्छ । शब्द, अर्थ, गुण, अलंकार, रीति, वृत्ति, प्रवृत्ति एवं औचित्य इत्यादि सबै कुरामा ध्यान पुऱ्याउनाले काव्यको गरिमा बढ्छ । हृदयस्पर्शी भाव वा रस-आनन्दले त्यसलाई लोकातित बनाइदिन्छ र यस्ता काव्यको स्रष्टा-कवि जिउँदै अमर बन्दछ । काव्यामृतको रसाऽऽस्वादन अरूहरूले पनि गर्न पाउँछन् । आनन्दित हुन्छन् । तर कस्तो असजिलो छ यो मार्ग ! यता यी माथिका सबै कुरामा यथोचित ध्यान राख्ने रसाऽऽस्वादन गराउने लक्ष्य रहन्छ कविको भने उता तदनुकूल मर्यादाको यथार्थलाई पनि उत्तिकै विसर्जन पाइन्न । अर्को थप कुरा कवि स्वयं पनि त्यस कृतिबाट सन्तुष्ट हुनुपर्छ । यी सबै कुरामा सावधान सचेष्ट हुँदै कृतिकार कवि यो असजिलो बाटामा अघि बढ्छ-एउटा नयाँ मुलुक खडा गर्ने ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय—पिण्डेश्वर—संस्कृत-विद्यापीठका उप प्राध्यापक पण्डित भोग्य प्रसाद भण्डारीज्यूले यो ऐतिहासिक महाकाव्यको रचना गर्नु

भयो । नेपालको राजधानी काठमाण्डप देखि पूर्व, त्यसवेलाको चारनम्वर भोज-
पुरमा पर्छ—दिला भन्ने गाउँ । यो सप्तकोशीको प्रमुखतम नदी अरुण-नदीको
दाहिने पाटामा नदी-तरंगसित लहवरी खेल्ने सुशीतल हावाले आफ्नो गायको
पसिना सुकाउँछ एकातिर भने, अर्कातिर विश्वको सर्वोच्च पर्वत हिमालका
नजीकै रहेका चुचुरा कुम्म कर्ण र मकालूका साथ ठाडो शिरगरी मुसुक
हांसेर बातमाछे यो दिला । सुन्तला र रुद्राक्षको महिमाले चिनिने यो दिला-
मांझ किराँतको उत्तरी शान्त एकान्त भाग हो । यसरी प्रकृतिले चिनेको भए
पनि यो दिला विद्या र प्रकाशको दृष्टिबाट टाडै पर्दथ्यो । यसमा विद्याको
प्रथम प्रकाश आयो-आवाल ब्रह्मचारी गुरु षडानन अधिकारी ज्यूबाट । यहाँ
पूर्णव्यवस्थित—विद्यालय—खुल्यो उहाँकै दूरदर्शिताले । धर्म, कर्म,
संस्कार-संस्कृति, सुधार इत्यादिको आलोक पनि अरुतिर भन्दा निकै पहिले
यहाँ देखिएको हो । विद्या-मन्दिर, मन्दिर, पाटी-पौवा र सतसंग स्थल आदि-
बाट त्यसवेला शुरू भएका उहाँका लोक कल्याणकारी क्रियाकलापका नमूना
आजपनि अवशिष्ट रूपमा देख्न पाइन्छन् । त्यसवेलादेखि विद्योतित विद्या
ज्योतिले त्यस भेकको जन-मानसमा आजपनि आलोक पुऱ्याइरहेकै छ ।
स्वधर्मनिष्ठ, आचारवान् भई स्वयमेव आफ्नो व्यक्तित्वलाई बलिष्ठ बनाउन
अघि सर्नु पर्दछ भन्ने उहाँको शिक्षा, शब्दहरूको उपदेशबाट भन्दा पनि उहाँले
स्वयमेव अंगीकार गरिएको आचरण, जीवन-पद्धतिबाट, कहीं अधिक हाम्रो
त्यस वरिपरिको समाजले ग्रहण गरेको छ ।

उहाँ एउटा सिद्ध महापुरुष हुनुहुन्थ्यो । यी कुरा त्यस तर्फ विविध रूपमा
चलि रहेको वार्ता प्रसंगबाट र स्वयमेव देख्ने सज्जनहरूका परम्पराबाट अवगत
हुन्छन् । सिद्धिहरू थुप्रै छन्, सिद्धिहरूले पछ्याइएको महापुरुषनै सिद्ध कहला-
उँछ । यहाँ म अहिले विश्वप्रसिद्ध विद्वान् महामहोपाध्याय पण्डित गोपीनाथ
कविराजज्यूका योग-गुरु, महान् सिद्ध, श्री स्वामी विशुद्धानन्दज्यूलाई संक्षिप्त
छु र श्रीमद्भागवतको 'अन्तरायान् वदन्त्येता युञ्जतो योगमुत्तमम् । मया
सम्पद्यमानस्य कालक्षपणहेतवः । (भागवत ११ स्क. १५ अ. ३३), श्लोक

(३)

पनि संझिरहेको छु । स्वामीज्यू काशीमा बस्नुहुन्थ्यो । उहांमा विविध योग सिद्धिहरू विद्यमान थिए । भक्तहरूको आग्रहमा कहिलेकांही केही रूपमा तिनको प्रदर्शन पनि दिनुहुन्थ्यो । तर तिनबाट आफू कहिल्यै पनि प्रभावित हुनुहुन्नथ्यो, आकर्षित हुनुहुन्नथ्यो । नपाइएको लौकिक-अलौकिक वस्तुको योग-प्राप्ति नै सिद्धि हो भने सर्वोत्तम प्राप्ति परमात्मालाई प्राप्त गर्ने, परमोच्च ध्येय राख्ने यस्ता महापुरुषहरू यी सिद्धिहरूलाई अन्तरायरूप नै मान्दछन् भन्ने माथिको श्लोकको भाव स्वामी विशुद्धानन्दजस्ता महापुरुषहरूमा चरितार्थ भएको देखिन्छ । यिनै कुग हाभ्रा गुरुमहाराज षडाननज्यूमा पनि यथार्थ घटित हुन्छन् । उहांका त्यस्ता केही सिद्धिहरूका श्लोक यस महाकाव्यमा पनि पर्ने गएका छन्, तर तिनबाट गुरु स्वयं प्रभावित किंवा आकर्षित हुनुभएको कुरा यहां र अन्य उपग्रन्थ परिचायक सामग्रीमा पनि पाइन्छ ।

उहां हाभ्रो वैदिक सनातन धर्मावलम्बी हुनुहुन्थ्यो । गायत्री-वेदमाताका उपासक हुनुहुन्थ्यो । उहांको क्रियाशीलता, निष्काम कर्म, लोकसंग्रहीभाव, समाजकल्याणकारी चेतना, सर्वत्र प्रसिद्ध छन् । उहांको उपासना पद्धति सरल सर्वजनसंवेद्य थियो, रहस्यात्मक किंवा गोपनीय थिएन । उहां महान् हुनुहुन्थ्यो । तर विश्वले त्यसबाट कुनै राप किंवा ताप पाएन, बरू पायो आह्लादकारी शीतलतानै । उहांको कुनै वाद थिएन, त्यसैले विवादपनि थिएन । उहांको समा, समिति, कुल, समाज, संघ, संस्था, आश्रम, आदिकेही मा पनि एकाधिकार थिएन र यस्ताको असर उहांमा निकै कमथियो उहांले त्यस्तो कुनै 'मिशन' खडा गर्नु भएन, चेलाको परिपाटि पनि रहेन । उहां, एकलै आफ्नो बाटोमा अधिबढि रहनु भएको, लोकमंगलभावनाले अभिप्रेरित आदर्श पथिक हुनुहुन्थ्यो ।

जम्मा ९ सर्गमा रचना गरिएको यस महाकाव्यमा उहांको जन्म, जीवन, कर्मपथ, सिद्धि-सान्निध्य, अलौकिक विस्मयकारिता, अरू कर्महरू र अवसान-प्रयाणको प्रसंग धाराप्रवाहरूपमा, मर्मस्पर्शी ढंगले प्रस्तुत भएको छ । साथै देश, हिमालय, पर्वत, नदी, नालाहरू, दिला-ग्राम आदिको पनि रमणीय रूप,

अवस्थाका र प्रतिभाका संगममा उत्रन गएको छ । त्यस बेलाको सतीप्रथा, दासप्रथाको अवाञ्छनीयतामा गुरुमहाराजको टडकारो स्पष्ट धारणा अभिव्यक्त भएको छ । मनुष्य जीवनको श्रेष्ठता र त्यसको उपयोगिता, धर्म र समाज, देश-राष्ट्र प्रतिका दायित्व, आचार र संस्कार, विद्या र अविद्या, सम्पन्नता, संस्कृति, भाषा, जन्मभूमि इत्यादि व्यापक विषयहरूमा गुरुमहाराजको सुलझिएको दृष्टिकोण यहां प्रस्तुत हुन आएको छ ।

आवाल ब्रह्मचारी षडानन गुरुज्यूका विषयमा समय समयमा स्मृति-कृतिहरू न निस्केका हैनन्, तर यसमा निश्चयनै व्यापकता छ र छ काव्यगत मनोरम छटा । विद्वान् 'मण्डारी' ज्यूले यस्तो गुरुत्वपूर्णकाम हातमा लिएर र यस्तो रमणीय रूपमा प्रस्तुत गरेर अति प्रशंसनीय कार्य गर्नु भएकोछ । आशा छ यसबाट गुरुमहाराजको सच्चरित्रमा समाजले अझ टडकारो प्रकाशपर्न गएको कुरा अनुभव गर्नेछ । विद्वान्लेखकज्यूको लेखनीले मातृभाषा नेपालीलाई यस्ता आदर्श सत्साहित्यको उपहार चढाउँदै जाओस्, समाज त्यसबाट लाभान्वित हुँदै जाओस् । म उहाँको समुन्नतिको कामना गर्दछु । शुभम् ।

२०४३ फागुन ७ गते

टीका प्रसाद शर्मा

सह-प्राध्यापक

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पिण्डेश्वर विद्यापीठ, धरान ।

श्रीः

लेखकका-दुईशब्द

ॐ वयं राष्ट्रे जागृत्यामः पुरोहिताः

शुक्ल यजुः, अ० म० २३

प्रातः स्मरणीय, आवालब्रह्मचारी, महर्षि, श्री पडानन अधिकारीज्यूका अलौकिक क्रियाकलाप जीवन घटनाहरू वाल्यावस्था देखि नै यदाकदा सुन्ने सोभाग्य मिलेको हो। सुन्दै जाँदा चाख बढदैगएर टिपन टापन गर्ने थालें। वहाँ भोजपुर जिल्लाको दिङ्गला गडीगाँउँमा विक्रम संवत् १८९२ मार्ग-शीर्ष पंचमीका दिन जन्मनु भएको हो र देहावसान काठमाण्डौको पचली-घाटमा १९७३ जेष्ठ कृष्ण त्रयोदशी का दिन ८२ वर्षको उमेरमा भएको हो।

त्यो अन्धकार युगमा माझकिरात दिङ्गलामा वहाँले स्थापना गरेका पाठशाला, पुस्तकालय, मन्दिर, वगैँचा, पोखरी, धारा, पाटी, छात्रावासहरू ले देशलाई शिक्षा दिए। काठमाण्डौमा रानीपोखरी संस्कृत पाठशाला पनि यसपछि मात्र खोलिएको हो। त्यो वेला सम्म देशमा पाठशाला नभएको भान हुन्छ। कुरीतिहरू रूढभै सकेका थिए। ती सबै वहाँको उपदेश र शिक्षाले हटेर “सा प्रथमा संस्कृति विश्ववारा” त्यो प्राचीन, सबैले स्वीकारिएको संस्कृति, विशुद्धरूपले दुनियाँमा फैलिन लाग्यो। ती सबै सुधारको झलक यो सानो पुस्तकमा प्रस्तुत गरिएको छ।

यस्ता देशसुधारक विभूतिमहापुरुषका जीवन घटना र उपदेशहरू लुप्त नहुन्। हामी सबैलाई सत्प्रेरणा प्रदान गरुन् भन्ने उद्देश्य राखेर वहाँ संग धेरै दिन बसी पढेका विद्वान्, ज्ञानवृद्ध, वहाँका शिष्य आप्त महापुरुषहरूले प्रत्यक्ष देखेका र वहाँ बाटै सुनेका चर्चा उपचर्चाको मधुकरी संकलन यस-रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। श्री नन्दिकेश्वर अधिकारीज्यूले स्वप्नामा पाएको

श्लोक "कृते सनत्कुमारोऽसी त्रेतायां षण्मुखोऽभवत् । द्वापरे शान्तनु भीष्मः कलौ विप्रः षडाननः ॥" मा "शान्तनु भीष्मः" यो व्याकरण अशुद्धि, वसुका अवतार भीष्म भन्ने भारतीयकथा संग न मिल्दो सनत्कुमारको अवतार भन्ने कुरा कल्पभेदले पनि हुन सक्तछ भनी आप्तवाक्यानुसारै राखियो । साथै सबै षडानन्द मन्दथे यो श्लोक भेटे पछि मैले षडानन नामनै उल्लेख गरेकोछु । अर्को कुरा नदी पारि पुगेको सबैले देखे, नाउ चढेको कसैले देखेनन् र खराउलाएर तरे कि ? रूमालओछ्याएर तरे भन्ने किम्वदन्ती धेरै वाट सुनें । ती खराऊ र रूमाल कसैले देखेनन् अन्दाज मात्र गरे । देवता र सिद्धलाई न रूमाल चाहिन्छ, न खराऊ चाहिन्छ, न भित्ताले छेक्छ न डाँडा काँडाले रोक्छ, हनुमानजी लङ्का गए जस्तै स्वच्छन्द आफ्नो इच्छा शक्ति अनुसार जान सक्ने हुँदा सिद्धको आधारवाट वारिपारि गरेको उल्लेख गरेको छु । खराऊ र रूमालको उल्लेख गरिन ।

षडानन गुरुका किंवदन्तीहरू प्रत्यक्ष देखेर र वहाँ वाटै सुनेर बताउने उहाँका शिष्य मेरा आप्त महापुरुष गुरुहरू यस प्रकार हुनु हुन्छ :—

मेरा पितामह स्व० श्रीनन्दलाल भण्डारीज्यूले काठमाण्डौ वाट काशीमा नाउ डुवेको चर्चा, पं० नन्दिकेश्वरका शिष्य श्री डी० लक्ष्मी प्रसाद आचार्यवाट पं० नन्दिकेश्वरले स्वप्नामा श्लोक पाएको घटना, पं० श्री दुर्गा प्रसाद लंसाज्यूवाट बालक अवस्थामा मावलमा बसेको, वहाँ न जन्मदै पिताको देहावसान भएको, वेठीमा मुखियाले फिराएको, बोधने दर्जीले टोपी लगाई दिएर अति समेत दिएको, वहाँको रिस गर्ने ले ठाउँ नै छोड्नु परेको सरासर हिड्ने र कपाकप खाने देवता चिन्हाएको, पानी समाउँदाको औठीदान, रोगी न सोधी खबर ल्याउने हात औषध पठाई रोगी निको पारेको, गायत्रीवाट खुर्पा र चारचक्रभएको शालिग्राम पाएको, स्व० श्री पं० श्रीम प्रसाद गौतमज्यूवाट आफ्ना पिताको मनाइ अनुसार सूर्य ग्रहण न्वाहुँदा नाउ बिना अरुण नदी तरी सबै भन्दा पहिले मनकामना मन्दिरमा पुगेको स्व० श्री पं० त्रैलोक्यनाथ भण्डारीज्यूवाट वहाँको योगिक धौतक्रिया देखेर वाक्य-

(७०)

सिद्धिको वरदान पाएको, पाठशालाका निमित्त कटाएका काठ दिन्न भन्ने छिमेकीका घरमा आगो लागेको, स्व० श्री कविराज नरपति पोख्रेलज्यूबाट लुकेर तमाखु खाँदा गुरु वहीँ पुगी तमाखु मागेको, जुन देवतामा चित्त मुक्तछ उनैको मन्त्र दीक्षा लिनु भनी शिव दीक्षा लिएको, पचलीघाटमा बस्ता दिएका उपदेशका केही अंशहरू, रोगहरूमा हैजा रोजेको र त्यसैको निहुँले बेरामी देखिई समाधि लगाई देहत्यागेका प्रसंगहरू, मु० पदमवहादुर वस्नेतज्यूबाट नवागत छात्रले सप्ताह र पाठशाला दुवैतिर गुरुलाईदेखेको न्वाँगीका चामल बाँड्दा पनि उत्ति नै रहेको, कप्तान करवीर थापा संग मित्रता, कर्फोकका स्वामीसंग पाठशाला राख्ने सल्लाह गरेको, तीज र पन्जमीको पूजा प्रसङ्ग, ग, गंगोत्तरी-स्वप्ना, सबै रोग निको पार्ने तत्कालीन राणा प्रधान मन्त्री चन्द्र शंसेरलाई गरिएको उपदेश, आफूले कौमुदी थालेको, स्व० श्री पं० नरनाथ दाहालज्यूबाट साझमा भूमिभन्दा माथि गुरु उभिएको, मर्यादा पालनाको उपदेश दिएको, पं० श्री अविचन्द्र भण्डारीज्यूबाट-बाल्यावस्थामा दिदीका घर खोटाङ्ग गएको, त्यहीँ व्रतबन्ध भएको, तिरहुत पढ्न गएको, जाँदा बाटामा रामदर्शनमिलेको, पढाइको गुरु, गायत्रीमा निष्ठा, सिद्धिप्राप्ति काशीमा विद्याध्ययन, प्रयागमा कल्पवास, पोखरामा तपस्या, साधुसङ्गति, तीर्थयात्रा, तपोभूमिको शान्ति चाला, गंगादर्शन, गंगाको उपदेश ठुटामा बाधको भ्रान्ति, सिद्धिको प्रयोग, स्वदेश फिर्ता, मातृदर्शन, मातृवियोग, देशको अवस्था, पाठशालाको प्रबन्ध, सप्ताहमा पूजाकोठेले सनकादि सबैलाई देखेको छिमेकीहरूमा वस्नेतहरूको विशेष श्रद्धा, भान्सा अक्षय पारेको, सामाजिक उपदेशहरू, राजप्रशंसा, ब्रह्मचर्य, छात्र प्रशंसा, गृहस्थप्रशंसा, वानप्रस्थ, संन्यास चन्द्रशंसेरलाई मोक्षको उपदेश, सनातन धर्म, योगगायत्री महिमा, देशभक्ति, भागवत महिमा, राम महिमा, सन्तान प्रति माता पिताको कर्तव्य, विवाहका अवस्था र परिणामका उपदेशहरू, श्री गंगा प्रसाद वाणाज्यूबाट श्रावणी-स्नानमा पोखरीमा नडुवी घुमेको, हरिलाल लंसालकोमा सती जोगाएको, पं० श्री माधव प्रसाद बरालज्यूबाट एकसौबाठ राम मन्त्रजपे सबै बिघ्न गर्ने,

(ओ)

हज्जारनामको फल एकै रामनामले दिने, नीलो भनेको सधै उदाउने सूर्य भन्ने आदि घटना चमत्कारहरू प्राप्त भएका हुन् । प्रा० देवजराज न्योपाने-ज्यू र ज्ञानराज सुवेदीबाट पनि महत्वपूर्ण सम्मतिहरू प्राप्त भए । श्री विश्वनाथ 'कोही' र श्री हेमराज शास्त्रीका पुस्तक र कक्षा आठमा पढाइने पुस्तकको समेत आधारबाट यो पुस्तक तयार गरिएको हो ।

विषय अति उत्तम हो । तर लेख्ता यस्तै मात्र भयो । "प्रांशुलभ्येफलेलोभादु द्राहु रिब वामन" यो सूक्ति सार्थक भएको छ । पाठकले अनुभव गर्नु हुने नै छ । यी षडानन गुरुका शिष्यभक्त मेरा गुरु स्थानीय सबै आप्त महापुरुषहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

विशेष गुरु श्री अविधन्द्र मण्डारीज्यूको १०५ वर्षको उमेरमा पनि ताजा रहेको संस्मरण र उपदेशमा धुर्यंकले म धेरै मुग्ध भएकोछु । मु० पदमबहादुर बस्नेतले यो ग्रन्थमा प्रेम राखी बाराबर सुन्ने, अमूल्य सुझाव दिने र पटक पटक—धरान विराटनगर र एक पटक दिङ्ला सम्मको पनि मार्ग-भ्यय ब्यहोरिदिएर लगाएको गुन म विसन सक्तिन । यो ग्रंथलाई सत्यं शिवं सुन्दरं पानं सधैं सचेष्ट रहने पाण्डुलिपि सुन्दा "तन्मे मनः शिव सङ्कल्पमस्तु" भन्दै ध्यानग्न रहने—

गीतमो भीमनामासो सुवर्णपदकद्वयी ।

आचार्यपदमाहेन्द्रविद्याभूषणभूषितः ॥

मतिने वरिष्ठ वैदिक विद्वान् पं० श्री भीम प्रसाद गीतमज्यूको असाधारण स्वर्गवासले ठूलो आघात परेको छ । वहां प्रति हार्दिक श्रद्धान्जलि अर्पण गर्दछु ।

यो प्रकाशनका निमित्त डी० दीपबहादुर बस्नेतज्यूको निर्देशन अनुसार श्रद्धालुव्यक्तिहरूबाट केही रकम जम्मा गरी स्थानीय सनातन धर्म सेवा समिति धरान शाखासंग प्रार्थना गर्दा बाँकी रकम खर्चगरी प्रकाशित गराएकोले सबै आर्थिक सहयोगी र समितिलाई समेत कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

(अं)

आफनो अमूल्य मन्तव्य दिएर ग्रन्थको गौरव बढाइदिने भू० पू० प्रधानाचार्य उप प्रा० श्री छविलाल पोखेलज्यू, भू० पू० पीठप्रमुख सह प्रा० श्री टीका प्रसाद वस्तीज्यू, पं० श्री शालिग्राम पोखेलज्यू, पं० श्री दुर्गा प्रसाद लंसालज्यू र अर्थ संकलनमा अथक प्रयास गर्ने पं० श्री हेमन्तराज अर्यालज्यू पं० श्री हरिराज बरालज्यूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । यो पाण्डुलिपिलाई साफी गर्ने सानो छोरा गंगाराम भण्डारीलाई एउै मुद्रण सहयोगी छात्र डेगराज पौडेल र पुत्र गोपाल भण्डारीलाई पनि शुभाशीर्वाद दिन्छु ।

दिनांक २०४३।१२।२०

भोग्य प्रसाद भण्डारी

उप प्राध्यापक

पिण्डेश्वर क्याम्पस धरान

प्रकाशकीय

भोजपुर दलामा जन्मनु भएका असाधारण व्यक्तित्वका धनी प्रात-स्मरणीय बालागुरु श्रीषडानन शर्माका जीवनीमा आधारित प्रस्तुत महाकाव्यको प्रकाशन गर्ने अवसर प्रदान गर्नु भएकोमा यसका लेखक प्रा. श्री भोग्य प्रसाद भण्डारीज्यूप्रति आभार प्रकट गर्दछौं । प्रशस्त अध्ययन र अनुसन्धान गरी लेखिएको यस ग्रन्थले शैक्षिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र आध्यात्मिक जागरणमा सकारात्मक योगदान पुऱ्याउला भन्ने आशा लागेको छ । यस्तो महत्त्वपूर्ण कृतिको प्रकाशनार्थ आ-आफ्ना तर्फबाट आर्थिक सहयोग गर्नु हुने सम्पूर्ण चन्दादाता महानुभावहरू धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । यस्तै सहयोग र सद्भावना प्राप्त हुँदै गएमा यस किसिमका ग्रन्थहरूको प्रकाशन गर्ने हाम्रो उत्साह अझै विकसित हुने थियो ।

वाराणसी
२०४३।१२।२५
राम नवमी,

}

गोपाल भण्डारी
सचिव
सनातन धर्म सेवा समिति धरान

लामादारी जुँगा रात्रा जटा फेटा सुहाउने ।
पीताम्बर लगाएका मुनिमाधुर्य पाइने ॥

श्री १०८ आवालब्रह्मचारी षडानन्द अधिकारी
दिङ्गलाका ज्योती

१८९२-१९७३

श्री षडाननचरित महाकाव्य

श्रीगणेशाय नमः

प्रथम सर्ग

गणेश सूर्य दुर्गा श्री शिव विष्णु स्वरूपका ।

परमेश्वरमा मेरा नतिछन् दिन रातका ॥१॥

विनायकसदा सेव्य भूतिभूषित विग्रह ।

भुजगालिङ्गिततनु खुसिहुन् हरिशङ्कर ॥२॥

बाल्मीकि व्यास सप्तर्षि नारदादि सर्वकन ।

नमस्कारार्ह मुनिमा सर्वदा छन् नमो नमः ॥३॥

सच्चिदानन्द भै आफू प्रकृति संग खेलैदा ।

ब्रह्माण्डहरूका साथै विश्व सर्ग जुदा जुदा ॥४॥

गराउने परब्रह्म परमात्मा अन्नत छ ।

उनैमा विश्व ब्रह्माण्ड चराचरटिकि रछ ॥५॥

सृष्टिका पहिले विष्णु शेषशायी भए जब ।

चराचर घराप्राणी शून्यमा सृष्टि भो जल ॥६॥

न सूर्य न शशी तारा ग्रह नक्षत्रको गण ।

न छावापृथिवीलोक न रात छ न वा दिन ॥७॥

सबैको शेष नै शेष जल भित्र सुतीरछ ।

पानीमा उत्रिएको त्यो नाम्लो झैं गुडुलीरछ ॥८॥

उसमा परमात्माको दिव्य मूर्ति विराजित ।

शङ्ख चक्र गदा पद्म वनमाला सुशोभित ॥९॥

किरीट कुण्डलाभाले पीताम्बर टलक्कछ ।

निद्रामुदित आँखाले गलेको भान पर्दछ ॥१०॥

विश्व ब्रह्माण्डको सृष्टि स्थिति प्रलयकारण ।

हुँदा लामु थकाईले हो कि ? त्यो आलसीपन ॥११॥

यसरी नै गयो काल निशा ब्राह्मी समाप्त भो ।

नाभिको पद्ममा आफैं विधाता निस्कनुभयो ॥१२॥

ब्रह्माले गर्नु भो ध्यान मित्यो प्रत्यक्ष दर्शन ।

वेद वेदान्तको सार खुलस्त संग वर्णन ॥१३॥

गरेर सृष्टिका निम्ति आज्ञा भो परमेशको ।

सनकादि भए पैले देव दानव वर्गको ॥१४॥

क्रमैले लोकको सृष्टि नदी नाला धराभए ।

लता वृक्ष पशु प्राणी नर वानर फैलिए ॥१५॥

ज्ञान ज्योति जगाएर भुक्ति मुक्ति दिलाउन ।

योग याग सदाचार सबैलाई सिकाउन ॥१६॥

(३)

मुनिरूप घरी सारा श्रुतिस्मृति पुराणको ।
बाल्मीकि व्यास देवर्षिहरूको उपदेश भो ॥१७॥

यज्ञ योग क्रिया कर्म व्रत पूजा अनेकन ।
गराई वेदको रक्षा साथैभो लोक रञ्जन ॥१८॥

ज्ञानले भक्तिले योगमार्गले ब्रह्मचर्यले ।
वेदाध्ययन गायत्रीजपादि शुभ कर्मले ॥१९॥

लोक कल्याणका साथै परमेश्वर संमको ।
सारूप्यादि हुँदै मुक्त कैवल्यमा विलीन भो ॥२०॥

सृष्टिमा गुणको भाव उनमा तमको बल ।
हुँदा मानवमा आयो धर्ममा पनि खल्वल ॥२१॥

उही वेद सदाचार लुप्त प्राय हुँदै गयो ।

सूर्यले लोकमा जस्तै जस्तै ब्रह्म प्रकाश भो ॥२२॥

वेदयज्ञादिले शून्य स्वेच्छाचारी मनुष्य भो ।

सूर्य अस्ताउँदा जस्तै लोकमा अन्धकार भो ॥२३॥

यस्तामा साधु वा सन्त स्वयं ईश्वर नै पनि ।

आएर गर्दछन् लोक हितकार्यहरू अनि ॥२४॥

शुलुङ्ग शुल्कंश घाम अन्धकार हराउँछ ।

त्यस्तै ईश्वर चेष्टाले लोक धार्मिक बन्दछ ॥२५॥

सुख दुःख सदाचार अनाचार निशादिन ।
शीतोष्ण पाप पुण्यादि द्वन्द्व लोक विषेछन् ॥२६॥

सुख हो धर्मको पक्ष दुःख हो पापको फल ।
एक वेशी भए अर्को तर्फमा पर्छ खल्वल ॥२७॥

वेद यज्ञादिमा बाधा उत्पन्न हुन गो जब ।
हटाउने ध्येय राखी अवतार भए तब ॥२८॥

कला अंश र अंशांश आवेश पूर्ण पूर्णता ।
रूपले गर्ने रक्षा भेदछन् अवतारका ॥२९॥

कला कपिल कूर्मादि आवेश पशुराम हो ।
अंशांश हुन् मरिच्यादि अंश ब्रह्मादि देव भो ॥३०॥

नृसिंह रामहुन्पूर्ण कृष्णजी परिपूर्ण हुन् ।
वेला बेला यिनै आई धर्मलाई जगाउँछन् ॥३१॥

माछो कमठ भै कैल्हे वराहादि अनेकन ।
भएर वेदको रक्षा गर्दछन् ती जनार्दन ॥३२॥

जुन वेला छ जे खाँचो सोही पूर्ण गराउन ।
आउने ईशको व्याख्या गर्छन् व्यास पुराणमा ॥३३॥

अवतार लिदै गर्ने लोक कल्याण ईशको ।
यथार्थ महिमा जानी बताउन समर्थ को ? ॥३४॥

(५)

उनै ईश्वरले हाम्रो देश उज्ज्वल पारन ।

गायत्री वेदवेदाङ्ग सबैलाई सिकाउन ॥३५॥

पठाउँदा स्वयं आए सनत्कुमार विप्र भै ।

षडानन भई जन्मे दिङ्ला माझ किराँत मै ॥३६॥

नेपालको उत्तरमा हिमाल मुस्कुराउँछ ।

सिमानामा बसेकोले देश यो छ सुरक्षित ॥३७॥

होचा अल्गा ठूला साना थुम्का छन् यसमा कति ।

हिमले छोपिँदा चाँदी तुल्य नै देखिए जति ॥३८॥

अरुणोदय वेलामा सुनौला रूप देखिने ।

महत्ता यसको हामी जस्ताले छ न जानिने ॥३९॥

यदा कश कतै काँही देखिन्छन् हिम मानव ।

देखे भने अरुलाई बन्दछन् झट्ट गायब ॥४०॥

पुराणले बताएको यही मानसरोवर ।

गंगा र ब्रह्मपुत्रको उद्गमस्थान सुन्दर ॥४१॥

यही सगरमाथाको सर्वोच्च चुचुरो जहाँ ।

शेर्पातेजिङले राखे देशगौरव लोकमा ॥४२॥

कुम्भकर्ण र लाप्स्टाङ लार्के आदि अनेकन ।

हिमाली चुचुरा गर्छन् तत्कालै मन मोहन ॥४३॥

(६)

शिवको वास कैलाश यसैमा छ मनोहर ।

तपस्वीहरूका निम्ति अति उत्तम यो थल ॥४४॥

विदेशीहरू आएर चढ्दछन् चुचुरा कति ।

कोही सफल भै फिर्छन् बन्दछन् विफलै कति ॥४५॥

सिमाना नाधी यसको जानु हुन्न उँभो तिर ।

जोदा देवी विपत् पदा फिर्न मुस्किल पर्दछ ॥४६॥

अलकापुरका निम्ति गएषे भीम क्यै पर ।

हुँदैन भनी फर्काए हनुमानजीले तर ॥४७॥

युधिष्ठिरजीले धेरै संपत्ति यहाँ भेटियो ।

मर्दा बचाउने संजीवनी बूटी यहीं थियो ॥४८॥

रातमा झल्झलाकार बल्ने औषध छन् यहाँ ।

गन्धर्व अप्सरा गछ्छन् बिहार यस भूमिमा ॥४९॥

अत्यन्त महिमाशाली यसको महिमा ठूलो ।

पुराणहरूले भन्छन् शिवको ससुराली हो ॥५०॥

किनारमा लतावृक्ष औषधि छन् अनेकन ।

मृतसंजीवनी जस्ता बुटी मिल्छन् हजारन ॥५१॥

कस्तूरी चोरीको जत्था जमात बनी खेल्दछ ।

अदम्य विषले काहीं भारी कष्ट गराउँछ ॥५२॥

(७)

झर्ना धारानदी झर्छन् अनेक थरिका यहाँ ।

यिनैको जलधाराले हुन्छ सेचन देशमा ॥५३॥

देशको रक्षक ~~बनी~~ ^{रुख} बसेको छ हिमालय ।

हिउँले छोपिएका ती थुम्का हेर्दै मनोहर ॥५४॥

हिमालबाट निस्केर बहेकी अरुणानदी ।

दक्षिणै तर्फ जाँदामा लिदै साना ठूला नदी ॥५५॥

कतै घुम्दै कतै फिर्दै कतै चट्टान फोरदै ।

कतै पर्वत फेदीमा दिव्य शोभा गराउँदै ॥५६॥

बहन्छिन् वरुणा वैनी साथमा अरुणा दिदी ।

ठण्डा मीठा जलाधार सबैलाई पिलाउँदी ॥५७॥

चिर्खुवा खकुवा खोला मिल्छन् अरुणमा तल ।

यिनैको बिचमा राम्रो दिङ्ला नामक गाउँ छ ॥५८॥

शिर उत्तरमा पारी ढल्केको हो कि मानव ?

पश्चिमै तर्फमा राम्रो मैयूँ नामक लेक छ ॥५९॥

पूर्वमा अरुणा बग्छिन् तुम्लिङ्गटार फराकिलो ।

आग्नेयतर्फमा पर्ने दृश्य हेर्दै रमाइलो ॥६०॥

बीच भञ्ज्याङ नामोझैं दिङ्ला नाम सुरम्प छ ।

त्यसैको पूर्वमा विप्रनिवास गडीगाउँ छ ॥६१॥

(८)

त्यो तुम्लिङ्गारको उत्तर्कुनामा मनकामना ।

साङ्गाङ् पश्चिममा पर्ने साल्मा उत्तर तर्फमा ॥६२॥

व्यांसी बडहरे अर्को मलिलो यस ठाउँमा ।

यिनैको धानले गर्छन् गुजारा जनता त्यहाँ ॥६३॥

आखोटे र तुंगेछाहरु गाऊँ वरिपरी ।

हुनाले बहुतै राम्रो देखिने यो सधैं भरी ॥६४॥

मकालु भन्छ दुनियाँ त्यो छ सेतो सबैतिर ।

हो, तँ कालु महुँ गोरे भन्न गर्ने उचाशिर ॥६५॥

हेमन्तमा अर्धचन्द्राकार सामु हिमालय ।

छोरो देखेर भू-माता मुस्कुराए समान छ ॥६६॥

सबैथरी सबैजात बस्ने दिङ्गला रमाइलो ।

अझ गौरव वेशी भो द्विजाति अधिकारीको ॥६७॥

सदाचार र गायत्री निष्ठा यो वंशको ठूलो ।

हुँदा सनत्कुमारैले जन्मने ठाउँ रोजियो ॥६८॥

विधि संगै सब जातक कर्म भो

द्विज गएर लगन्ठहराइयो ।

तव षडानन नाम हुँदो भयो

जननिको ननिको पिर दूर भो ॥६९॥

इति प्रथम सर्गः ।

द्वितीयसर्ग

दिला भोजपुरजिल्लामा अठ्ठारसयविक्रम ।

विचजन्मनु भो बालब्रह्मचारी षडानन ॥१॥

अठ्ठारसौ वयानब्बे साल मंसिरमास हो ।

पञ्चमी शुलकपक्षको नक्षत्र श्रवण थियो ॥२॥

पिताको नाम हो लक्ष्मीनारायण बडा गुणी ।

पतिव्रता सतीसाध्वी माताको नाम रुक्मिणी ॥३॥

अधिकारी सदाचारी द्विजातिकुलमा वहाँ ।

जन्मनाले उज्यालो भो श्रीसूर्यसरि पूर्वमा ॥४॥

उहा

हँउको गर्भमावास पिताको स्वर्गवास भो ।

गर्भिणी विघवालाई गर्भले सान्त्वना दियो ॥५॥

स्वप्नामा द्विजआएर वेद गुञ्जन चल्दथ्यो ।

सुकिली महिला आई हाँसेर ~~सुम्नुम्याइयो~~ ॥६॥

जन्मला द्विव्यवाला यो भन्ने प्रष्टैगराउँथ्यो ।

यिनैलक्षणलेगर्दा शोक आफैं हुटेर गयो ॥७॥

गडीगाऊँ महाँ जन्मे प्यार गर्थे सबै जन ।

शुक्ल पक्षविषे चन्द्रसरि भो बढने क्रम ॥८॥

(१०)

दिदी तीन थिए जेठी विधवा माइतै थिइन् ।

तिनैले भाइ कान्छाको शाल नाल समालिथिन् ॥९॥

माहिली आरुवोटेकी गौतमी गृहिणी भइन् ।

कान्छी खोटाङ्ग सिम्पानी बसने घिमिरेनी हुन् ॥१०॥

दाजुचारथिए जेठा देवीचरण नाम हो ।

माहिला नर्मदानन्द सानैमा स्वर्ग वास भो ॥११॥

साहिला माधवै भन्ने काँहिला हरिलालहो ।

कान्छा गुरु षडानन्द जस्को वर्णन लेखियो ॥१२॥

प्रतिभा सर्वतोगामी आवाल ब्रह्मवर्यको ।

महिमाले वल्योबत्ती दशाशा झलमल्ल भो ॥१३॥

गोठाले काम खेताले घँसिया हँसिया लिदै ।

वाल्क्यकाम विताएथे यशोदासुत कृष्णझैं ॥१४॥

खेताले काम गर्दामा यौटा ठक्कर जो पयो ।

त्यसैले ज्ञानको ढोका वहाँको उघ्रंदो भयो ॥१५॥

वेठी तिर्नगए मामा न सक्ता षडुवालक ।

मुखियाले फिराएछन् भन्दै खन्दै यो ठग ॥१६॥

ठूला वडा धनी मानी मुखिया मगरै थिए ।

यिनको धाकले सारा रँती खूब डराउँथे ॥१७॥

(११)

बोधने नामका दर्जी वेठी बाजा बजाउँथे ।

जाँदंथिए उतै आए षडूरुच्चे स्वरूपले ॥१८॥

देख्तेमा दर्जिको चित्त दयाले परिपूर्ण भो ।

सहसा षडूमा उन्को प्रेमले उपदेश भो ॥१९॥

आँसु पुछिदिए टोपी फाटेको फालि नै दिए ।

नयाँ टोपी लगाएका षडूले सर्सरी कहे ॥२०॥

“वेठीमा मुखियाबाले गर्दा गाली फिरेँ म त ।

मामालाई कसो पर्ला ठूलो चिन्ता परिरछ ॥२१॥

“मलाई टेर्न छाड्यो त्यो काठाले, चाखला अब ।

वसाइनै पारि दिन्छु” मुखियाका कुरा सब ॥२२॥

सुने सज्जनले सारा त्यो बेला गाउँगाउँमा ।

मुखियाहरूको धाक चल्दथ्यो सब रंतीमा ॥२३॥

संझाउँदै षडूलाई बुढा सज्जनले भने ।

खेतालो अरुको वन्न हुँदै हुन्न द्विजातिले ॥२४॥

पढेर तिमीले धेरै अरुलाई पढाउनु ।

ज्ञानी ठूला पण्डितभै सवैलाई सपारनु ॥२५॥

काम ब्राह्मणको जानी नरोई घर जाउल ।

बुद्धको उपदेशो यो जमेछ षडूमा सब ॥२६॥

(१२)

उपदेश लिए देखि चम्कन्छ पछि बालक ।

न लिने विग्रवं जान्छ यो हो संसारको रित ॥२७॥

मुखियाको थियो गाली वृद्धको उपदेश भो ।

चिल्लापात हुने वृक्ष समानै षडूमा फुरयो ॥२८॥

दिङ्लाका गडिगाउँको मामाका घरवास भो ।

त्यहीँ नै अक्षरारम्भ उनैका साथमा भयो ॥२९॥

दिदीका साथ खोटाङ सिम्पानी पछि जानु भो ।

व्रतबन्ध भयो त्याहीँ केही पछि विवाहको ॥३०॥

कुरा सुन्दा नगर्ने नै अठोट सनमा भयो ।

स्वप्नामा तिरहुत् जानू भन्ने वचन सुन्नु भो ॥३१॥

दिदीसंग विदामागी तिरहुत्तिर जानु भो ।

हिंडेर जाँदा वाटामा एक जंगल भेटियो ॥३२॥

जाँदा जाँदै रात परयो देखिदैँन कतै पनि ।

वनैया जन्तुको त्रास थकाई भोकले अनि ॥३३॥

सताउँदा भयो चिन्ता, मुर्छा आतेशले भयो ।

रुँदै श्री रामको नाम आत्तिएर पुकारियो ॥३४॥

धनुर्धारी त्यहाँ राम श्री सीता लक्ष्मण संग ।

आउँदामा गयो चिन्ता भोक त्रासहरू सब ॥३५॥

(१३)

अदृश्यभै सबैलाई गर्छ रक्षण ईशले ।
 तत्काल भक्तमा गर्छ दया आर्त पुकारले ॥३६॥
 हात्तीलाई वचाएथ्यो दयालु जुन ईशले ।
 दुःश्शासन लजाएथ्यो द्रौपदीको पुकारले ॥३७॥
 भक्तवाक्य पूरागर्न खम्बामा निस्कने हरि ।
 आउँदा जन्मभरिका सबैदुःख गए टरी ॥३८॥
 न रोई जाऊ हे नानी, भन्ने आवाज निस्कियो ।
 लेऊ खुकुरी यो भन्दै स्पर्श श्री रामको भयो ॥३९॥
 उज्यालो भो सबै तर्फ सूर्योदय समानको ।
 मनोव्यथा दूर हुँदा शरीर फुत्तिलो भयो ॥४०॥
 हीरा झैं चकने सेतो खुकुरी हातमा पन्यो ।
 झल्यांस्स व्युंझंदा खेरि दृश्य आफैं विलीन भो ॥४१॥
 प्रकाश त्यो हराएर अँध्यारै नै भयो तर ।
 देखियो मार्ग उत्साह जान आएर जांगर ॥४२॥
 जाँदा जाँदै प्रभातैमा पाठशाला मिल्यो तव ।
 गुरुका साथमा भेट कुराकानी भए सब ॥४३॥
 गुरुबाट उसैवेला खानाको परिवन्द भो ।
 पाठली पढने काम त्यहीँबाट शुरू भयो ॥४४॥

(१४)

वेद चण्डी सदाचार पढ्नु भो सजिलैसंग ।

गायत्री भक्तिले खोज्दा पुग्नु भो तपसीसंग ॥४५॥

पुरश्चरण धेरै नै पल्ट गर्ने मिले गुरु ।

शिक्षा उनैबाट मिल्यो गायत्री जपको शुरू ॥४६॥

गर्दै जानुभयो फेरि वाग्मतीका किनारमा ।

बसी तपस्या गर्दासा सिद्धि जागे धमाधम ॥४७॥

अनेक भक्तको ताँती घुम्न लाग्यो दिनैदिन ।

इच्छा पूर्ण हुँदा थाले साधुका गुण गाउँन ॥४८॥

त्यो देखी सिद्धिका खेल लुकाई जप पूर्ण भो ।

बनारस कुरुक्षेत्रमा पुगी पढ्न थाल्नु भो ॥४९॥

गुरुको मगनीराम नाम ब्रह्मर्षि भन्दथे ।

उनैका साथमा धेरै शास्त्राभ्यास पूरा भए ॥५०॥

काशीमा चलदथ्यो राम्रै गुरुको पाठ पद्धति ।

भाषा संस्कृतबाटै नै कहिन्थे काव्य कौमुदी ॥५१॥

नबुझेर हटे धेरै छात्र मुस्किल संझंदै ।

षडानन भने जागे घिउले अग्नितुल्य भै ॥५२॥

वेदवेदाङ्गको सार पारावार समान हो ।

तथापि उनका निम्ति गाइको खुरतुल्य भो ॥५३॥

(१५)

थोरै दिन बसी कृष्ण बलराम समान नै ।

वहाँका शास्त्र अभ्यास योगाभ्यास भए सबै ॥५४॥

न्याय ज्योतिष मीमांसा आयुर्वेद सबैतिर ।

हेरदै नेत्रले सारा खिच्यो सार-सरोवर ॥५५॥

कौमुदी कोष हो चाबी शास्त्र ताल्चा समान हो ।

चाबीले खुलने ताल्चा लोकको नै स्वभाव हो ॥५६॥

वेदवेदाङ्गको सार वहाँमा परिपूर्ण भो ।

मानौ वर्षा हुँदा पूर्ण भरिएको तडाग हो ॥५७॥

गुरु भक्ति, सदाचार, तपोनिष्ठा विशेषले ।

गंगा स्नान शिवार्चाका समस्त महिमा खुले ॥५८॥

मिष्ट भोजनले जस्तै ज्ञानले परिपूर्ण भो ।

तीर्थयात्रा गरी देश घुमने मन्सुवा भयो ॥५९॥

पोखरामा पनि केही दिन गर्नुभयो तप ।

प्रयाग कुम्भ मेलामा भएथ्यो कल्पवास त ॥६०॥

तीर्थभारत घुँदै भै गायत्री जपमा रत ।

हुँदै साधारणै आफू गर्नु भो साधु सङ्गत ॥६१॥

यौटा स्वप्ना भयो राती देवीको दर्शनै भयो ।

शालिग्राम शिला एक चारचक्र समेतको ॥६२॥

(१६)

हतियार पनि एक त्यही वर्दान झैं मिल्यो ।

व्युँझदा ती बुवै पाई लिएर अनि जानु भो ॥६३॥

फलाशा नगरी राम्रा कर्म गर्ने विचार भो ।

चारै धाम घुमी स्नान देव दर्शन गर्नु भो ॥६४॥

समस्त तीर्थमा भागीरथीले मन लोभियो ।

गंगा दर्शनमा फेरि समुत्कण्ठा बढेर गी ॥६५॥

गंगोत्तरी जान भनी एकलै हिड्नु भयो गुरु ।

डाँडा काँडा नदी नाला पुष्पोद्यान लता तरु ॥६६॥

ढकमक्क कतै फूल लटरम्म कतै फल ।

झर्ना धारा नदी नालाहरूको हुन्छ कल्कल ॥६७॥

बाघ भालुहरू बाटो छोडी स्वागत गर्दथे ।

आकारबाट नै भक्ति भावना व्यक्त गर्दथे ॥६८॥

हेर्दा प्रकृतिको शोभा मन आनन्द बन्दथ्यो ।

त्यो तपोवनको शोभा साँच्चै मोह गराउँथ्यो ॥६९॥

फूलको रस पाएर भ्रमरा गुन्गुनाउँछन् ।

होस शान्ति भनी मानूँ स्वस्तिवाचन गर्दछन् ॥७०॥

लचक्क पुष्प गुच्छाले नुहेका छन् लता कति ।

मधुरो गीत गाएर घुँदछन् भ्रमरा जति ॥७१॥

कोयलीको कुहू शब्द चराको चिचिरे पन ।
पञ्चबाजा बजाएको हो कि ? वा गीतको धुन ॥७२॥

बहन्थ्यो सिसिरे हावा सुगन्ध लिई पुष्पको ।

गर्मी थकाइ लानाले फूर्ति जोश बढाउँथ्यो ॥७३॥

कतै उद्यान झैं धेरै थरीका फल देखिए ।

खाँदा टिपेर ती जन्मै पूर्ण तृप्ति गराउँथे ॥७४॥

अम्बा केरा उखू आँप एँसेलु स्याउ अंगुर ।

सबै ऋतु मिली जम्मा पारेको हो कि डंगुर ॥७५॥

बाघ भालु जरायो वा खरायो खेल्दथे कतै ।

बनेल बन घोडा औ मृग खेल्थे जताततै ॥७६॥

सबै हिंस्रक ती जन्तु द्यौता मानेर हेर्दथे ।

थोरै छोडेर बाटामा भवित भाव जनाउँथे ॥७७॥

झर्ना झंकारले काहीं लयलीन गराउँथ्यो ।

नदीका नखरा काहीं देखी चित्त रमाउँथ्यो ॥७८॥

चराको चंचले चाल चमत्कार गराउँछ ।

बदुवाका अगाडि नै मीठा फल गिराउँछ ॥७९॥

काला नीला हूला साना हाँगे फुर्के अनेकन ।

रुखको सुपसा देखी को न होला विमोहन ॥८०॥

(१८)

गंगाका तटमा यस्तै वृश्य हेरेर जानु भो ।

गंगोत्तरी पुगी रात पर्दा शयन भै रथ्यो ॥८१॥

स्वप्नामा माई गंगाको मिल्यो प्रत्यक्ष दर्शन ।

सेतो दरवारमा सेतै कपडाले सुशोभन ॥८२॥

चतुर्भुजा जगन्माता प्रत्यक्षै अब देखियो ।

दरबार पनि माछो रूपमा बदला भयो ॥८३॥

माछाले फर्फर गरी अभिशेष हुंदो भयो ।

झलल मनमा दिव्य चिति शक्ति प्रकाशभो ॥८४॥

हर गंगे भनी उन्का पदमा शिर लत्रियो ।

अपार शान्तिको भेल मनभिन्न छचल्कियो ॥८५॥

देखेर जननीलाई भिक्षा खातिर जानु भो ।

भिक्षार्थी उनमा माता गंगाको करुणा भयो ॥८६॥

सुवर्णथालको भिक्षा वहाँले नै खुवाइयो ।

मीठो अतिमिठो खाना स्वास्थ्यकारी शरीरको ॥८७॥

पाँचै गाँस थियो किन्तु खाँदा तृप्ति अनन्त भो ।

गंगाले करुणाकारी दयादृष्टि फिराइयो ॥८८॥

सुनको खुकुरी एक गुरुलाई प्रदान भो ।

निरापद सदानन्द भक्तगाथ गराइयो ॥८९॥

(१९)

भन्नुभयो सबै सिद्धि तिमीमा परिपूर्ण छ ।

जानु हुन्न उँभोमाथि यहीँबाट तिमी फिर ॥९०॥

उँभो हो देवको लोक जानुहुन्न मनुष्यले ।

पाञ्चभौतिक यो देह छाडी पाउँछ पुण्यले ॥९१॥

यो हो कलि, बली पाप, धर्म निर्धो घराय छ ।

यसैले धर्ममा टेवा तिमीले दिनुपर्दछ ॥९२॥

वेदवेदाङ्गको शिक्षा देवाराधन पद्धति ।

सदाचार सिकी देश गरौस ईशमा नति ॥९३॥

यत्तिकैमा खुल्यो स्वप्ना जपना परिपूर्ण भो ।

गंगाको दर्शन मिल्थ्यो अब फिर्ने विचार भो ॥९४॥

प्रभातको थियो स्वप्ना खुल्दा खङ्ग सिरानमा ।

देखेर लिनु भै गर्न स्नान वा जप तर्पण ॥९५॥

झरेर तल गंगमा भयो स्नान क्रमैसंग ।

गायत्री जप पूजाको हुन लाग्यो उपक्रम ॥९६॥

गंगाको उलंदो भेल ठेल मेल विशाल छ ।

फनन्त भुमरी घुम्छन् हेर्दै चित्त डराउँछ ॥९७॥

जलको चंचले चाल तरमा छाल आउँछ ।

अव्यक्त सिद्ध भाषामा सान् संगीत गाउँछ ॥९८॥

(२०)

पल्लो किनार टाढा छ अगाध जलको हृद ।
शक्तिशाली पनि नौका विना को तर्न सक्तछ ॥९९॥

पारिछ रूखको घारी लता वृक्ष वनस्पति ।

फुले फलेका देखिन्छन् सबैको छ समुन्नति ॥१००॥

देखेर वनको शोभा गंगा दृश्य मनोहर ।

पूजा प्रसङ्गको ध्यान मनमा परमेश्वर ॥१०१॥

जप चलदै थियो देखि दृश्य चित्त रमाउँरथ्यो ।

अकस्मात् त्यहाँ गाई रामेको शब्द सुन्नुभो ॥१०२॥

हेर्दा हेर्दै ^{हो} बाघ आई गाई मार्न तयार भो ।

गाई बचाई त्यो बाघ हटाउने विचार भो ॥१०३॥

छुट्यो जप दया लाग्यो तत्कालै पारि पुग्नुभो ।

अगाध जलले योगीलाई के रोक्न शक्तथ्यो ॥१०४॥

पुग्दा दोटा ठूटामात्र न गाई न त बाघ छ ।

विचार भो खुल्यो तत्र गंगाको करुणा र छ ॥१०५॥

ती अष्ट सिद्धिका खेल भन्ने ज्ञान खुलस्त भो ।

प्राप्ति सिद्धि अंगालेर फेरि वारि सवारीभो ॥१०६॥

जप पूजा सकी झट्टै फिर्नु भो गुरुजी अव ।

हेर्दै वनलता पुष्प फलको दिव्य गौरव ॥१०७॥

(२१)

माउका साथमा खेल्ने मृगवच्चा अनेकन ।

देखेर मनमा जाग्यो मातृदर्शनको क्रम ॥१०८॥

माताको घरको गाउँ सबैको संज्ञना भयो ।

जननी जन्मभू-भक्ति भुलुल्लभई निस्कियो ॥१०९॥

चेष्टा शकुन स्वप्नाले लक्ष्य मातातिरै गरयो ।

नगई नहुने अन्त्य वेलाको ज्ञान भान भो ॥११०॥

साधारण मनुष्यको वेशले देश पस्नु भो ।

अत्यावश्यकमा मात्रै थोरै सिद्धि प्रयोग भो ॥१११॥

पछिन् आपद टर्दछन तर सबै

प्रह्लाद झैं ~~नख्छ~~ । नख्छ

सत्कर्म गर्ने, कुकर्म गरदा

ठूलैपनि गर्दछ ।

चम्कन्छन् असहाय बालक पनि

देवी दया भो भने

नाशिन्छन् सब सौरव्याशाली जनता

त्यो देव देब्रो भए ॥११२॥

सिद्धिलाभारव्य द्वितीय सर्ग ।

तृतीय सर्ग

हिमालभाल नेपाल विशाल महिमालय ।
तमाल ताल वा शाल रसाल भरमार छ ॥१॥

पूर्व देखि परै सम्म सुतेको लमतन्न छ ।
दक्षिणी भेकमा राम्रो धान झुल्ने तराई छ ॥२॥

डाँडा खोला नदी नाला उत्तरी भेकमा छन ।
लेक व्याँसी मिलेको छ कतै वस्ति कतै वन ॥३॥

रक्षा सबैको गर्ने हो जगज्येष्ठ हिमालय ।
छोरा नाति पनाति झैं देखिन्छ अरु पर्वत ॥४॥

कोशी र गण्डकी जस्तै कर्णालीको प्रवाह छ ।
यिनको शुद्धधारा झैं नेपाली भाव शुद्ध छ ॥५॥

परिश्रम सधैं गर्छ पर्छ फेला चलाखको ।
अन्यायदेखि त्यो डर्छ मद हर्दछ शत्रुको ॥६॥

भोर मुडलान दौडन्छ खन्छ खोल्छ जोत्तछ ।
दयालु हिम्मती वीर तर शिक्षा विहीन छ ॥७॥

सिधा साधा छ नेपाली पढे चम्कन्छ मोती झैं ।
न पढे विग्रंदै जान्छ दुर्गतैको मनुष्य झैं ॥८॥

(२३)

सदभाव

भन्ने अनेक थरिको तर्क गर्दै मनै मन ।

स्वजन्म भूमिको पैले गर्ने दर्शन भो मन ॥९॥

शान्त सुन्दर यो देश हेर्दै दिला सवारी भो ।

त्यो जन्म भूमिमा पुग्दा अन्तरात्मा रसाई गो ॥१०॥

सुवर्णमय त्यो लंका रामलाई उराठ भो ।

जननी औ जन्मभू त्यो स्वर्ग भन्दा विशाल हो ॥११॥

“अपि स्वर्णमयी लंका न मे लक्ष्मण रोचते ।

जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी” ॥१२॥

सुखदा

घुम्दै-फिदै देश हेर्दै यसरी घर पुग्नु भो ।

मातृ दर्शनले भित्री अन्तरात्मा रसाई गो ॥१३॥

माताका पदमा कान्छा षडूको लत्रियो शिर ।

उता धेरै पछि छोरो देखेर दूर भो पिर ॥१४॥

माताजी रोग लागेर बेरामी भेटिनुभयो ।

तर पाएँ देखन भनी दुवैमा हर्ष नै भयो ॥१५॥

दुवैमा वर्षियो हर्ष नेत्रबाट झरेर गो ।

मानू जीवनको हाल यसैले स्पष्ट गर्दियो ॥१६॥

आरामीको भयो प्रश्न प्रत्यक्ष पनि सोधियो ।

जस्तो बिते पनि हाल राख्न भन्ने जबाफ भो ॥१७॥

(२४)

अतीतमा थियो दुःख कहँदा सुख न भयो ।

घरका परका बात दुवैबाट सुनाइयो ॥१८॥

मीठो मसीनु खानाले छोरालाई त तृप्ति भो ।

रोग बढ्दै गएकाले आमालाई अशान्ति भो ॥१९॥

माता बन्धु र मित्रैले गुरु ढुक हुनुभयो ।

कठोर रोगको धक्का मातामा छट्पटी बढ्यो ॥२०॥

बिते यसरी ^{जो} त्रै तीन दिनमा रोग चंक्रियो ।

हेर्दा हेर्दै ^{जो} देह छाडी मातालाई लिएर गो ॥२१॥

कहाँ त्यो लामु पर्देश यात्रा वर्णनको क्रम ।

कहाँ यो जननी साथ वियोगी कष्ट कारण ॥२२॥

जस्तो परे पनी खप्ने यो मनुष्य शरार हो ।

ऐया आत्थो गरी कस्को त्यसै दुःख हराउँथ्यो ॥२३॥

सानु ठूलो गुणी दोषी वियोगी योगी जो मिल्यो ।

टपक्क पारिलैजाने कालको यै स्वभाव हो ॥२४॥

पुरानु कपडा फाली नयाँ लिन्छ मनुष्यले ।

जीर्ण देह त्यजी त्यस्तै नयाँ खोज्दछ जीवले ॥२५॥

न शस्त्रकाट्छ यस्ताई न आगोले जलाउँछ ।

न गलाउँछ पानीले न हावाले सुकाउँछ ॥२६॥

(२५)

जन्मने निश्चयै मछै मर्नेको जन्म नित्य छ ।
अपरिहार्य यस्तामा शोक गर्नु अनर्थ छ ॥२७॥

गीताका यी महावाक्यबाट शोक हटेर गो ।

और्ध्वदैहिक सारा त्यो क्रिया काज समाप्त भो ॥२८॥

अनेकौं दिन पर्यन्तै न चमत्कार देखियो ।

विराटनगरी बस्ने पाण्डवै तुल्य गर्नु भो ॥२९॥

माताको सकियो काम अब चित्त उराठ भो :

समाज हितको काम गर्नु वेश विचारियो ॥३०॥

गाँऊ मुलुककै चाल क्रमैले अब हेरियो ।

शिक्षा धर्म सदाचार फिजाउन अठोट भो ॥३१॥

अन्धविश्वासले पूर्ण रूढिवाद प्रशस्त छ ।

समस्त देशमा काँही न शिक्षाकै प्रचार छ ॥३२॥

किराँत देशको माझ किराँत ख्यात नाम छ ।

नामझैँ जनसाराको वेशभूषा रिवाज छ ॥३३॥

राजा कैसमानै छन दोलैको चल्छ शासन ।

गादिको बाजिमा चल्छ हिंसा मारण मोहन ॥३४॥

बलैले पनि पोलिन्छ नारी सती गराउन ।

मनुष्यको विक्रीहुन्छ दासदासी बताउन ॥३५॥

(२६)

द्वेया धर्म र सत्कार विपरीत समान छ ।

साधु सन्त महन्तैको उपदेश अनेक छ ॥३६॥

स्वार्थ कै सिद्धिमा चलथ्यो सबैको यत्न पौरुष ।

जिम्मा झुत्ता थरयाँईको हुकुम देशभित्र छ ॥३७॥

देखेर गाउँको चाला शिक्षा दीप जगाउन ।

मन भो यसकै निम्ति घुम्नु भो गुरु वयै दिन ॥३८॥

भूगामा वस्तथे एक करवीर वडाधनी ।

गर्गगोत्रीय थापा ती साधु संगतले गुणी ॥३९॥

श्रद्धालु भक्तका साथ बस्नु भो गुरु वयै दिन ।

पूजा सामान सेवामा ~~असह्य~~ हुन्न थ्यो कम ॥४०॥

त्यहाँ पनि थिए एक महात्मा ती दुनै संग ।

शिक्षा सम्बन्धको चर्चाचल्दा भो राय संगत ॥४१॥

इलामनेर कर्फोकमा पनि एक साधुको ।

गरी दर्शन ली राय गुरुजी फिरनू भयो ॥४२॥

अशिक्षा बूर गर्नामा सबै भद्रभलावसी ।

संग बात हुँदा आयो सबैको मञ्जुरी पनी ॥४३॥

उन्नाइससय बत्तीस साल कैलाशमा अब ।

पाठशाला स्थापना भो नर्मदेश्वरका संग ॥४४॥

(३७)

भारी जंगलको घारी अल्गो थुम्को फराकिलो ।
त्यसैको नाम कैलाश, पाठशाला त्यहीं खुल्यो ॥४५॥

उन्नाइस सहेसाल बत्तीस चेत्रमा समा ।

प्रतिष्ठागरिएका हुन् श्रीराम नवमी महान् ॥४६॥

सीता र रामका मूर्ति सोनपूर स्वयं गई ।
ल्याइयो लक्षणै साथ स्थापना भो यथा विधि ॥४७॥

हाम्रा मुलुकको पैला पाठशाला यहाँ खुल्यो ।

काठमाण्डौं महान् यस्को निकं चर्चा हुंदै रह्यो ॥४८॥

रैतानहरूको यस्तो कामले चेतना भयो ।

सर्कारले पनि रानीपोखरी शुभ नामको ॥४९॥

पाठशाला पाकशाला मिलाइकन खोलियो ।

चौत्तीससालमा यस्को शुभारम्भ हुंदो भयो ॥५०॥

छात्रशिक्षकको भेला क्रमैले बढदै गयो ।

केन्द्रीय पाठशालाले देश गौरवपूर्ण भो ॥५१॥

खुलेको स्फूलदर्बार त्यो दशसालमा थियो ।

तर दर्बारियामात्र उसमा पढ्न पाउँथ्यो ॥५२॥

अब सम्पूर्णले पढ्ने त्यसमा स्थान मिल्न गो ।

यसरी जनतालाई शिक्षाको द्वार खुल्न गो ॥५३॥

ठाउँ हेरी दुबै तर्फ पाठशाला बनाइयो ।

छात्रवर्ग दुबैतर्फ क्रमसँग बढेर गयो ॥५४॥

देहाती जीवन यता उता शहर सौख्य भो ।

पढाई र सशचार भने विले रमाइलो ॥५५॥

प्युठान स्वर्गद्वारी त्यो साच्चै नै स्वर्गद्वार हो ।

तपस्वीहरू धेरैले यो तपोभूमि रोजियो ॥५६॥

सल्यान रुण्टिमा, जन्मी त्यहाँ पद्मगिरी बसे ।

कुष्ठरोग तपस्याले हटाई स्वस्थ भै रहे ॥५७॥

आवाल ब्रह्मचारी यो महाप्रभु पछि गए ।

यज्ञशाला र गोशाला पाठशाला पनि खुले ॥५८॥

यज्ञ याग सदाचार साथै नै वेदपाठ भो ।

चण्डी रुद्री पढाएर पूजा होम हुँदै रह्यो ॥५९॥

अटूट वेदको पाठ शिवार्चा होम नित्य भो ।

उद्देश्य यसको मुख्य तपस्या नै प्रधान हो ॥६०॥

आचार यसका धेरै मिल्दा जुल्दा भए सब ।

पढाई योग्यता चाहिँ दिङ्ला नै भो सगौरव ॥६१॥

उन्नाइस सहेसाल त्रिपन्न तिर यो खुल्यो ।

दिङ्ला चाहिँ तयो बेला प्रौढतामा पुगीरथ्यो ॥६२॥

(११)

सबै संसारका सौख्य शिवाराधनले दिने ।
वेद वेदाङ्ग गायत्री शिवलाई बताउने ॥६३॥

सदाचार संगै छात्रलाई ज्ञानदिलाउन ।

पाठशाला संगै देवालयको पनि थापना ॥६४॥

गर्नु उचित संझेर ठाउँको तर्जुमा भयो ।

त्यहीँ प्रतिष्ठा हुन गयो नर्मदेश्वर नामको ॥६५॥

नर्मदा नाम जप्तामा विषशान्ति गराउँछ ।

यो नदी भित्रको ढुङ्गो नर्मदेश्वर वन्दछ ॥६६॥

अतिउत्तम मानिन्छ त्यहाँको शिवलिङ्ग यो ।

त्यसैले पनि होला यो नर्मदेश्वर थापियो ॥६७॥

नर्मदा नामका दाजु पैले नै स्वर्गमा गए ।

कि पुण्यस्मृति उन्कैमा नर्मदेश्वर थापिए ॥६८॥

नामले दाजुको होला कल्याण र उनैप्रति ।

पुण्यार्पण गरेको हो किंवा शिल्ल छ पद्धति ॥६९॥

नर्मदा नामकी आफनीदिदीका हित खातिर ।

नर्मदेश्वर थापेको अथवा हुनुपर्दछ ॥७०॥

जे होस शिवको पूजा हुन लाग्यो सबैदिन ।

ज्ञान ऐश्वर्यकालागि अति उत्तम यो क्रम ॥७१॥

(१०)

प्राचीन देखिको हाम्रो ईशाराधन पद्धति ।

सिकाउने गजबको हो देवार्चन वा नति ॥७२॥

पचपन्न सालमा सोही तल भज्जाडमा सश्यो ।

पाठशाला मठभने माथि कैलाशमै रह्यो ॥७३॥

श्री सीतारामका मूर्ति पाठशाला संगै तल ।

लगिए छोडिए त्याहीँ शिव श्री नर्मदेश्वर ॥७४॥

सजिलो सबको पर्दा तल उन्नति वेश भो ।

पानी नजीक भै वस्न छात्र वर्ग खुशी भयो ॥७५॥

यसका योजना लेखा राजामा विन्ति पारियो ।

राजाबाट पनि यसको प्रशंशा परिपत्र भो ॥७६॥

गुठी सनद रुक्काको ताम्बापत्र तयार भो ।

पाटी र पाठशाला औ देवालय बनाइयो ॥७७॥

आवाल ब्रह्मचारीको विद्यावैभव फैलियो ।

गुरु श्री पाठशालाको महिमा झलमल्ल भो ॥७८॥

‘योगी’ ‘गुरु’ ‘महाराज’ भन्न थालेठूला जन ।

‘हजूर’ भन्दथे धेरै आवाल वनिता जन ॥७९॥

सबै माथिदया गर्ने सबैका हितचिन्तक ।

हुँदा प्यारो मछ्छु भन्ने पर्ने भान सबै संग ॥८०॥

(११)

लामादारी जुँगा राम्रा जटा फेटा सुहाउने ।

पीताम्बर लगाएका मुनि माधुर्य पाइने ॥८१॥

शरीर बहुतौ राम्रो मुख घप घप वल्दथ्यो ।

पूर्णचन्द्र सरी कान्ति सबैलाइ दिलाउँथ्यो ॥८२॥

वहाँका बात सुन्दामा सबैमा शान्ति आउँथ्यो ।

स्वर्गीय सुखको भास सुन्नेलाई दिलाउँथ्यो ॥८३॥

अनेकथरिका प्रश्न गर्दै शङ्का हटाउँथे ।

पीपूष पानले जस्तौ सबै टन्न अघाउँथे ॥८४॥

चेष्टा अनेक थरिका देखेर गुरु राजमा ।

भगवान सरी मान्य संझन्थ्यो जनता त्यहाँ ॥८५॥

वहाँको करुणा पाए मूर्ख विद्वान वन्दथे ।

गरीब धनी नै हुन्थे रोगीका रोग छुट्थे ॥८६॥

यो काम तिमीले गर्न सक्छौ भन्नुभयो भने ।

जस्तौ ठूलो पनि काम उनैले सिद्ध गर्दिने ॥८७॥

पचासौं जनले गर्न न सक्ने काम एकले ।

गर्दथे सजिलै साथ गुरुको वरदानले ॥८८॥

लामु चेष्टो ठूलो दुङ्गो ल्याएको एक ज्यामीले ।

इनाम गुरुवाटै भो तव मोहोर एकले ॥८९॥

(११)

आशीष पाउँदा वन्ध्या पनि पुत्रवती हुने ।
हटाई ताप सबको सुख शान्ति दिलाउने ॥९०॥

श्रीराम शिवका राम्रा बेवालय बनाइए ।

धर्म शिक्षा सदाचार त्यहीँबाट सिकाए ॥९१॥

षडेश्वर रह्यो नाम त्यहाँका शिवलिङ्गको ।

श्रद्धालु जनताबाट सहयोग बढेर गयो ॥९२॥

श्रद्धाले भक्तको ताँति तँछाड र मछाड भो ।

बर्षियो धनको धारो गुठी गाँठी निकै भयो ॥९३॥

सर्कारको पन्यो वृष्टि लाल मोहर गर्दियो ।

पछि हिना मिना होला भन्ने भय हटेर गयो ॥९४॥

हेर्चाहा गर्ने यस्को गुठियार नियुक्त भो ।

कर्मनुसारको धान सबैमा बाँडिने भयो ॥९५॥

विद्वानहरूको भेला त्यो बेला बढ्दै गयो ।

पानीमा आउँछन् माछा भन्ने बात यथार्थ भो ॥९६॥

बालाचतुर्दशी मेला शतबीज छरेर गयो ।

रथयात्रा संगै जाने भक्तको जयकार भो ॥९७॥

श्रीराम नवमीमेला व्रतपूजा गरेर भो ।

उसरी नै भक्त मेला भई शोभा बढाइयो ॥९८॥

शिवरात्रिहरू जन्मे पर्वमान्थे सबै त्यहाँ ।

ठूलो तीर्थ बनी हाल्यो त्यो दिला नाम गाउँमा ॥९९॥

(३३)

धर्म नीति सदाचार शिक्षा दीक्षा समस्त भो ।

शास्त्रीय मत चर्चाले अन्धविश्वास दूर भो ॥१००॥

घरको छेउमा रोप्न तुलसी हुन्न भन्दथे ।

पँधेरा छेउमा रोपी पूजा आज्ञा चलाउँथे ॥१०१॥

गुरूले घर दैलामा रोपनू भन्दिनू भयो ।

रोपे सर्वले अब ता घरै पिच्छे छँदैछ यो ॥१०२॥

बिरालो खोजी बाँधिन्थ्यो श्राद्धमा अब त्यो हट्यो ।

पितृपर्वमहाँ मांस चल्दथ्यो त्यो पनि हट्यो ॥१०३॥

श्राद्धमा द्विज आफ्नै बस्तथे ऋषि रूपले ।

अपसव्य भई पूजा गर्दथे यजमानले ॥१०४॥

हटाइयो त्यहीँ देखि कुशको ऋषिराखिने ।

व्यवस्था भौ गरे ते सै लोक शास्त्र मिलाउने ॥१०५॥

एकादशाहको दान नलिने नै प्रथा भयो ।

सप्ताहपूजा घरमै गर्दा फाप हुँदै गयो ॥१०६॥

सतीप्रथा दासप्रथा ^{दोहो} रोग सामाजिकी थिए ।

हटाउन दुवैलाई राजामा विन्ति पारिए ॥१०७॥

सती दासप्रथा दोटै केही पछि हटाइयो ।

रोपेको विरूवा केही पछि फल्ने स्वभाव हो ॥१०८॥

(१४)

विद्यालय संगै एक छात्रावास बनाइयो ।

॥ पुस्तकालयले त्यस्मा कमिको परिपूर्ति भो ॥१०९॥

धर्मशाला बन्यो एक पोखरीको प्रबन्ध भो ।

अरुमन्दिरका साथै बाटिका फूलको बन्यो ॥११०॥

उन्नाइस सहे साठी सालको शिवरात्रिमा ।

॥ षडेश्वर प्रतिष्ठा भो थापिए मन्दिरै महौ ॥१११॥

कोषागार बन्यो एक जगेडा घर एक भो ।

अनेकथरिका ग्रन्थ उसैमा राखिने भयो ॥११२॥

पाटी, सत्तल, राधाश्रीकृष्ण मन्दिर साथमा ।

॥ पुराणनिम्तिमा बेग्लै घर भो उस ठाउँमा ॥११३॥

घर मन्दिरको खर्च बेहोर्ने धनवानको ।

जमात जंजमाएर जिम्मा-जम्मा भई लियो ॥११४॥

रमानाथ र वद्री श्री जयधर्म र यज्ञले ।

॥ नन्दिकेश्वर श्रीजीवनाथ श्रीशिवलालले ॥११५॥

मिलेर सत्तलै साथ छात्रावास बचाउन ।

कसेकम्मर जिम्मा भो हेर्न थाले सबै दिन ॥११६॥

पाटी जिम्मा लिए आफै जमान्सह विचारीले ।

॥ कृष्ण मन्दिरको जिम्मा जंदार बलभद्रले ॥११७॥

(३५)

पाठशालाके।पूजा सदावर्त चले व्यवस्था हुन गो सब ।

रेख-देख सबैबाट हुन थाल्यो बराबर ॥११८॥

गुरुको मञ्जुरी पाई भक्तले शिवलिङ्गको ।

स्थापना गरदा आफ्नै नाम दर्ता गराइयो ॥११९॥

शिवेश्वर भयो एक जयघमेश थापिए ।

यज्ञेश्वर र जीवेश लक्ष्मीश्वरहरू भए ॥१२०॥

जमार्गिसहेश रामेश बलभद्रेश छेउमा ।

यसरी शिवको भक्ति फैलियो उस ठाउँमा ॥१२१॥

अक्षरारम्भका साथै पढाई गणित अनि ।

कौमुदीकोष थालिन्थ्यो हितोपदेशको पनि ॥१२२॥

व्रतबन्ध गरी वेद सारस्वर संगै अब ।

स्तुतिपाठ र गायत्रीजप चल्थ्यो क्रमैसंग ॥१२३॥

लेखने थियो धुलेपाटी बाँसका खबटा पनि ।

मालिङ्गो पाउने बन्थे राम्रा कलमका धनी ॥१२४॥

परीक्षा मौखिक चल्थ्यो लेखनथाले पछि पछि ।

उत्तीर्ण छात्रको धान बढ्थ्यो पाठ बढे जति ॥१२५॥

विद्या पढे त्यहाँ धेरै छात्रले, ज्ञान फैलियो ।

सर्कारको पनि दृष्टि हितकारी हुँदै गयो ॥१२६॥

(११)

सात्मा भन्ने एक व्यासी अर्को वडहरे भयो ।

यिनैको धानले पाठशाला राखरी नै चल्थो ॥१२७॥

आवाल ब्रह्मचारीका ढोगेर पदपङ्कज ।

श्रद्धाले पढने सारा बने पण्डित दिग्गज ॥१२८॥

प्रधान कार्यकर्ता श्रीनन्दिकेश्वरजी थिए ।

उनैबाट सबैकाम त्यहाँका बनिदै गए ॥१२९॥

अगाध गरिमा पाए वेदमा जयधर्मले ।

वद्री व्याकरण ज्ञाता धुरन्धर हुँदाभए ॥१३०॥

लक्ष्मीभक्तजीले पाए भद्र भागवती गति ।

पूजाकोठे पाठछोडी ब्रह्ममा गर्दथे श्रुति ॥१३१॥

देवीप्रसाद लंसाल^१ धर्म ज्ञाता धुरन्धर ।

भए, दिङला कटहरे विर्ता हो बितलब् घर ॥१३२॥

टाढा देखि पनि छात्र पढ्न आउँदथे त्यहाँ ।

आशीष मात्रले फुर्थ्यो ज्ञानधारा सबै महाँ ॥१३३॥

हितकारी सबैलाई जरीबुटी लगाइयो ।

पछाडि उसको नाम जगेडा बन राखियो ॥१३४॥

बगैँचा पुष्प उद्यान शमी सल्ला अनेकन ।

पार्वतीकुण्ड श्रीसीता कुण्डले छन् सुशोभन ॥१३५॥

१. लक्ष्मीधर्म संवादका लेखक ।

(३७)

हनुमत्कुण्डलै धेरै तीर्थको महिमा बढ्यो ।
भावना शुद्ध गर्ने यो परिपाटी मिलाइयो ॥१३६॥

पानी कमल अन्यत्र यहाँ ता स्थल पद्म छ ।

अनेक थरिका पुष्प बीचमा त्यो सुहाउँछ ॥१३७॥

रुद्राक्षारण्यको घारी-भारि शोभा गराउँछ ।

वारिबाट सबैतारी पारि लान तयार छ ॥१३८॥

श्रीरामधारा नजिकै धारा लक्ष्मण नामको ।

बनाइयो त्यहीँनेरै व्यवस्था परिपूर्ण भो ॥१३९॥

वेदध्वनि संगै यज्ञ हुन लागे धमाधम ।

छात्रागमनले गर्दा बढ्यो गुल्जार दिन्दिन ॥१४०॥

पुरश्चरण गायत्री मन्त्रको विधि साथ भो ।

अतिरुद्र महारुद्र धान्यपर्व हुंदै रह्यो ॥१४१॥

पूजा, पुराण, गायत्रीपुरश्चरण चल्दथ्यो ।

दिङ्लाको पाठशाला यो देशको नमूना भयो ॥१४२॥

धर्म कर्म सदाचार दीक्षा शिक्षा अनेकन ।

यज्ञ, याग संगै चल्थे दान, धर्म विवेचन ॥१४३॥

जसलाई छ जे खाँचो चुँला लेउ यया स्थिति ।

भन्दाभन्दै अपभ्रंश दिङ्लानाम भएछ कि ? ॥१४४॥

(३८)

पाठशाला नगीचैमा दिडला सानु बजार छ ।

सानै भए पनि लाखौं बन्द व्यापार गर्दछ ॥१४५॥

चौबाटो बिचमा पर्ने सफा सुन्दर छन् घर ।

व्यापारीहरूको ज्यादै त्यहाँ राम्रो मिजास छ ॥१४६॥

केउरानी र तुङ्गेछा सांग्राङ सबको बिच ।

पर्ने, यहाँ सबै आई बसेकाछन् खचाखच ॥१४७॥

बुढा ~~सुन्दर~~ पुराना एकत्र बसेर गफ गर्दछन् ।

श्री षडाननका बात सुनेर कति मक्खछन् ॥१४८॥

बजार देखि कयैमाथि गाईचरन चौरछ ।

गुरुले गाईका निम्ति राखेको यो प्रसिद्धछ ॥१४९॥

नित्यपूजा सकी माछा परेवा सब पक्षीमा ।

चारो बाँडेर पालिन्थे सन्तति श्रै समाजमा ॥१५०॥

गुरुजी रहँदा सत्ययुग नै भो सबै दिन ।

द्विजातेहरूको चल्थ्यो मधुरो वेद गुञ्जन ॥१५१॥

पठन पाठनमा बढुवर्ग छ

जन शुभैशुभ गर्न तयार छ ।

हरिगयो सब अन्धपना अब

सकलमा कलमा न विलीन ह ॥१५२॥

(३९)

द्विज तथा गुरुगौरव देखियो

निगमसार सबैतिर फैलियो ।

हरिहरार्चनको महिमा खुल्यो

अब सब वश वैदिक मार्गको ॥१५३॥

यसरी भो सहसा परिवर्तन

खुसिभई सब गाउँदथे गुन ।

हरिसरी गुरुको करुणा मिल्यो

जगतमा गत मानव व्यूँझियो ॥१५४॥

इति तृतीय निर्माणसर्ग

चतुर्थ सर्ग

कैलहे काहीं कयें चमत्कार भान

कैले इच्छाबाट नै पारिजान ।

कैले भान्सा अक्षय पारी भारी

रक्षागर्ने दीन दुःखी सह्यारी ॥१॥

यस्ता हाम्रा ती महायोगीराज

जस्ले हाम्रो व्युत्तिष्ठिण्यो समाज ।

उन्का लीला वाक्य वा सुन्न पाए

ज्ञानी होला निश्चयै सम्प्रताले ॥२॥

येसैले भो लेखनको यो प्रयास

जे जे पाएँ सुन्न वा कयें किताप ।

ती जन्मैको सानु हो यो संगालो

पढ्दा मिल्ला निश्चयै नै उज्यालो ॥३॥

नन्दिकेश्वर चेलाले सोधे प्रश्न हजूर को ?

पूर्व जन्म ^ससँ के भो ? के उद्देश्य हजूरको ? ॥४॥

यो सुनेर महाराज चुप लागेर एक छिन ।

मुसुक्क हाँसी उनमा घुमाई दृष्टि लौ सुन ॥५॥

(४१)

भन्नु भौ प्रश्न सोध्यौ यो न भन्ने जुवितले बुझ ।
 'कार्पण्यदोष' गीता यो जप अष्टोत्तरं शत ॥६॥

शुद्धभै सुतने बेला जपी सुत्तु न बोलनू ।
 अवश्यै चिन्दछौ नानी ? को रहेछु म जाननू ॥७॥

त्यसैगरी सुते राति जप भौ उही मन्त्रको ।
 व्युँझदा अरु नै श्लोक जप्तथे त्यो यही थियो ॥८॥

“कृते सनत्कुमारोऽसौ त्रेतायां षण्मुखोऽभवत् ।
 द्वापरे शान्तनुर्भीष्मः कलौ विप्रः षडाननः” ॥९॥

सनत्कुमार सत्यमा त्रेतामा कार्तिकेय हो ।
 भीष्म द्वापरमा ऐले षडानन हुनु भयो ॥१०॥

चेलाले गुरुको हाल चाल पाए क्रमैसंग ।
 गुरुलाई खुशीपारे मिल्न के बाँकी हुन्छ र ? ॥११॥

वाग्मती तटको बास पचलीघाटमा सदा ।
 चेला भेला भई गर्थे सेवा संगत चाखिला ॥१२॥

साँझ पर्दा फिरे जम्मै एक मात्र त्यहाँ थिए ।
 गुरुका पद ता भूमि भन्दा माथि खडा थिए ॥१३॥

छक्क पर्दै अनि सोधे के हो यस्तो ? हजूरको ।
 देव सँग पृथिवी छाडी कसरी अडिनु भयो ॥१४॥

(४२)

गुरुले भन्नुभो "मेरा निम्ति पर्देन टेकन ।

तथापि अरुले जस्तै टेक्दै आएँ सबै दिन ॥१५॥

मर्यादा राखनु पर्छ साधारण मनुष्य झैं ।

रामकृष्ण सबै गर्थे कर्म चेष्टा मनुष्यकै ॥१६॥

माखास्रैं महमा गिछ सिद्धिमा लोभिने नर ।

अनेक भोगले रोगी जान सक्तेन यो पर ॥१७॥

अत्यावश्यकमा थोरै भोगगर्दछ सिद्धिको ।

नत्र साधारणै बन्दै क्रिया चल्दछ योगीको ॥१८॥

साधुको शक्ति हेरिन्छ हुन्न देवत्व हेरन ।

जसोकि 'यसले गर्छ नरमा भ्रम धारण' ॥१९॥

पूजाको यो भयो बेला, चेलाहेरु सबै गए ।

हट्यो मानवको मेला, भेला देव-मुनी भए ॥२०॥

सन्ध्यामा देवता आई घुम्दछन् नरलोकमा ।

त्यसैले सब छाडेर गर श्री ईश चिन्तना ॥२१॥

गायत्रीजप देवार्चा गर्दा हुन्छ भलो यहाँ ।

भन्ने यो शास्त्रको बात मान्नु पर्दछ लोकमा ॥२२॥

सन्ध्यापच्यो देवअष्ट देख्नु भो गुरुले जब ।

योगारूढ हुँदा होला उठेको गुरु मास्तिर ॥२३॥

१. जसोकि भन्ने वहाँको थोगो थियो ।

चेलालाई अचम्मै भो लाटिए झैं भए तिनी ।
अमृत सरिका बात सुन्दा खुशी भए पनि ॥२४॥

अँध्यारै हुन लागेर चेला जान हतार भो ।
गए यदा कदा यस्तै थोरै सिद्धि प्रयोग भो ॥२५॥

चूडोपनयनै सारा बुझाएर समाजमा ।
दिलाका आखोटेको नारदे नाम चोरमा ॥२६॥

एकसौ आठ केटाको ब्रतबन्ध हुँदै थियो ।
अकस्मातै हुँदा वर्षा सबैको मन आत्तियो ॥२७॥

पानीहुरी संगै आयो नजिकै असिनागिरे ।
देखेर आत्तिदै जम्मै गुरुका शरणै परे ॥२८॥

यो देखी गुरुले भन्नु भयो पर्देन यो ट-यो ।
साँच्चै नै परसर्दै गो अचम्मै घटना भयो ॥२९॥

गुरुको शक्तिले वर्षा हट्यो निबिघ्न भोजन ।
भएको अन्त्यमा देखी सनै चकित भो जन ॥३०॥

न हो गुरुजीको शक्ति न वा बादलको छल ।
नजिकै असिना पानी पर्दा बग्थे ठूला भल ॥३१॥

ईशित्व सिद्धिले मेघलाई बूर हटाउन ।
आदेश भो कि वा अर्कै हुन गो शान्तिकारण ॥३२॥

(४४)

एक यज्ञविषे धेरै द्विज जम्मा भईरथे ।

पाठ होम सकी पानी समाते यजमानले ॥३३॥

ईश्वरार्पण "कायेनबाचा" भन्दै समाप्त भो ।

द्विजले हातको औंठी फुकाल अब दान भो ॥३४॥

भने, औंठी म ता दिन्न भन्दथे यजमान त ।

औंठी दान भयो लेऊ, भन्दथे ती पुरोहित ॥३५॥

चल्यो विवाद यसमा गुरुमा उजुरी पुग्यो ।

गुरुले औंठीको दान त्यसरी हुन्न भन्नु भो ॥३६॥

तथापि द्विजले लोभ गरे औंठी दिनु भनी ।

आज्ञा हुँदा दिए औंठी पाए ती द्विजले अनि ॥३७॥

न्याय दृष्टि गरे औंठी दिनु पदैनथ्यो तर ।

गुरु आज्ञा हुँदा दान गरिहाले सरासर ॥३८॥

द्विज भू-देव हो, उसको इच्छा पूर्णगरुन् सब ।

भन्ने अति, दिएको हो कि वा अर्कै रहस्य छ ? ॥३९॥

द्विजलाई दिनु दान धेरै, इच्छा भए जति ।

भन्ने श्री व्यासको वाणीको नै शिक्षा भए छ कि ? ॥४०॥

तमाखु सब जम्मा भै खान्थे छात्र लुकीकन ।

महाराज^१ वहीं पुग्नु भयो तमाखु मागन ॥४१॥

१. गुरुलाई महाराज पनि भन्दथे ।

(४५)

कोठामा सबले खाँदा धुवाँ बादल झैं थियो ।
पुग्दा गुरु तुवाँलामा चन्द्रोदय समान भो ॥४२॥

रोगी झैं मुहुडा पारी समाती पेट हातले ।
पत्याउने चालगरी भन्नु भो गुरुराजले ॥४३॥

“निकै बर्द भएको छ सताइ रछ रोगले ।
मेरो व्यथा निको हुन्छ एक सर्का तमाखुले ॥४४॥

थोरै भए पनि देओ” भन्दै हात बढाउँदा ।
अकमक परे जन्म बोल्ने सामर्थ्य सिद्धिदा ॥४५॥

जिल्ल पर्व सबै भागे छाडेछन् कतिले पछि ।
मिल्थ्यो यसै गरी शिक्षा स्वयं तन्मयता बनी ॥४६॥

निर्माण पाठशालाको गर्न काठ कटाइयो ।
छिमेकीले भने—‘दिन्न’ गुरुले पनि सुन्नु भो ॥४७॥

विचार गर्न लाग्दामा गुरुराज उसै घरी ।
घर बन्दनि बल्नाले छिमेकी रोई धर्धरी ॥४८॥

आए शरणमा पाए दया, शान्ति भयो सब ।
साधुको करुणा पाए के के शान्ति हुँदैन र ? ॥४९॥

आयो कोही विरामीको लिएर खबर भने ।
रोग नसोधी झट्टै नै खाउने औषधि दिने ॥५०॥

(४६)

अनेकथरिका रोग दवाइ एउटै हुने ।

अनुपाम मिलाएर खाउँदा रोग भाग्ने ॥५१॥

निको हुन्थे सबै रोग घोच्ने पोच्ने शरीरका ।

यसैले जनता सारा झुम्मिन्थे सब गाउँका ॥५२॥

मूगाका काजी कप्तान करवीर पुगे भने ।

अनेकौं दिन एकान्त वार्ता चल्थे न जानिने ॥५३॥

कसैले रुपयाँ छैन ठूलो खाँचो परिरन्छ ।

भन्दा खोजे सरी गर्दै बक्सन्थ्यो रुपयाँ सब ॥५४॥

पूजाकोठेलाई खोज भन्दा पैसा न भेटिने ।

गुरु आफैँ गर्दै खोज्दा धोकौं नै हात लाग्ने ॥५५॥

वहाँका साथमा त्यत्रोरुपयाँ त असम्भव ।

जस्तो लागेर झस्कन्थे देख्ने सुन्ने परस्पर ॥५६॥

हजारौंको पनि खाँचो सजिलै संग टर्दथ्यो ।

वहाँको करुणाबाट सबै दुःख हराउँथ्यो ॥५७॥

छारे रोग निको हुन्थ्यो गुरुका शरणपरे ।

वहाँको संभना गर्ने धेरै रोगी निकाभए ॥५८॥

सुनेर रोगीको हाल चल्दथ्यो बात रोगको ।

सबैरोगहरू मध्ये हैजा नै वेशरोग हो ॥५९॥

(४७)

यसमा चेतना जम्मै उत्तिकै तगडा हुने ।
अरुमा सहसा होस नाश हुन्छ तुरुन्तनै ॥६०॥

गुरुबाट सुनी यस्तो सबै हैजा रुवाउँथे ।
उसले गुरु जानूभो भन्ने सुन्दा डराउँथे ॥६१॥

सप्ताह एक चल्दथ्यो तलै अरुण छेउमा ।
स्वयं गुरुजी नै व्यास भएको उस यज्ञमा ॥६२॥

पढ्न आएँ गुरो ! भन्दै एक छात्र पुगे त्यहाँ ।
देख्नेमा पहिचानेर सबै लक्षण छात्रमा ॥६३॥

वेशभो, पढ्न आएछौ, पाठशाला नजीकछ ।
पढ त्याहीं बसी भन्ने गुरुआज्ञा भएछ र ॥६४॥

गए छात्र, वहाँ पुग्दा गुरु नै देखिनुभयो ।
छक्क पदैफिरे फेरि जहाँ सप्ताह यज्ञ भो ॥६५॥

गुरुलाई त्यहीं देखे एक व्यक्ति दुबँतिर ।
केहो यो ? स्वप्न ता हैन भन्दै अल्मलिए अव ॥६६॥

धण्ककमनमा दिव्य आमाको भानपर्न गो ।
बशै इन्द्रियको बेग शान्तिले चक्रमन्त्र भो ॥६७॥

बेला साँझ थियो पूजा आरतीको प्रसङ्गमा ।
मन्त्रोच्चारणमा धेरै थरिको शब्द कानमा ॥६८॥

(४८)

परेछ, छक्क भौ हेवां बटुचार त्यहाँ थिए ।
 वेश भूषा र आकार उमेर गुरु झैं थिए ॥६९॥

ब्रह्मा विष्णु महेशादि विद्यायोग समस्तको ।

हेतु श्री गुरुका पाउ सेवा नै मुख्यधर्म हो ॥७०॥

भन्दै तीन जना हेदां हेदैँगायब नै भए ।

प्रसाद फूलका माला गुरुजीबाट बाँडिए ॥७१॥

जयकार गरी खाना खाएर सुकला भयो ।

गुरु सेवा सबैभन्दा अतिउत्तम मानियो ॥७२॥

अक्रूरले कृष्णलाई देखे झैं यमुना महाँ ।

देखेर गुरुजीलाई भयो आनन्द चित्तमा ॥७३॥

उद्देश्य पढने छोडी गुरु सेवा पटी झुके ।

पूजाकोठे रह्यो नाम सर्वदा साथी झैं रहे ॥७४॥

भक्ति ज्ञान र वीराग्य भगवद्भक्तको गण ।

श्रीभागवत सुन्नाका निम्ति आउँछ दिन्दिन ॥७५॥

भन्ने यो बात प्रत्यक्ष देखिँदा भक्ति बड्न गो ।

त्यसैले सब छोडेर गुरुसेवा रुचाइयो ॥७६॥

परे शरणमा गर्थे सेवा मानेर ईश्वर ।

साधनातिर लागेर बस्न लागे तिनी अब ॥७७॥

लुइंटेल् थरी विप्र नाम केवलनाथ हो ।

भन्छन कोही उनी अकैयिए सन्देह नै छ यो ॥७८॥

गर्दथे काम पूजाको गुरुका झैं जटा थिए ।

देखिन्थे गुरु जस्तै ती ऐले स्वर्गतिरै गए ॥७९॥

एक चेला कुनै बेला गुरु खोज्दै गए छन ।

त्यहाँ घौत क्रिया देखे गुरुको योग साधन ॥८०॥

समाप्तिको थियो बेला सहसा त्यो समाप्त भो ।

हाँसेर गुरुले केही दया राखेर सोध्नु भो ॥८१॥

“केले तिमि यहाँ आयो भन्ने बात कुनै छ कि ? ।”

देखौ यो भाग्यले होला वाक्यसिद्धि भने जति ॥८२॥

पुग्ला यो वरदानै भो” भन्नु भो गुरुले जब ।

फिरे चेला बिदा मागी बुझेर गुरु गौरव ॥८३॥

घन्कुटामा कुनै काम परेर गुरु आउँदा ।

वडाहाकिमका साथ बसी गर्नु भयो कुरा ॥८४॥

वेरामीलाई हेरेर धामी त्याहीं पुगीरथ्यो ।

बम बिक्रमले सोधे “वेरामीलाई के भयो” ? ॥८५॥

नौलाको दोषले बाला रोगियो धामीले भन्यो ।

एक चल्ला भए देखि पारिविन्धु छिटै निको ॥८६॥

(५०)

भनेर घरगो धामी चल्लाको खोजी भो उता ।
गुरूका साथमा सोधी जान्ने इच्छा भयो यता ॥८७॥

धामीले भन्दछन् नौलो नौलो ववै देवता छ कि ?
यिनको नखरा के हो ? भन्ने प्रश्न सुने पछि ॥८८॥

विचारी गुरूले प्रष्टै भन्दिनु भो सबै सँग ।
जिज्ञासा शान्त गर्ने यो बात हो शास्त्र संमत ॥८९॥

नौलाको दोष भन्ने ता लोकमा चलन छ यो ।
सधैं उदाउने सूर्य देव नै नव^१ देव हो ॥९०॥

पूजा गरे यिनै बाट रोग शान्ति हुने बुझ ।
अहिंसित भए मात्र हित गर्छ सबै तिर ॥९१॥

सुनेर सबले पूजा सविताको गरे भरे ।
रोगशान्ति भयो चल्ला उसै हात फिराइए ॥९२॥

कुनै सूर्य ग्रहणमा ^{हामी} गरौं स्नान भनी सब ।
महाराज सँगै ओर्ले सतीघाट महाँ अब ॥९३॥

सङ्ग्लो अरूणको ठण्डा गहिरा जलमा पसी ।
स्नान दान भए जम्मे गुरूका साथभै वसी ॥९४॥

ठूलो अरूणको धार पारि श्रीमनकामना ।
चिताएको सबैपूर्ण गर्दिने जनकामना ॥९५॥

१. भविष्य पुराण आदित्य हृदय ।

१

(५१)

देवी दर्शनमा पारि जान इच्छा गरेपछि ।

गुरुलाई गरे बित्ति सब नम्र स्वभावली ॥९६॥

जाओ म आउँदं गर्छु भन्नु भो गुरुले जब ।

केही घुमी चढी नाऊ तर्न पारि हिडे सब ॥९७॥

जप गर्दै महाराज त्यहीँ नै वस्नु भैरथ्यो ।

पुग्दा सगै महाराज पैले नै पुग्नु भै रथ्यो ॥९८॥

देखेर सब छक्कै भै गर्न लागे मुखा मुख ।

कसोरी गुरुजी पैले आइपुग्नुभईरछ ॥९९॥

गर्दै तर्क कुनै भन्थे खराउ लाई तर्नु भो ।

कुनै रुमाल ओछ्याई यो नदी पार गर्नु भो ॥१००॥

सिद्धका सिद्धिको हाल चाल पाउन्न क्वै पनि ।

यसैले तर्कना गर्थे यो वा त्यो वा भयो भनी ॥१०१॥

देवीदर्शनमा भक्तवर्गको अभिलाष भो ।

उचित हो ^{जान} जाउ भन्ने आज्ञा श्रीगुरुबाट भो ॥१०२॥

विचारदा ठूलो जन्तु नरभक्षी कुनै थियो ।

नगए दर्शनार्थीमा ठूलो आपद पदर्थ्यो ॥१०३॥

यो देखी प्राप्तिको सिद्धि लिइए गुरु जानु भो ।

हट्यो जन्तु भयो शान्ति देवीदर्शन पूर्ण भो ॥१०४॥

(५२)

मातेका मतवालीको झगडा पर्दथ्यो कति ।

बचाउन तिनैबाट गुरु जानु भए छ कि ? ॥१०५॥

यसरी गुरु पैले नै पुग्दा छक्क सबै थिए ।

गरी दर्शन माईको सबै घर घरै फिरे ॥१०६॥

यज्ञ याग हुँदा काँही सामग्री कमी भो भने ।

नम्रतासाथ आफैं गै गुरुलाई सुनाउँथे ॥१०७॥

दयालु गुरु आफैं गै स्पर्शगर्दा सबै चिज ।

सबै अघाई फर्कन्थे उत्तिकै त्यो भँडार त ॥१०८॥

हुन्थ्यो, प्रशस्त चिज ता सबै खाई अघाउँथे ।

घनीका घरमा जस्तै सबै सन्तुष्ट बन्दथे ॥१०९॥

काठमाण्डौम महाराजा सँगमा चलदथ्यो गफ ।

अहो नाउ डुवो काशीमा भन्दै गुरुजी तब ॥११०॥

सुख्खा रुमाल ली झट्दै निचोर्दा पानि तर्र भो ।

अब बाँचे सबै भन्दै रुमाल अति राखियो ॥१११॥

सबै छक्कपरे के हो ? चाल यस्तो अचम्मको ।

भन्दै खोजीगरे प्रश्न काशीसम्म पुन्याइयो ॥११२॥

आयो उत्तरकाशीको नाउ साँच्चै डुबोरथ्यो ।

एक योगी त्यहाँ आई सबैलाई बचाइयो ॥११३॥

(५३)

५॥ उसैदिन उसैबेला भन्ने उत्तर प्रष्ट भो ।

सुन्ने सबैको गुरुमा श्रद्धामवित अनन्त भो ॥११४॥

गुरुको महिमाशाली वार्ता देश विदेश गो ।

६॥ दिलाका ज्योतिले धेरै परम्परा प्रकाश भो ॥११५॥

उन्नाइस्सय पञ्चपन्न साल आशाम बासीले ।

७॥ श्रद्धा गरेर गुरुमा निमन्त्रण दिदा भए ॥११६॥

बताए दूतले बात चतुर्मास पुराणको ।

८॥ केही चेला लिई साथ गुरुजी पनि जानु भो ॥११७॥

शिलाङ्गमा थिए एक भक्त रायबहादुर ।

९॥ चतुर्मास पुराणैको गुरु भो उनकै घर ॥११८॥

ओता धेरै भई सुन्थे भारतीय कथानक ।

१०॥ भन्दा भन्दै कथा केही रोकिए छ अचानक ॥११९॥

हेर्दा कतै डुबे जस्तै पानीमा गुरु देखिदा ।

११॥ जटा निधार दाह्री ओ वस्त्रवाट बुँदा बुँदा ॥ १२०॥

पानी झरेको देखिन्थो के भयो सब भन्दथे ।

१२॥ राम राम भनी मौन भङ्ग श्री गुरुले गरे ॥१२१॥

बङ्गाल खाडीमा आयो आंधि जहाज डुबन गो ।

१३॥ त्यहाँ बसे र जानेको सहसा अवसान भो ॥१२२॥

(५४)

सबैलाई शान्ति दिउन दयालु परमेशले ।
भन्दै गाय पुछी ~~बस्ने~~ भनिएको पुराणले ॥१२३॥

सबै छक्क परे, भोलि पल्टको पत्रिका महँ ।
जहाज डुबदाको त्यो सबै हाल यथार्थमा ॥१२४॥

एक योगी बचे सारा अरुको त विनाश भो ।
बचे यिनै भनी फोटो दिएको गुरुकै थियो ॥१२५॥

पढेर पत्रिका जम्मे सबै चकित नै भए ।
परमेश्वरमा जस्तै गुरुमा भक्ति गर्दथे ॥१२६॥

शुक्ल कार्तिकमा पूर्ण चतुर्मास पुराण भो ।
चारहज्जारको थैलो दक्षिणा भेटेको भयो ॥१२७॥

सबै ल्याएर दिलाका पाठशाला र मन्दिर ।
बने, पूर्ण हुँदै आयो कमी छैन रती भर ॥१२८॥

त्यो बेला चारहज्जार ऐले लाख पचास हो ।
चारपैसा दिँदा जान्ने सिपालु कर्मो मिल्दथ्यो ॥१२९॥

गुरुलाई दोष दिने गाउँका एक सज्जन ।
~~उत्पाठ्यप्रवार्~~
बोल्थे जथाभावि पनि सार्ने दोष लगाउत ॥१३०॥

प्रतिवाद वहाँसाथ गुरु कयै गर्नुहुन्नथ्यो ।
पछि उनै छिमेकीले गाउँ नै छोड्नू पऱ्यो ॥१३१॥

(५५)

सबै भन्दा पुगी पैले उनैका घरमा गुरु ।

हित गर्ने तपाईं झैं अरुता छैन क्वै अरु ॥१३२॥

तपाईंका अदबले होशियार म बन्दर्थे ।

कुनै गर्नु परेकाम विचारै संग गर्दर्थे ॥१३३॥

अब कस्को डर लिने साँच्चै छाडा हुने छु कि ? ।

बेला बखतमा शिक्षा उपदेश दिनु पछि ॥१३४॥

भन्दै माया गरी फेटा लगी बाँधि दिनु भयो ।

गुरुको मुखमा शोक प्रशस्त संग झल्कियो ॥१३५॥

गालिले^१ गुण जन्मन्छ स्तुतिले गर्व आउँछ ।

यसैले सन्त जन्मले गाली ज्यादा रुचाउँछ ॥१३६॥

उने सज्जनले सोधे हिड्ने ससर्ति देवको ? ।

देखाई सवितालाई यिनै हुन हेर भन्नु भो ॥१३७॥

फेरि सोधे सबै खाने दिएको कुन देव हो ।

वंशवानर यिनै भन्ने गुरुको उपदेश भो ॥१३८॥

चापागाईं थिए लक्ष्मीप्रसाद एक सज्जन ।

चोरी भएर ^{छ. रा.} ~~सु.~~ उनको भाँडा बर्तन झौ घन ॥१३९॥

सबै भन्दा पुगी पैले गुरुको उपदेश भो ।

अनेतिक गरेकाम नाश हुन्छ मनुष्यको ॥१४०॥

१. कामको समालोचना वा, टिप्पणी ।

(५५)

चोर पक्कै नाश होला न दशा तिम्रो पनि टरचौ ।
शोक गर्नु वृथा जान लक्ष्मी ता चंचल न हो ॥१४१॥

तिम्रो काम पनि टर्ला दृष्टिपछि छिमेकीको ।

यो वाणीगुरुको पाई चिन्ता दूर भएर गो ॥१४२॥

एकैछिन पछि आई छिमेकीले कुरा बुझे ।

आवश्यक बिए वस्तु लक्ष्मीजी चकित भए ॥१४३॥

तत्कालै चोरको पत्ता लाग्यो, पक्काउमा परो ।

फिरोसंपद, त्यो सारा चोरको भय दूर भो ॥१४४॥

यसरी कहीं सिद्धि देखिए,

कहीं साधारण झैं पनि रहे ॥१४५॥

जसरी पनि लोकको हित

गुरु गर्थे न चुकी क्रमै सित ॥१४६॥

समाजसेवाय चचुर्यसंग

पंचमसर्ग

दिला नजिकमा बस्ने छिमेकीहरूका घर ।
निमन्त्रणा हुदाँ पैले गुरु जाने सरासर ॥१॥

ठूलाबडा धनी मानी बस्नेतहरूले पनि ।
सम्मान गुरुको गर्थे महर्षि सरिका भनी ॥२॥

छोरी बिवाहको बेला भतेर बारीमा थियो ।
खाना कम हुने हो कि ? मनमा डर उब्जियो ॥३॥

गुरुका साथमा बित्ति गरे हेरिदिनु पन्थो ।
गुरु गै दाहिना पारी भतेर घुमनुभयो ॥४॥

खाना कमी हुँदै हुन्न निश्चिन्त बस गै तिमी ।
गुरुका बात सुन्दामा उनी ढुक्क भए पनि ॥५॥

आए जन्ती हजारौंले खाए इच्छानुसारले ।
गाउँका सबले खाए थाङ्ने माङ्ने अनेकले ॥६॥

सबैलाई पुग्यो चीज केही कमी भएनथ्यो ।
एक सोर सबै भन्थे गुरुको करुणा भयो ॥७॥

श्रावणी गर्दथे जम्मै गुरुका साथमा गई ।
गहिरो त्यो पोखरीको किनारामा खडा रही ॥८॥

(५८)

सिंढीमा कम्मरैसम्म पानीमा स्नान गर्दथे ।

सिंढीछोडी गएदेखि जो सुकं पनि डुब्दथे ॥९॥

तथापि गुरुजी उस्तै सिंढीका परिणाममा ।

वारिपारि घुमी शिक्षा गर्नु हुन्थ्यो समाजमा ॥१०॥

सोधदा यो पनि एक पौडने चाल हो भनी ।

भन्दा सबै ढुक्क पर्थे साँच्चै होला त्यसै भनी ॥११॥

लघिमा सिद्धिको हाल चाल को बुझ्नसक्तथ्यो ?

शिक्षा वैदिक गर्नामा गुरुबाट प्रयोग भो ॥१२॥

कुनै मकर संक्रान्ति न्वाहुने मनसायमा ।

झरेको जनता जम्मा थियो अरूण छेउमा ॥१३॥

न्वाहुँथे जपगर्थे औ दान पुण्य अनेकन ।

गर्दै थिए त्यहाँ आयो भोटेको झुण्ड सामुमा ॥१४॥

ठूला गुरुसरी एक अरूचेला समानका ।

थिए गुरुजीको खोज गर्दथे मिल्न मन्सुवा ॥१५॥

बुझेर गुरुले गर्दा इशारा नजिकै पुगे ।

चिनापर्चा गरी आफ्नो सारा बात कही दिए ॥१६॥

तपाईंको सिद्धि हेर्ने इच्छाले आइयो यहाँ ।

देखाउने छु कयै मेरा सिद्धि प्रप्ते समीपमा ॥१७॥
याही

(५९)

म लामा तिब्बती जान्तेस् सुनें प्रभु कुरा वहाँ ।

गर्ने दर्शन भो इच्छा अनि आएँ स्वयं यहीं ॥१८॥

सुनेर गुरुले भन्नुभयो देखाउनुस्न त ।

लामाले दाउरामागे थुपारे सबले तब ॥१९॥

त्यसै फुकेर लामाले आगे बालिविए भरे ।

धन्य सिद्ध भनी धाप गुरुले उनमा दिए ॥२०॥

लामाले चुप्पि ढुंगामा रोपियो योग सिद्धिले ।

गुरुको मन्त्रणाबाट दण्डपाणिजीले शिके ॥२१॥

गुरुका सामुमा लामा उठेर गै खडाभए ।

उनका स्तनमा सूर्य चन्द्रमा झल्ल बेखिए ॥२२॥

मुद्रा अभयले शान्ति गुरुबाट हुँदो भयो ।

ठूला सिद्ध भनी लामालाई हर्ष विशेष भो ॥२३॥

देखी सबै छक्क पर्दै फिरेर घरमा गए ।

गुरुका साथमा लामा केही दिन सँगै रहे ॥२४॥

लामाले गुरुको घेरे गर्दै आदर फर्किए ।

गुरुबाट पनि उनका प्रशंसा सुनिदै रहे ॥२५॥

पंचमी तीज चौथीका पूजा गुरु समीप गै ।

गर्दथे गाउँका सारा नरनारी मिलेर नै ॥२६॥

(५०)

ठूलो जमातको बोग्ला बेग्ल सामान आउँथ्यो ।
पूजागर्दा कुनै केही चीजको कमी हुन्नथ्यो ॥२७॥

बिशेष करुणा हुन्थ्यो मैयाँ शिवकुमारीमा ।
बालचेली भवित्तमती प्रष्ट हुन्थ्यो समाजमा ॥२८॥

जने सुपारि वयै भेटे फूल चामल हातमा ।
लिएर जानुभो माता सानु पद्म छ साथमा ॥२९॥

छोरो पढाउने इच्छा माताजीले सुनाइयो ।
हजूर ? लो दया होस, यो बित्ति गुरुमा भयो ॥३०॥

तत्काल कौमुदीपाठ पढलाई सुनाइयो ।
सुनेर यो कुरा बाबु ज्यादै खुसी हुनुभयो ॥३१॥

कौमुदीपाठ छोराको साथिलाई सुनाउन ।
लाउँदा पढले सीधै प्रत्याहार अनेकन ॥३२॥

माताले गुरुका धेरै गुण-गौरव गाइयो ।
मेधावी पढमा सारा मनभिन्न जमीरह्यो ॥३३॥

आफैले पनि देखेका कुरा आश्चर्यकारक ।
हुँदा गुरुजीमा भवित्त बढ्न थाल्यो निरन्तर ॥३४॥

पानको बदला चावो चढाए हुन्छ देवमा ।
भनिन्थ्यो गुरुले खोज्दा मित्यो शिवकुमारीमा ॥३५॥

(११)

यस्ता प्रसंगले गर्दा गुरुज्यादे खुशी हुने ।
मैयां भक्तिमती भन्ने बात हुन्थ्यो समाजमा ॥३६॥

रुद्रीषडाङ्ग पूजामा आस्था गर्ने सबै जन ।

आउँथ्यो घरको आफ्नो पूजा सामान लीकन ॥३७॥

आज मेरो छ यो काम भनेर गुरुका सँग ।

निवेदन गरी गर्थे पूजा सामान अर्पण ॥३८॥

बुझेर भक्तको भाव खुसभै गुरुजी तब ।

आफै उठेरगंगर्ने देव पूजा बराबर ॥३९॥

भेटी फूल र नैवेद्य देवमा गरी अर्पण ।

प्रसाद फूल नैवेद्य फिर्ता हुन्थ्यो क्रमैसँग ॥४०॥

छात्रलाई दिना निम्ति आधानैवेद्य राखियो ।

भन्ने सुनेर हेर्दामा आधाकै भान पदथ्यो ॥४१॥

यताछात्रहरू जन्मै प्रशस्तै सँग पाउँथे ।

उता लगेको घरमा सबैलाई पुन्याउँथे ॥४२॥

थोरै नैवेद्यमा आधा वहीं छाडेर आइयो ।

आधाले घरका जन्म तृप्ति गर्नु अचम्म हो ? ॥४३॥

मनी कसैले सोधेमा हाँसी उत्तर मिल्दथ्यो ।

आधा भनी थोर राखी धेरै फिर्तागरीयको ॥४४॥

(रुद्रीषडाङ्ग पूजामा आस्था गर्ने सबैजन ।)

(आउँथे घरको आफ्नो पूजा सामान लिकन ॥४५॥)

४५ टैरि ५२ सम सोधो र्यो, छ।

भाज मेरो छ यो काम भनेर गुरुका संग ।
निवेदन गरी गर्थे पूजा सामान अर्पण ॥४६॥

बुझेर भक्तको भाव खुस भै गुरुजी तब ।
आफै उठेर गै गर्ने देवपूजा बराबर ॥४७॥

भेटी फूल र नैवेद्य देवमा गरी अर्पण ।
प्रसाद फूल नैवेद्य फिर्ता हुन्थ्यो क्रमै संग ॥४८॥

छात्रलाई दिना निम्ति आधानैवेद्य राखियो ।
भन्ने सुनेर हेर्दा मा आधा कै भान पर्दथ्यो ॥४९॥

यता छात्रहरू जन्मै प्रशस्तै संग पाउँथे ।
उता लगेको घरमा सबैलाई पुन्याउँथे ॥५०॥

थोरै नैवेद्यमा आधा वहीँ छाडेर आइयो ।
आधाले घरका जन्मै तृप्ति गर्नु अचम्म हो ॥५१॥

भनी कसले सोधेमा हाँसी उत्तर मिल्दथ्यो ।
आधा भनी थोरै राखी धेरै फिर्ता गरिन्थ्यो ॥५२॥

समस्त गाँउको ~~त्वम्मे~~ ^{चाजी} होमपूजा त्यहीँ हुने ।
खडकुंडामा भिजाएका न्वाँगी चामल राखिने ॥५३॥

अरुले बाँडदा चीज न पुग्ने अनुमान भो ।
पूजाकोठे हट भनी गुरुले बाँडनु भयो ॥५४॥

(१३)

घुइंचो भित्र आएर केटाकेटी सताउथे ।

चतुरा पद्म यिनमा नेताको काम गर्दथे ॥५५॥

माहिला भाइका साथ पद्मस्थे सरासरी ।

हुइटे हातमा ल्याई बाँड्थे खान्थे बराबरी ॥५६॥

फेरि चामल पाएर खुशी भै सब फिर्दथे ।

ठूला बडा र महिला क्रमले अघि बढ्दथे ॥५७॥

हजारौं जनता आई लिदै चामल फिर्दथे ।

बाँडेको गुरुले खाई भक्त सन्तुष्ट बन्दथे ॥५८॥

ठूलो जमातमा सोधिन् कप्तान्नीले परीक्षक ।

धेरै जनालाई पुग्यो तर चामल उतिछ ॥५९॥

बाँडिदछ प्रशस्ते नै के अचम्म यहाँ भयो ।

सुनेर गुरुले थोरै बाँडियो भन्दिनुभयो ॥६०॥

थोरै सामान धेरैमा बाँडिदा पनि उत्ति छ ।

प्राक्कम्य सिद्धिले यस्ता घटना घट्न सक्त छ ॥६१॥

तपस्याले जस्को मन मलिनता दूर हुन गयो ।

सुकर्मले देशान्तर पनि भएथ्यो चहकिलो ॥

उनेहाम्रा राम्रा मुनिसरि ठूला सिद्ध गुरुको ।

सबै जानी लेख्ने मनुजहरुमा शक्ति कसको ? ॥६२॥

समाजसेवालय पंचमवर्ग

१. पानको पातजस्तो खोल्सामा पाइने वनस्पति त्रिशेष ।

षष्ठसर्ग

गाउँ वितलबं बस्ने लंसाल हरिलालको ।
देहावशानमा आई मलामीको जमात भो ॥१॥

मनै लंसालको आयु थियो सत्तरी वर्षको ।
दोटी गृहिणीमा जेठीको उमेर त मिल्दथ्यो ॥२॥

रुने कराउने उन्का छोरा नातिहरू थिए ।
कान्छीलाई संगै पोल्ने अठोट कोही गर्दथे ॥३॥

षोडशा दुल्ही कान्छी न सन्तान कुनै थियो ।
उनीहटाईँदा सम्पत्त एकलौटी हुने भयो ॥४॥

यो दुराशा ^{कुनै भिन्न} बन्धुविषे मजबूत छँदै थियो ।
तसर्थ डोलीमा राखी घाटलाने विचार भो ॥५॥

सतीको सोर ढाकेर बाजा खूब कडा बजे ।
नन्दिकेश्वर चेलाले गुरुमा उजुरी गरे ॥६॥

उनकै साथमा आई गुरुको सोधनी भयो ।
बाजा किन बजाएको दिन हो अपशोच को ॥७॥

मृत्यु भो लाश यो लान घाट लम्मा भयो सब ।
बाजा बजाउनु व्यर्थै गराई भैरवी रब ॥८॥

६

(१५)

दुलहीहरू डोलामा राखिएका अहो किन ।
कि सती पोलने चेष्टा गरेको हो सबं भन ॥९॥

भन्दे गुरुजीले जन्मलाई हेरेर सोधियो ।
इशारा गुरुको पाई बाजाको शब्द रोकियो ॥१०॥

भने सबंजनाले यो सती पारेर पोलन ।
आँटिको गुरुको राय के छ ? होम विवेचन ॥११॥

सुनेर गुरुले केही विचार गरी भन्नु भो ।
बुझ्ने सबैले पारेर सतीतत्व प्रकाश भो ॥१२॥

“अनेक योनि भोगेर नर जीवन मिल्दछ ।
शुभ कर्म गरी यस्ले क्रमैले मुक्ति पाउँछ ॥१३॥

यो बिनाश गरे घर्म अर्थ सम्पूर्ण नाश भो ।
अकारण ठूलो हत्या दोष हुन्छ मनुष्यको ॥१४॥

सबैको हित गर्दामा ठूलो पुण्य हुने बुझ ।
अरुलाई दिए दुःख पापभारि गराउँछ ॥१५॥

भोगले पाप वा पुण्य पले जस्को समाप्त यो ।
गरेका कर्म सम्पूर्ण हरिलाई चढाइयो ॥१६॥

म, मेरो, परको शत्रु, मित्र वा सुख दुःख हो ।
भन्ने बिस्मय हर्षादि द्वन्द्वबाट अलग जो ॥१७॥

(६६)

त्यस्ता नारी कुनैमात्र पतिका साथ जल्दछन् ।

सिद्ध योगी समानै ती महिला पूजनीय हुन् ॥१८॥

अरूमा यो जवर्जस्ति गर्नु हुन्न समाजले ।

गर्दा ठूलोपाप होला नर्क बास गराउने ॥१९॥

इत्यादि गुरुकाबात सुन्दा धेरै खुशी भए ।

सम्पत्तिको गरी चिन्ता अंशियार निमोठिए ॥२०॥

लम्साल कुलका जान्ने नारायण प्रसादले ।

भने शास्त्र खण्डित भो धर्ममा यो प्रहारले ॥२१॥

पहिले देखिको आफ्नो मर्यादा थाप्नु पर्दछ ।

शास्त्रको त विधानैछ सर्कार पनि मान्दछ ॥२२॥

अनि के डर भो ? मर्दास्वर्गति पाउँछिन यिनी ।

अनेक कल्प पर्यन्तै अरुन्धती समै बनी ॥२३॥

आज्ञा न होस यस्तो यो शास्त्रलाई विनाशन ।

ठीक पारी सक्थौ लान, हुँदै हुन्न फिराउन ॥२४॥

सुनेर गुरुले फेरि भन्नुभो सब सामुमा ।

कहाँ कहाँ कता के के कति वात छ शास्त्रमा ॥२५॥

के सबै तिमीले जान्यौ अथवा हामि जान्दछौ ।

अवला विधवालाई मार्न यो जिद्द गर्दछौ ॥२६॥

(६७)

वनबास गए राम मरे राजा घरे महाँ ।
वसिष्ठले गराएथे सदगति सरयू महाँ ॥२७॥

रानी तिनै बचाएथे के बुझेर वसिष्ठले ।

स्वर्गीय सुखमा वास्ता गरिनन् किन कुन्तीले ॥२८॥

हजारौं कृष्णका रानी फिगए किन पार्थले ।

विधवा धर्म के निम्ति भनेको धर्मशास्त्रले ॥२९॥

यो सबै तिर हेर्दा मा शास्त्र सिद्धान्त फुर्दछ ।

विधवाको गरे रक्षा पुण्य कल्याण मिल्दछ ॥३०॥

बैका घटमा ईश भई व्यापक बस्त छ ।

जीवहत्या गरे आत्म हत्याको दोष लाग्दछ ॥३१॥

बचाए ईशको पूजा गरेको फल मिल्दछ ।

यो देह कपडा झैं हो जीवात्मा यस भित्र छ ॥३२॥

नरले कपडा जस्तै जीवले देह फेर्द छ ।

फेराउँदा जवर्जस्ति ठूलो अन्याय पर्दछ ॥३३॥

आफ्नो समयमा आफैं देह फेर्दछ जीवले ।

स्वर्ग वा नर्क वा जो-जो मिल्छ भोग्दछ कर्मले ॥३४॥

ज्यूँदै लगेर आगामा होमनु पार कर्म हो ।

ये बुझेर वसिष्ठादि हरूले त्यो हटाइयो ॥३५॥

(१८)

जस्तो सुकं महारोगी पनि चाहन्छ बाँचन ।

अवला महिला केले गर्दछिन् मन चाहना ॥३६॥

वेदले ^{पति} ~~अर्थ~~ ये भन्छ "जीवेमः शरदः शतम्" ।

पति मर्दै यिनी केले भन्दिहुन् अहित्य मरुम् ॥३७॥

पतिको शोकले भन्दा पोलिने डर धेर छ ।

यसले यिनमा चिन्ता खेद शोक प्रशस्त छ ॥३८॥

कर्मका खेलले नारी अथवा नर बन्द छ ।

दुवै जोडा मिलाएर देवले सृष्टि गर्द छ ॥३९॥

यो मर्त्य लोकमा मर्छ सबै प्राणी क्रमै सँग ।

भवितव्य बिना कोही न एकै साथ मर्दछ ॥४०॥

दाह संस्कार मर्नेको बाँचेकाले गराउनु ।

शिक्षादीक्षा गरी अपना सन्तानहरू पालनु ॥४१॥

कर्तव्य उसको हुन्छ मर्नु वा मारनु दुवै ।

बलात्कार अनाचार हुन्छ, गर्नु हुँदैन है ॥४२॥

गुरुको यो मीठो वाणी सबैले मञ्जुरी गरे ।

डोलीबाट सती वर्ली गुरुका शरणै परिन् ॥४३॥

सबैलाई सुनाएर गुरुले भन्नुभो अब ।

यहाँबाट सती पोल्न हुँद हुन्न सधैं भर ॥४४॥

(१९)

विस्तारै देशबाटै यो अनाचार हटाउन ।
प्रयास गरिने नैछ राजा सम्म पुर्याउन ॥४५॥

यो सुनेर खुशी साथ मलामी घाट तर्फ गे ।
दिङ्गलाबाट सती पोल्ने त्यहीँबाट हटेर गे ॥४६॥

केही अगाडि देखीने “जबर्जस्ति नयोलनू ।
साच्चै सती भई जानेलाई चाहिँ नरोक्नू” ॥४७॥

भन्ने सकारिको नीति देशमा लागु भै रथ्यो ।
पछाडि चन्द्र संशेरबाट दोटै निषेध भो ॥४८॥

तीन सकारि त्यो बेला चन्द्र संसेरजी पनि ।
गुरुका साथमा बात्त कुरा कानी गरौं भनी ॥४९॥

भक्त मण्डलमा साँच्चै भक्त जस्ता बनिकन ।
गएर सोधदा निस्क्यो गीता-ज्ञान विवेचन ॥५०॥

मन्त्रीको चाकडी गर्ने दर्शनार्थी निकैथिए ।
सिपाही खुफिया आठ पहरै सब वरिए ॥५१॥

ठूलो समाज जम्मा भो ज्ञान गंगा नुहाउन ।
यता ता भक्तको घेरा बसेकै छ सबैदिन ॥५२॥

मिलाएर सबैलाई राखियो, गुरु बीचमा ।
रहनूभो, बसे मन्त्री सामु थोरै नजीकमा ॥५३॥

(७०)

हजारौं जनता श्रोता अनि भार्दार छन् कति ।

ठूला-भला सबै सुन्न चाख राखने भए जति ॥५४॥

धेरै जम्मा भएकाले भेला मेला समान भो ।

सिपाहीले गरे रक्षा सभा त्यो चकभन्न भो ॥५५॥

गुरुका साथमा प्रश्न चन्द्र संशेरको भयो ।

मुक्तिक्षेत्र त काशी हो, हैन नेपाल देश यो ॥५६॥

भन्दछन्, शास्त्रके भन्छइ गुरुको राय हो कसो ? ।

तपाईंले पनि काशी बासने गर्नु वेश हो ॥५७॥

सुनेर गुरुले केही विचार गरी भन्नु भा ।

विद्या, ज्ञान, तपो मुक्तिक्षेत्र काशी विशेष हो ॥५८॥

श्री विश्वनाथको बास, गंगा उत्तर बाहिनी ।

समस्त तीर्थको रास सकिंदैन सबै गनी ॥५९॥

त्यो काशीनगरी बस्छ शिवजीका त्रिशूलमा ।

शिवको गणले रक्षा गर्छ मानव भेषमा ॥६०॥

यस्ता अरू पनि क्षेत्र घुम्दा पाइन्छ देशमा ।

शास्त्रले गणना गर्छ साँचो बात छ शास्त्रमा ॥६१॥

“अयोध्या मथुरा माया काशी काञ्ची अवन्तिका ।

पुरी द्वारावती सप्त नगरी मोक्षदायिका” ॥६२॥

(७१)

मोक्षका निमित्तमा मोक्षपुरीको बास वेश छ ।

धर्मार्थकामका निमित्त अन्यत्र पनि योग्य छ ॥६८॥

कर्म प्रधान यो लोक हुँदा कर्म सधैं भरी ।

गर्नु पर्दछ शास्त्रीय मतको पालना गरी ॥६९॥

न्याय, नीति, दया, धर्म, हरि सेवा जहाँ भयो ।

साधु संगतले जस्को मनोमालिन्य दूर भो ॥७०॥

कुनै विषयमा छैन समता लेन वा कण ।

सदाचारी उही व्यक्ति तोड्न सक्दछ बन्धन ॥७१॥

निष्काम कर्म गर्नले सुखित सर्वत्र मिल्दछ ।

सकामले ~~पापपुण्य~~ ^{बढी} मोक्ष ^{प्राप्ति} ~~हराउँछ~~ ॥७२॥

आत्म दर्शनका निमित्त जप आचार पद्धति ।

श्रद्धा सन्तोष एकान्त सेवीले पाउँछन् गति ॥७३॥

काश्यादि तीर्थ सेवीले जसरी सुखित पाउँछ ।

ज्ञानी कर्मिष्ठ निर्लिप्त उसरी सुखत बन्दछ ॥७४॥

योगाभ्यास सधैं गर्ने हरिको गरी चिन्तन ।

सत्कर्म रत जो सोही जन हो सुखित भाजन ॥७५॥

महँ, मेरो सबैवस्तु भन्ने हो दृढ बन्धन ।

शरीर पनि यो आफ्नै ह्वै न भन्ने बुझिकन ॥७६॥

(७२)

ममता छोडी जो गछ सधै श्रीब्रह्म चिन्तन ।
सोही मनुज भो मुक्त न छोडे पछ बन्धन ॥७२॥

जनता ममता वद्ध चौरासीलाख घुम्दछ ।

ममतामुक्त योगीको सिधै ब्रह्मप्रवेश छ ॥७३॥

चौरासीमा सधै घुम्न अथवा मुक्ति पाउन ।

शास्त्रको मत हो जान ममता मुख्य कारण ॥७४॥

स्नानले मुक्ति मिल्दैन ज्ञानले मात्र मिल्दछ ।

यसैले साधु एकान्त बसी ज्ञान बढाउँछ ॥७५॥

जल जन्तु सबै तथै स्नानले यदि तर्दथ्यो ।

विना कर्म, विना ज्ञान सहसा तर्न सक्छ को ? ॥७६॥

विभूति लाउँदै तछ भन्ने एक पुराण छ ।

विनाज्ञान विभूतिले अर्को तर्न भन्दछ ॥७७॥

पुराण व्यासको वाणी व्यङ्ग्य लक्ष्याभिधेयको ।

वृत्तिले सबमा ज्ञान गराउन अनेक भो ॥७८॥

भाव शुद्ध गरी कर्मनिष्ठा ज्ञान पाउँछ ।

कर्महीन भए दोटै भुक्ति मुक्ति गुमाउँछ ॥७९॥

तसर्थ कर्मका निमित्त विभूति धारणा गर ।

त्रिगुणमा सधै बस्छन् ब्रह्मा विष्णु महेश्वराः ॥८०॥

१. देवी भागवत २. गरुड पुराण ।

(७३)

भेष मात्र लिने, कर्म न गर्ने नष्ट भ्रष्ट भो ।

आडम्बरी उही जान, यही नै मुख्य भूल हो ॥८१॥

विषयीको शुद्धि गर्न तीर्थको दरकार छ ।

साधुको सङ्गले तीर्थ पवित्र-नर बन्दछ ॥८२॥

शिवपूजा साधुमेवा खो दोटा मुख्य कर्म छ ।

साधु को महिमा धेरै ठूलो हो बुझ्नु पर्दछ ॥८३॥

पुराण वेद वेदान्त रामरी बुझ्नु पर्दछ ।

आचार उसको हेर लोक भन्दा अलग छ ॥८४॥

कीरा सजान विषयी भोगमा नै रमाउँछ ।

नौ ढोके पुरमा योगी न फछ न फसाउँछ ॥८५॥

अरुको देहको शुद्धि स्नानले हुन सक्त छ ।

योगीले कुल्चदैमात्र तिनै लोक पवित्र छ ॥८६॥

नित्य मुक्त छ योगी त्यो विषयी नित्य बद्ध छ ।

फलाशाविषयीमाछ योगीमा त्यो हराउँछ ॥८७॥

विषयी विषयाशक्ति नर्कमा छट्पटाउँछ ।

ज्ञान गङ्गा विषे योगी गोतालाई रमाउँछ ॥८८॥

न्यायले देशको रक्षा गर्ने भूपति देव हो ।

सुशासन गराएमा राजर्षि पदभाणि भो ॥८९॥

साधुको वेदको धर्म शास्त्रको मत खोजने ।

प्रजाहरू सुखी पार्न सधैं यत्न गरी लिने ॥९०॥

(७४)

महाराजसरी धर्म जिज्ञासु को कहाँ छ र ? ।

यसैलो गर्दछु बित्ति ख्यालहोस बराबर ॥९१॥

सतीजाने प्रथाबन्द गर्नु आवश्यकै भयो ।

दासप्रथा पनि उस्तै रोग साप्ताजिकी छ यो ॥९२॥

यो हटाए भलो होला राजा रंति सबैतिर ।

नहटाए सबैदेश हुन्छ आपदको घर ॥९३॥

ज्युँदो मानिस आगामा होमनू धर्म होइन ।

मनुष्याले मनुष्यैको नगरन किन-वेचन ॥९४॥

सर्कारको कडा दृष्टि परेमा हटने छयो ।

मौकामा पुण्यको भागी हुने यो शुभ योग हो ॥९५॥

इत्यादिगुरूगीताले त्यो समाज अघाई गो ।

गुरूको सांझको संध्या गर्ने बेला पनि भयो ॥९७॥

समुद्रबाट घैलाले पानीझैँ यो सबै सुनी ।

उठ्यो समाज सहसा ~~सहसा~~ साँच्चैँ ठीक हो मनी ॥९७॥

यसरी कति शासक पनि

गुरूका सङ्गतले गुणी बनी ।

जनता बीचको कुरीति गो

सहसा दास सती प्रथा हट्यो ॥९८॥

गुरूगीताख्य-षष्ठः सर्गः ।

भुप्तमसर्ग

यसरी काठमाण्डौमा घेरें भक्त हुँदा भए ।
उनैले पाठशालाको प्रबन्ध दारिलो गरे ॥१॥

फिरेर फेरि दिलामा बस्नु भो गुरुकयै दिन ।
पाठशाला भने जस्तै चलनाले ढुक्क भो मन ॥२॥

चौबिसवार गायत्री पुरश्चरण गर्नु भो ।
उपदेश र शिक्षाले देशै उज्ज्वल पार्नु भो ॥३॥

क्रमले घुमदै आयो उनान्सत्तरि साल जो ।
त्यो बेला बटुली चेला उपदेश अनेक भो ॥४॥

मेरो जाने भयो बेला यसपल्ट म फिर्दिन ।
गुठी औ पाठशालाको सबैले गर्नु रक्षण ॥५॥

अनेक थरिको हावा बहने छ समाजमा ।
गर्नेछ उसले बाधा सबै धर्म र कर्ममा ॥६॥

यसको धान अन्यत्रै खर्च गर्ने प्रयासमा ।
लान कोसिस गर्ने छन लोभिई यस धानमा ॥७॥

न विनू लान हेर्नु यो पाठशाला सबै मिली ।
अन्त्यमा यसकै हुन्छ जित, जाला ढली कलि ॥८॥

(७६)

माम्समद्यहरू यस्मा गर्लान् कोसिस लानको ।
यो ब्रह्मतीर्थसंस्थामा त्यो ज्यादै नै निषिद्ध हो ॥९॥

शिवराम, परब्रह्म, परमेश्वर एक हो ।
पार्वती जानकी ब्रह्मबोधिनी ^{वि} शक्ति हो ॥१०॥

यिनको गरनू सेवा भावना शुद्ध बन्दछ ।
योग वा ज्ञान वा भक्ति त्यहीँ बिश्रान्ति गर्दछ ॥११॥

साधुकोसंगले, विद्याज्ञानले, गुरु भक्तिले ।
सत्कर्म नम्रताबाट भव तर्छ मनुष्यले ॥१२॥

गणेश, सूर्य, दुर्गा, श्री शिव, विष्णु स्वरूपले ।
सधैं ईश्वरको पूजा गर्नु पर्छ गृहस्थले ॥१३॥

पितृतर्पण पूजाले बलिवंश्यादि कर्मले ।
देव पितृ मुनीश्वरको तृप्ति गर्छ गृहस्थले ॥१४॥

गो सेवा साधुको सेवा ईशभक्ति निरन्तर ।
वेदाध्ययन गायत्रीजप पूजा सधैं गर ॥१५॥

माया संपत्ति हो जान यस्तो गिछ ठूलो पनि ।
भवत अक्रूर भागेथे हाम्रो यो मणि हो भनी ॥१६॥

सुख दुःखादि हो द्वन्द्व यसैले सब बद्ध छ ।
सुखमा मग्छ भैं दुःखमा चिन्ता गर्नु व्यर्थ छ ॥१७॥

(७७)

न छोडे आफनु धर्म सिद्ध बन्दछ मानव ।

पर धर्मावलम्बीत हुन सक्तछ दानव ॥१८॥

रात्र भए पनि हुन्छ पर धर्म भयावह ।

दोषी भए पनि आफ्नै धर्म तत्पर भौ गर ॥१९॥

जुन देव विषे झुक्छ चित्त त्यो इष्ट माननू ।

दीक्षामन्त्रलिई उस्कै ध्यान गर्नुन छाडनू ॥२०॥

तीर्थ जानू, सधैं साधु सेवा, श्री रामसेवन ।

गायत्रीजपले बन्छ सशक्त नर जीवन ॥२१॥

गृहस्थले गृहस्थैको कर्म गर्नु प्रयत्नले ।

अनन्त सुख मिल्ने छ सदाचार सधैं गरे ॥२२॥

वेदाध्यायी सदातुष्ट गायत्री जपमा रत ।

परोपकारमा जस्को सधैं चित्त रमाउछ ॥२३॥

ब्रह्मचिन्तनमा श्रद्धा अगाध गुरु भक्ति छ ।

परमेश्वर झैं त्यस्तो द्विजाति पूजनीय छ ॥२४॥

पढेको ज्ञान सम्पन्न द्विज देव समान छ ।

नररूप धरी घुम्ने भूदेव कहलाउँछ ॥२५॥

आठैवर्षमहां जस्को चूडोपयननै भयो ।

वेदवेदाङ्गको पाठ गायत्री जप साथ भौ ॥२६॥

(७८)

पच्छिस वर्ष सम्मैन अखण्ड ब्रह्मचर्य छ ।
सदाचार र सद्भाव जसमा परिपूर्ण छ ॥२७॥

विषयेच्छा कतै काहीं नगर्ने सिद्ध साधु हो ।
सिद्धि सेवक स्रैं होलान् देवतुल्य मनुष्य हो ॥२८॥

ब्रह्मचिन्तनले विप्र पूजनीय नमस्य भो ।
नगर्ने वैदिकी निष्ठा जपादि शूद्रतुल्य हो ॥२९॥

दश दिक्पलको अंश राजामा मौजवात छ ।
उनैको शासनैबाट देशमा शान्ति बन्द छ ॥३०॥

नहुँदा भूप सारा यो लोक आफैं विनाशिनै ।
चोर डाका फटाहाले न्याय-नीति हराउने ॥३१॥

हुँदा, भूपतिमा श्रद्धा सबैले गर्नु पर्दछ ।
जसले लोक मर्यादा धर्म कर्म बचाउँछ ॥३२॥

राजा प्रजा देश चुस्ने वंश आफैं बिलाउँछ ।
अपकीर्ति र निन्दाले शान मान हराउँछ ॥३३॥

अत्यन्त क्षरिलो राजा देशमा एक जन्मला ।
उसले एक धक्कामा सबै टुङ्गो लगाउला ॥३४॥

वेद स्वरूप हो विप्र, राजा देव स्वरूप हो ।
यो दुवैको योग मिली मर्यादा बन्छ लोकको ॥३५॥

(७९)

मिली बचाउनु आफ्नो भाषा-भेश र देशको ।

नेपालीहरूमा यस्तो बढ्ने मान विशेषको ॥३६॥

कल्याणकारिणी यस्मा दृष्टि पर्दछ भूपको ।

उद्योग शिक्षा दीक्षाले होला उन्नत देश यो ॥३७॥

राजानुसारनै हुन्छन् सत्प्र, त्रेता र द्वापर ।

व्यवस्था दृढ पारेमा कलिजान्छ हटीपर ॥३८॥

परिस्थिति विषे राजा बद्ध हुन्न कसै गरी ।

राजाको वशमा हुन्छ परिस्थिति सधैं भरि ॥३९॥

जस्तो गराउने इच्छा राजाले गर्छ चाहना ।

उस्तै मुलुकमा होला राजा नै काल कारण ॥४०॥

योगीको महिमा धेरै ठूलो सम्झनु पर्दछ ।

श्रद्धा भवित सकेसम्म उनमा पर्नु पर्दछ ॥४१॥

हुनता पेटका निम्ति पनि भेशबदल्दछन् ।

आफू अरु सबैलाई अन्धकारै गराउँछन् ॥४२॥

त्यस्तालाई दिनु शिक्षा नरिसाई प्रयत्नले ।

समे त्यो गुरुको पुण्य पाउला उपदेशले ॥४३॥

जसको सङ्गले पाप-पुण्य गर्दछ लोकले ।

त्यसको फल भोग्नेछ उपदेशक वर्गले ॥४४॥

(८०)

जस्तो भए पनि साधु-भेश पूज्य नमस्य छ ।
तर सिद्धान्त वा शक्ति अत्यन्त मननीय छ ॥४५॥

लोक कल्याणको काम गर्ने सज्जन वर्ग हो ।

समाज हितमा जस्को योगदान सधैं रह्यो ॥४६॥

त्यो सन्त हो गुणग्राही कृतज्ञ हुनुपर्दछ ।

त्यस्ताको मान मर्यादा सधैं रहनुपर्दछ ॥४७॥

सुकर्म गर्ने सानै पनि उत्तम मानव ।

कुर्मरत हो उच्च जातनै पनि दानत्र ॥४८॥

स्पृश्यास्पृश्य ठूलो-सानू द्विजादि-शूद्र सम्मको ।

छुट्याउने कसो जन सुकर्म र कुकर्म हो ॥४९॥

गृहस्थाश्रमले सेवा सबैको हुन सक्तछ ।

यसले देवको पूजा पितृपूज गराउँछ ॥५०॥

नैंगी^१, योगी र संन्यासी यसैको भर पर्दछन् ।

ठूला याग ठूला दान यसले गर्न सक्तछ ॥५१॥

वेद वेदान्तको सार योगयाग र दानको

पालना गर्न सक्ने यो गृहस्थाश्रम एक हो ॥५२॥

यसले वेदको रक्षा दीक्षा सत्कर्म तर्फको ।

साधुसन्त महान् भिक्षा दिने एक गृहस्थ हो ॥५३॥

१. फेरी लगाई बुझ्ने ।

१

(८१)

यज्ञले, देवपूजाले, गायत्रीजप, दानले ।

श्रुति स्मृति र आचार रक्षा गर्छ गृहस्थले ॥५४॥

विद्याध्ययन गर्ने यो तपस्वी छात्रवर्ग हो ।

तपस्या यसको पूरा हुँदा रक्षित शास्त्र भो ॥५५॥

शास्त्रीय ^{ज्ञान} शिक्षा सबैले सुखैले पाउने भयो ।

जगेडा यसको गर्दा होला सम्पूर्णमा भलो ॥५६॥

छात्रले वेद वेदाङ्ग यथार्थ सँगले पढ्नु ।

दुराचार सबै फाली विद्यार्जन सधैं गर्नु ॥५७॥

गुप्त भक्ति र गायत्री रत आश्रित ईशमा ।

हुँदै पचिवस वर्षे जो बस्तछन ब्रह्मचर्यमा ॥५८॥

त्यस्तामा ब्रह्मको ज्ञान आफै आफ उदाउँछ ।

योग, सन्यास, गार्हस्थ अनि एक समाउँछ ॥५९॥

पैलो जीवनको ढोका यही नै ब्रह्मचर्य हो ।

यसको पालना गर्दा सबै काम सुसिद्ध भो ॥६०॥

दोस्रो गृहस्थ हो जस्मा तिनै आश्रम टिक्छ ।

धर्मार्थकामका साथै यस्तो मुक्ति दिलाउँछ ॥६१॥

त्यागाभ्यास हुने तेस्रो वानप्रस्थ कहिन्छ जो ।

यसको समता त्यागी तीर्थ भ्रमण कर्म हो ॥६२॥

(८३)

वन प्रस्थान गर्वानि वानप्रस्थ कहिन्छ यो ।
त्यागी विषय, श्रद्धाले गर्नु खोजिमहेशको ॥६३॥

चौथो सन्यास हो जम्मै त्यागी दण्ड लियो भने ।
नारायण स्वरूप भो शास्त्रले पनि मानिने ॥६४॥

यो सबै पूज्य मानिन्छन् गर्छ पूजा गृहस्थले ।
अनन्तपुण्यको भागी हुनेछ शुभ कर्मलो ॥६५॥

दाम्पत्यले गृहस्थीको सुख सौभाग्य मिःदछ ।
गृहिणी साथमा राखी धर्मार्थ काम बन्दछ ॥६६॥

सदाचारवती नम्र दयालु गृहिणी भए ।
गृहस्थका सबै दुःख विपत्ति दूर भै गए ॥६७॥

सती पतिव्रता नारी नमस्या योगी सैं बुझ ।
ती नारीमा सधैं पूज्य भावना गरने गर ॥६८॥

पतिव्रता दुबै वंशलाई उज्ज्वल पार्दछिन ।
देवता ऋषि वा सिद्ध उनिदेखि डराउँछन् ॥६९॥

जसका घरमा साध्वीसतीको बास पर्दछ ।
त्यो गृहस्थ बडो भाग्यशाली हो बुझ्नुपर्दछ ॥७०॥

जो सेवा पतिको गर्ने हितै मात्र चिताउने ।
उनै पतिव्रता मध्ये पहिले गणना हुने ॥७१॥

(८१)

गृहिणी घरकी लक्ष्मी समाने सम्झने गर ।

तिनी खुशी भए बढ्छ स्वास्थ्य आयु निरन्तर ॥७२॥

एक नारीवती ब्रह्मचारीन कहालाउँछ ।

यसले धर्म कामार्थ मोक्ष हासिल गर्दछ ॥७३॥

धेरै ^{रुख} हुनेले सदबुद्धि सबैमा गर्नुपर्दछ ।

काखा पाखा गर्नथाले नर्क भागी बनाउँछ ॥७४॥

नारी पुरुषको प्रेम जहाँ निर्मल शुद्ध छ ।

त्यहाँ सुख र ऐश्वर्य स्वर्गनुल्य अनन्त छ ॥७५॥

यी मातृ शवितको व्याख्या गर्छन् व्यास पुराणमा ।

श्रद्धा, बुद्धि, दया, शान्ति सबै नारी स्वरूपमा ॥७६॥

तसर्थ यिनको मान विशेष हुनुपर्दछ ।

नारीकै आडपाएर गृहस्थाश्रम चल्दछ ॥७७॥

यसरी गुरुले धेरै उपदेश दिनु भयो ।

सुनेकै भरमा धेरै सदाचार बढेर गयो ॥७८॥

गुरुका जीवनी भित्र अनेक घटना घटे ।

वहाँको करुणापाई कतिका विपद हटे ॥७९॥

यस्ता ^{महामुनि} महापुरुषको लेखिएनकि जीवनी ।

सबैलाई शान्ति दिने मृत संजीवनी बनी ॥८०॥

(८४)

कतिपय गुरुका यी वाक्य पियूष जस्ता ।
 सुनी सब जन देखे मार्ग आपनो खुलस्ता ॥
 अरूपछि पनि फेरी पाउँला सुन्न भन्थे ।
 अकरुणतरभक्षी कालको ख्याल गर्थे ॥८१॥

यसरी थरि थरीको बोध पारी सबैमा ।
 दिनुभई गुरुगीता भक्त चेलाहरूमा ॥
 अब गुरु हिड्नूभो गाउँ त्यो छोडिदैँ गो ।
 क्रमसँग पर जाँदा बाग्मती पौचनू भो ॥८२॥

अलिकतिजन साथै लागिहाले पछाडि ।
 अरु सब घर फर्के गाउँ दिला पहाडी ॥
 निज-निज, सुत-नारीलाई सारा सुनाए ।
 समय-समयमा ती बात सम्झी रमाए ॥८३॥

कति नगर र गाँउ-गाँउ घुम्नू भएथ्यो ।
 मिहिनत गरी दिला तीर्थ झैं पारिएथ्यो ॥
 द्विज गुरु निगमैको सार जस्तै खुलायो ।
 हरि सकल कुरीति सभ्य शिक्षा उदायो ॥८४॥

(८५)

उही गुरु सब छोडी जानु भो हाय दूर ।
 कतिपय जनताको चित्त साथै लिएर ॥
 नजिक पनि छ टाढा सम्झना छैन जस्को ।
 परछ तर समीपै हुन्छ जो सम्झनेको ॥८५॥

पशुपति पद चिन्ता बाग्मती स्नान गर्दै ।
 शरणगत सबैको दुःख दारिद्र्य हर्दै ॥
 गुरु बसनु हुँदामा कल्पवृक्ष समान ।
 सकलजन सुखी भै मानु भो स्वर्ग धाम ॥८६॥

सगीतयात्राख्य सप्तम सर्गः ।

अष्टम सर्गः

पचलीघाटमा बस्ता मन्त्री राणा अनेकन ।
आएर गर्दथे सेवा भक्ति भाव बडाउन ॥१॥

धर्मका शास्त्रका राजनीतिका र गृहस्थका ।
सदाचार र गायत्री जप औ यज्ञ यागका ॥२॥

चर्चा अनेक ~~थरिका~~ चल्दथे गुरुजी सँग ।
विवेचना सुनी फिर्ने बहुतै खुश भै सब ॥३॥

उदाहरण दृष्टान्त अनेकथरि चलदथे ।
सुनेर दुनियाँ जम्मै हर्ष गद्गद बन्दथे ॥४॥

त्यसैको सार संक्षेप लेखने मेरो प्रयाश हो ।
पढी पाठकले लेला हंस झैं दूध पानीको ॥५॥

धर्मका नाममा धेरै थरिका मार्ग खुल्दछन् ।
भवेदिक सबै त्यस्ता धर्मले भ्रष्टपार्दछन ॥६॥

सबैको मूल हो वेद, धर्मकर्म अनेकन ।
वेदकै विधिले गर्नु स्वेच्छाचारी न भै कन ॥७॥

आफ्नो अवस्था हेरेर यज्ञ याग सधैं गर ।
दान, पुण्य, सदावर्त पर्व वा नित्यनै गर ॥८॥

(८७)

पुराण वेदका बात सबै नै सत्य सम्झनू ।
पालना उनको गर्दै अरुलाई सिकाउनू ॥९॥

गृहस्थाश्रमको राम्रो पालना हुनगो भने ।
वेद धर्म सदाचार हुन जानेछ फैलने ॥१०॥

छोरालाई दिनू अति धर्म नीति अनेकन ।
कुनै पनि अनाचार उबाट नगराउन ॥११॥

अधर्म र अनाचार अन्याय न गरौस कयै ।
त्यस्ता मानिसमा श्रद्धा हुनजान्छ जताततै ॥१२॥

खेती व्यापार धन्धा छन् जीविकाका हजारन ।
एकमा चाख राखेर आफैं थाल्छ कमाउन ॥१३॥

आचार धर्मको शिक्षा अवस्थै दिनुपर्दछ ।
जीविका निम्तिमा आफैं चाखली गर्न थाल्दछ ॥१४॥

पिताको श्रेयबढला सपूत पुत्र भै दिए ।
गुरुको गौरव हुने शिष्य सज्जन भो भने ॥१५॥

रजोवती हुनू भन्दा पैले कन्या रमा सरी ।
सम्झनू, यिनको दान पुण्य दायी सधैं भरौ ॥१६॥

हुन्छ, गर्नु सकेसम्म भोगाशा न पलाउँदै ।
नत्र त्यो पुण्यको भाग जान्छ उसमा बिलाउँदै ॥१७॥

(८८)

अनाचार पनि काहों हुन सकछ समाजमा ।

वर्णसाङ्ख्य वा गर्भपात या पुग्छ मृत्युमा ॥१८॥

छोरी तसर्थ मौकैमा विवाहिता गराउनु ।

शिक्षा र सान्त्वना सम्पत् दिदै खुस गराउनु ॥१९॥

कर्म प्रधान यो लोक कार्य गर्नु सधैंभरी ।

क्षत्रीबाट बने विप्र विश्वामित्र क्रिया गरी ॥२०॥

रामकृष्णहरू कर्म गर्दै शिक्षा दिदैगए ।

सद्भावले कर्मगर्ने सबै सद्गतिमा पुगे ॥२१॥

तल्लो जात पनि राम्रो कर्मले पूज्य बन्दछ ।

शवरीको भवित गाथा पुराण पनि गाउँछ ॥२२॥

कुर्म छाडी सत्कर्म गर्ने व्यवित पवित्र छ ।

निराशा पिगला भित्र ज्ञान ज्योति उदाउँछ ॥२३॥

सन्यासीले पनि नित्य कर्म गर्नु, नछोडनु ।

यज्ञ, दान, दया, धर्म सधैंभरी गरी लिनु ॥२४॥

सत्यभाव रजोभाव तामसी गुण तीन छन् ।

तिनैले नरका कर्म फल भिन्न गराउँछन् ॥२५॥

सत्त्वले ज्ञान उब्जन्छ रजो तृष्णा बढाउँछ ।

मोह मात्सर्यका काम तमो गुण गराउँछ ॥२६॥

(८९)

श्रद्धा र विधि निष्ठाले निस्काम जति कर्म भौ ।
अनन्त सुखदायी ती क्रिया सात्विक पक्ष हो ॥२७॥

दम्भले कामना राखी गरिने राजसी भयो ।
विनाविधि भएको त्यो कर्म तामसतर्फ गो ॥२८॥

श्रद्धा विना गरेका ती यज्ञ-दान क्रिया सब ।
अनर्थकारी नै हुन्छन फल हुन्न रती भर ॥२९॥

यज्ञको देवता जस्तै लोकमा विप्र सम्झनू ।
आज्ञानुसार उनको व्यवहार चलाउनू ॥३०॥

राजा हुन देशको प्राण धर्म प्राण द्विजाती हुन् ।
तसर्थ यी दुवै व्यक्ति लोकका पूजनीय छन् ॥३१॥

राजाको पहिलो भाग श्राद्ध, पर्व र यज्ञमा ।
लगाउने विधानै छ त्यसै गर्नु समाजमा ॥३२॥

देवाम्श भूप जानेर श्रद्धा गर्नु सधैं भर ।
छोरै सम्झेर राजाले प्रजापालनु पर्दछ ॥३३॥

अन्याय देशमा काहीं नहुने नै गराउनू ।
नीति र प्रतिभाद्वारा शत्रुलाई दबाउनू ॥३४॥

आहसाबाट नै शान्ति होस भर्सक देशमा ।
नत्र दण्डचलाएर गरुन भूपति शासन ॥३५॥

(९१)

युक्ताहार, बिहारी भै गर्नु चिन्तन ईशको ।
अवश्य उसमा पर्ला दिव्य दृष्टि महेशको ॥५४॥

गीता, गंगा, र गायत्री, गोविन्द सब एक हो ।
३१५॥११॥ पिनको आश्रय गर्दा नरजन्म पवित्र भो ॥५५॥

दया हो सत्यको मूल, तपस्या सत्यवाणी हो ।
शास्त्र देखाउने बाटो, ब्रह्म गन्तव्य ठाउँ हो ॥५६॥

ॐकार धनु हो, आत्मा बाण हो, ब्रह्म लक्ष्य हो ।
सावधान भई तत्की लक्ष्य छोडनु बाण त्यो ५७॥

त्रिगुणातीत चिन्मात्रा ब्रह्ममा तबलीन भो ।
मर्ने र जन्मने दुःख सधैंका लागि दूर भो ॥५८॥

छिनो हृदयको ग्रन्थि सबै संशय दूर भो ।
पाप पुण्य हटे सारा ब्रह्मरूप झलल्ल भो ॥५९॥

यज्ञयाग सदाचार तपस्या हरि चिन्तन ।
सबैको सार यै नै हो ब्रह्मबोध गराउँन ॥६०॥

द्वन्द्व मोह सबै नाघी त्यो परस्पदमा पुग्यो ।
त्यस्ताका नामले मात्रै दुबै कुल पवित्र भो ॥६१॥

नर जीवनको सार मूख्य जानेर यो गर ।
यसैगरी भए धेरै, भक्त, साधु मुनीश्वर ॥६२॥

(९१)

यसको निमित्तमा साधु सङ्गको दरकार छ ।
श्रुति स्मृति पुराणादि यही बाटो बताउँछन् ॥६३॥

पवित्र भावना राखी प्रभुका पद सम्झनू ।

सुख, दुःखादि हो द्वन्द्व ती देखी नडराउनू ॥६४॥

गोलिको कामहो नित्यै हरिको गुणगाउनू ।

हातको हरिसेवा वा साधुसेवा समाउनू ॥६५॥

पाउले तीर्थ यात्रा वा देव मन्दिर घाउनू ।

मनले परमात्माको रूप ध्यान धरी लिनू ॥६६॥

साधुका-हरिका पाउ बीच यो शिरलत्रियोस ।

शास्त्र, साधु र सत्कर्म चर्चाले मन शुद्ध होस ॥६७॥

अनेक योनिभोगेर यो मनुष्य शरीरभो ।

मुख्य उद्देश्य यसको मोक्ष हासिल गर्नु हो ॥६८॥

अरुकाम सबै गौण मुक्ति नै मुख्य सम्झनू ।

यसै निमित्त सधैं आफ्नो शक्ति युक्ति लगाउनू ॥६९॥

अध्यात्म कर्म छोडेर विषयै तिर जो पसो ।

मावा झैं महको, उसको जिन्दगी बरबाद भो ॥७०॥

एक इन्द्रियले मत्स्यमृगादि मृत्युपाउँछन् ।

पाँच इन्द्रियको बेग नर के गरी रोक्नछन् ? ॥७१॥

(१४)

साधु संगतले शास्त्र चर्चाले गुह्य भक्तिले ।

सावाचार र निष्ठाले रोकिने छ विवेकले ॥७२॥

सावधान भई गर्नु यत्न रोकिन्छ इन्द्रिय ।

क्रमैले बढ्दै जाला ज्ञानको ज्योति निर्मल ॥७३॥

उपदेश यसै प्रकारले, सुनिसारा जनबुझी भै फिरे ।

रातसंगतिको पवित्रता क्रमले बढ्न गयो यथार्थता ॥७४॥

इति गुरुगीतास्य अष्टम सर्गः ॥

नवमसर्ग

जब भक्तहरू पुगे त्यहाँ

अनि सोधे धरी भक्ति भावना

तव योग र भक्ति देशको

महिमाको उपदेश निस्कियो ॥१॥

गुरुबार लिनु शिक्षा ब्रह्मचिन्तन कर्ममा ।

गुरुमा हरिमा गर्नु समानै भक्ति भावना ॥२॥

नदी-नाला, लता-वृक्ष, डाँडा-पर्वत जे जति ।

यी सबैमा ईशसत्ता रहेको छ यथास्थिति ॥३॥

त्यो परब्रह्म सर्वत्र बस्छ व्यापकरूपले ।

उसैको महिमा व्याख्या गर्छन् वेदपुराणले ॥४॥

सबैको घटमा साक्षीरूपले बस्छ ईश्वर ।

ध्यान भक्तिसदा गर्नु उसैको भई सुस्थिर ॥५॥

प्रभातमा सधैं जागा हुनु ब्रह्ममुहूर्तमा ।

पश्चात्तन काली गर्नु प्रभुको पद चिन्तन ॥६॥

उसैको पाउमा सेतो गंगा धारा चिताउनु ।

त्यसैमा गर्नु स्नानदि बेह शुद्ध गराउनु ॥७॥

(९६)

हृदयाकाशमा राम्रो फूलेको पद्म सम्झनू ।
उसैमा प्रभुको राम्रो दिव्यरूप चिनाउनू ॥८॥

पूजा ध्यान धरी गर्नु स्तुति, अर्पण कर्मको ।
गर्नु शरणमा जान, संझनू दिव्य धाम हो ॥९॥

क्षमा याचनाका साथै राखी हृदय बिचमा ।
खोली आसन शौचादि गर्नु स्नान सदादिन ॥१०॥

अनेक नामका देव उनका रूप भिन्न छन ।
शास्त्रोक्तविधिले इष्ट देवको भक्ति गर्दछन् ॥११॥

एक ईश्वरको पैले पाँचरूप विभाग भो ।
पञ्चायतन हो नाम वेदकै यो बिधान हो ॥१२॥

कार्यानुसार उनको रूप भेद अनेक भो ।
यसरी देवको संख्या अनगिन्ति बढेर गो ॥१३॥

यो बुझेर सधैं गर्नु ब्रह्मचिन्तन भवितले ।
गन्तव्य स्थान एकै हो मुक्ति मिल्दछ जुक्तिले ॥१४॥

यो ठूलो हो र यो सानू भन्नु मूर्खपणा बुझ ।
बिराटपरमात्माको भक्ति पूजा सधैं गर ॥१५॥

प्रकृतित्रिगुणी हुन्छिन् देव निर्गुण छन सब ।
कार्यका निम्तिमा लिन्छन् देवले गुण गौरव ॥१६॥

७

(१७)

तामसी राजसी भन्दा सत्यसेवा प्रशस्य छ ।

प्रसस्त फलको भागी हुन्छ त्यो सत्य सेवक ॥१७॥

अनेक हरिका नाम विधिले शास्त्र गाउँछ ।

हजारौं नामको काम एकै राम गराउँछ ॥१८॥

चार स्वरूपले राम लोक कल्याण गर्दछन् ।

नारायण स्वरूपले सर्वदा तप गर्दछन् ॥१९॥

बिराटरूपले लोकधारणा गर्ने यिनी ।

धर्मरक्षार्थ धरने अवतारहरू पनि ॥२०॥

शेषशायी भई ब्रह्मालाई शिक्षा दिने यिनै ।

सृष्टि-स्थिति र संहार गर्ने हुन् देवता तिनै ॥२१॥

व्यापक ब्रह्मसबको घटमा परिपूर्ण छ ।

यस्तो श्रीरामको सत्ता अनन्तर अगाध० छ ॥२२॥

एकसोआठ जप्नाले राम नाम विपत्तिमा ।

शान्ति होला महामन्त्र राम नाम छ लोकमा ॥२३॥

आत्तिएर पुकारेमा रामदर्शन मिल्दछ ।

सबै दुःख र सन्ताप आफैं आफैं बिलाउँछ ॥२४॥

(१८)

ध्यान भक्ति क्रिया योग सन्यास चक्रचिन्तन ।

अनेक थरि बाटाछन परमात्मा चिनाउन ॥२५॥

नियमी भे सदागर्त प्राणायाम बरावर ।

देखने छ उसले आफे आफूमा जगदीश्वर ॥२६॥

यो कर्म भूमि नै देह कर्म खातिर जन्मियो ।

स्वकर्म नगरे यस्को जन्म बंफल्य नै भयो ॥२७॥

आत्मज्ञानार्थका निम्ति पाएको नै शरीर हो ।

त्यो छोडी विषयाशक्ति रहनुचाँहि भूल हो ॥२८॥

नेति धौति क्रिया नौली शुद्ध गर्छन शरीर यो ।

खेचरी त्राटकैबाट समाधि शुरूवात भो ॥२९॥

अमीष्टदेवतालाई तत्त्वमस्यादिले बुझ ।

युक्ती हारबिहारीले पाउला जगदीश्वर ॥३०॥

साधनारत योगीको त्रमौले सिद्धि मिल्दछ ।

यसरी योगले सिद्ध भवसागर तर्दछ ॥३१॥

प्राचीनदेखिको वेश नेपाल 'नयपाल' हो ।

न्याय भुव सदाचार यसमा ये विशेष भो ॥३२॥

(९९)

नेनाम मुनिले पाले तब नेपाल नाम भो ।

उनैको शासनापाई पूर्ण हिन्दूत्वको छ यो ॥३३॥

शास्त्र संमतको राजा, न्याय सत्य यथार्थ छ ।

वेद वेदाङ्गको सार सदाचार पवित्र छ ॥३४॥

यसै कारणले देश विशेष गरिमा युत ।

साधना गर्नेका लागि अत्यन्त उपयुक्त छ ॥३५॥

लोक रक्षार्थका निमित्त गिरिजा साथ शङ्कर ।

घुम्दा देख्नु भयो श्लेष्मान्तक जंगल सुन्दर ॥३६॥

वनशोभा थियो राम्रो फलपुष्प बनस्पति ।

सबैको सुषमा देखी हर्ष भो मनमा अति ॥३७॥

रुखको आडपाएर तरुणी झैं सबैलता ।

फूल-फलैर फलैका गृहिणी झैं गृहस्थका ॥३८॥

मृगिणी-मृगका साथ, भ्रमरी-भ्रमरा संग ।

कोयली पोथिका साथ रमेका छन सबै तिर ॥३९॥

सररं बहदा हावा फूल बबेर झर्दछ ।

व्यापी श्री परमात्माको मानौं पूजन गर्दछ ॥४०॥

(१००)

हल्लिएका लता पुष्प गछैन स्वागत प्राणिको ।

आतिथ्यको क्रिया गर्ने मानों सभ्य गृहस्थ हो ॥४१॥

बाग्मतीको जलाधार बग्दा कल्कल गर्दछ ।

अमृतै सरिका चीसा जलका कण छर्दछ ॥ ॥४२॥

यस्तो प्रकृतिको चाल देखी शङ्कर खूश भै ।

बस्तुभो सुतको चाल हेर्ने स्नेही गृहस्थ भैं ॥४३॥

त्यो आफ्नो दिव्यतालाई छिपाई मृग भैकन ।

पार्वती मृगिणी पारी खेलनु भो शिव कयै दिन ॥४४॥

जगतैका पिता-माता यो धरातलमा झरे ।

नजानी शिवको पत्ता देवता छक्कनै परे ॥४५॥

शिव पार्षद ती जम्मै मृग औ मृगिणी भए ।

साधारणतया कोही पनि चिन्न असक्त थे ॥४६॥

देवताहरूले ब्रिन्ति हरिका साथमा गरे ।

व्यापी विष्णु हुँदा उन्ले इशारा सबमा गरे ॥४७॥

जमात देवको आई सृगरूप महेशको ।

परे शरणमा पाए दया दृष्टि महेशको ॥४८॥

(१०१)

भन्नुभो शिवले फेरि सम्बोधन गरी कन ।
पशुरूप धरी मैले गरें क्रीडा अनेकन ॥४९॥

पशुको पनि मै ज्योति लिङ्गरूप म धर्दछु ।

समस्त भक्तका साथ म सधैं यहीं बस्छु ॥५०॥

मेरा भक्त सबदेव आसपास महाँ बसुन ।

यो भूमिलाई कैलाश तुल्य पुण्यवती गरुन् ॥५१॥

यो महादेवको आज्ञा सबले मञ्जुरी गरे ।

ठाउँ रोजेर आ-आपनो बासमा देवता रहे ॥५२॥

काली, नारायण तथा विनायक र भैरव ।

समस्त देव बस्नाले तीर्थ भो बस्न लायक ॥५३॥

गुह्येश्वरी सिद्धपीठ पासमै छ मृगस्थली ।

पवित्र यो तपोभूमि देखी डराउला कलि ॥५४॥

काशी समान यो तीर्थ पवित्र पुण्यदायी छ ।

यो भूमि उर्वरा, सपै यहाँ निर्विष बन्दछ ॥५५॥

योरे भए पनि जग्गा धेरैको काम गर्दछ ।

गोरुले जोतने काम यहाँ ज्यादा निषेध छ ॥५६॥

(१०२)

बागमतीझै बहेकाछन ठूला साना नदीहरू ।
साधकी सिद्ध छन याहीं यसको वाख्या कति गरू ॥५७॥

अनेक महिमा यसको शास्त्र गर्दछ वर्णन ।
एक-एक गरी जम्मे सकिवैन बनाउँन ॥५८॥

अज्ञानपूर्ण यो सारा जीवात्मा पशुतुल्य हो ।
ज्ञानले उसको गर्व उद्धारपति न भयो ॥५९॥

पशुपति भयो नाम यसले तव शम्भुको ।
पशुपक्षेत्र यो ठाँउ अति उत्तम मानियो ॥६०॥

यो तीर्थमा बसेकाले हिंसा दुष्कर्म छोडनू ।
गुह्येश्वरी सँगै शम्भु पदलाई नबिसनू ॥६१॥

कर्तव्य आफनू राख्नो यत्न साथ सधैं गर ।
यो लोक परलोकमा कर्मले हित गर्दछ ॥६२॥

यस्ता अनेक थरिका रसिला बात, चल्दथे ।
भक्तमण्डल आएर गुरुलाई झुराउँथे ॥६३॥

सबै नै बसमा पर्थे औषधिउपदेशले ।
दर्शनले भई खुश कति आनन्द मान्दथे ॥६४॥

(१०३)

जसलाई छ जे खाँचो सो त्यहीँ गई पाउँथे ।

कल्पवृक्ष समानका गरुको गुन आउँथे ॥६५॥

बागमती तटमा यस्तै चर्चल्ले दिन बित्थे ।

हजारौँ भक्त आएर सेवा संगति गर्दथे ॥६६॥

उन्नाइससहे साल त्रिहत्तर भयो जब ।

एकाशी वर्ष मन्हाले सात टेकी रथ्यो तब ॥६७॥

बार मंगल हो मन्हा ज्येष्ठ कृष्ण त्रयोदशी ।

ब्रह्मकर्म भएपूरा पचली घाटमा बसी ॥६८॥

स्नान संध्या देवपूजा सधैं झैं गरी सक्नुभो ।

भिक्षा निमित्त आएका योगीजी देखिनु भयो ॥६९॥

हेरा हेर दुवैबाट हुँदा मित्र सरी गरी ।

अत्यन्त प्रेमका बात गर्नथाले सँगै रही ॥७०॥

भक्त मण्डल त्यो वेला नहुँदा शून्य आश्रमा ।

थियो, चेलाहरू गर्थे आपनै काम घमाधम ॥७१॥

अस्पष्ट गुन्गुन ^{शब्द} भन्ने चेलाले पनि सुन्दथे ।

तर अन्तिमवेला यो भन्ने ज्ञान विहीन थे ॥७२॥

शालिग्राम शिला लाने इशारा भिक्षुले गरे ।

छिटै नै देह छोडेर तिमिले आउनु भरे ॥७३॥

(१०४)

पाञ्चभौतिक यो देह मिलोस पञ्चभूतमा ।
तपस्याको फल^{प्राप्त} पाउला दिव्यलोकमा ॥७४॥

साधुको बात गुरुले खुश भै मञ्जुरी गरी ।
एकै छिन भए बात योग तर्फ थरि-थरी ॥७५॥

गायत्रीबाट स्वप्नामा मिलेको चार चक्रको ।
शालिग्राम सधैं पुज्ने साधुलाई चढाइयो ॥७६॥

म आउँछु छिटै भन्दै उनलाई विदागरी ।
बसेर थाल्नु भो गर्न प्राणयात्रा बरावरी ॥७७॥

हतारबाट त्यो वेला पूजाकोठे पुगेछन ।
सधैं झैं माझना निम्ति जम्मा पारेर बर्तन ॥७८॥

निस्किएर भने छैनन् शालिग्राम कता गए ।
के छैनन् र ? भयो मर्जी छैनन भन्दै उनी फिरे ॥७९॥

हेर्दासा गुह्रको चाल रूप नै बदला भयो ।
चेलाको मनमा झस्का अनौठासँग पर्न गयो ॥८०॥

मिलेन उत्तरै केही हैजाका चिन्ह देखिए ।
पानीमा लानु नै मुख्य उपचार विचार भो ॥८१॥

अरुरोगहरू भन्दा गुरुको यो थियो प्रिय ।
इच्छाले त्याइएको हो कि वा अर्को रहस्य छ ॥८२॥

(१०५)

भन्ने तर्क सँगै चेष्टा क्रमैले बदला भयो ।

जे भए पनि पानीमा लानु नै वेश देखियो ॥८३॥

बोली बन्द थियो चेत उत्तिकै तगडा थिए ।

इसारा केहि मिल्ने हो कि भन्ने आश गर्दथे ॥८४॥

इसारा नमिलेकाले चेला चौपट आत्तिए ।

जम्मा भई उठाएर बाग्मती जलमा लगे ॥८५॥

पानीमा अग्निझैं रोग आफैं शान्त हुँदै गयो ।

अब शान्त भयो भन्ने चेलामा भान पर्न गयो ॥८६॥

प्राण पूरकले तानी आरोह अवरोहको ।

क्रमैले बनियो कुम्भ अवरेचक बन्द भो ॥८७॥

आरोहक्रमले प्राण ऊर्ध्वगामी हुँदैगयो ।

छिन्नेमा मुखको ज्योति धधधपाकार देखियो ॥८८॥

देखेर सबले यस्तो अनौठाको परिस्थिति ।

थाले कीर्तन कयं गर्न गर्दै श्रीपदमा मति ॥८९॥

राम-राम, हरे-राम, शिव-शंकर, हे हरे ।

भन्ने ध्वनी सँगै हात्ता गुरूका चेतना उँडे ॥९०॥

हैजाको निहुँ पारेर समाधिबाट जानु भो ।

अकाट्य देवको लेखा हुँदा सोही पुरामयो ॥९१॥

(१०६)

बिलामा जन्मएको त्यो दिव्यमूर्ति कलेवर ।

शिक्षा-दीक्षा तपस्याले देश पारेर उज्ज्वल ॥९२॥

अनेकौं शिष्यमा धेरै ज्ञान गंगा वहाउँदै ।

वैदिकी कर्मको निष्ठा चेलाबाट गराउँदै ॥९३॥

रहने गुरुको आजै यसरी अवसान भो ।

हेर्दा हेर्दै उही मूर्ति पंचभूत महान् मिल्यो ॥९४॥

मधुरो शब्दको तान आकाशभरी गुञ्जियो ।

सिद्ध स्वागतमा बज्ने मानू मंगल वाद्य हो ॥९५॥

सूर्यको चम्कने कान्ति एकै छिन फिका भयो ।

भक्त स्वागतमा नम्र मानू सभ्य गृहस्थ हो ॥९६॥

बाग्मती जलको धारा रोए झैं भान गर्दथ्यो ।

लता वृक्ष सबैबाट आँशु झैं फूल झर्दथ्यो ॥९७॥

हावाको सिसिरे चाल आत्तिएझैं हुँदै भयो ।

पचली घाटको भूमि केही कामे समान भो ॥९८॥

शोकले भरिए जस्तै त्यो कुटीर पटाङ्गिनी ।

आसनी शयनागार पुस्तकालयमा पनि ॥९९॥

हावा समान यो हाल सहरैभरि फैलियो ।

भक्त मण्डलको ताँती भाँति-भाँती त्यहाँ पुग्यो ॥१००॥

(१०७)

उही आश्रमत्यंढोका आसनी उहि खाली छ ।

उही पटाङ्गिनी भक्त बस्ने सम्पूर्ण शून्य छ ॥१०१॥

गुरुको देह देखेर सबै चकित नै भए ।

कालको चाल यस्तो भो कति मूर्छा पनि परे ॥१०२॥

शाहवंशी र राणाका परिवार पनि गए ।

साधु, सन्त तथा भक्त धेरै जम्मा हुँदा भए ॥१०३॥

बत्ती निभी अँध्यारो झै गुरुको भो प्रयाणले ।

तर जस्तो पनि खप्नु पर्छ यो नर बेहले ॥१०४॥

सद्गति गर्नका निम्ति तयारी हुन गो तव ।

अन्त्य दर्शन भो, राखे चिता जल्न गयो अब ॥१०५॥

श्री खण्ड तुलसी साथै घ्यू कपूर प्रशस्त भो ।

यसैमा दाह संस्कार तत्कालैमा समाप्त भो १०६॥

बमबिक्रमकी रानीबाट यो हुकुम भयो ।

त्रयोदशाहको भोज उनैले गरिने भयो ॥१०७॥

भतिजाहरू डाकेर सम्पत्ति गुरुको दिनु ।

तब सम्म कुटी बन्द गरी हेर्चाह गर्दिनु ॥१०८॥

त्यसरीनै भयो काम दान भोज प्रशस्त भो ।

यसरी गुरुको लीला यहीँ आएर टुङ्गियो ॥१०९॥

(१०८)

रवि-शशिग्रह तारा झुल्लि अस्ताउँदै छन् ।
 कतिपय उपदेष्टा सन्त जन्मेर जान्छन् ॥
 नियतिवश परेका राम श्री कृष्ण हेर ।
 मनी सब घर फर्के चित्त शान्तै गरेर ॥११०॥

इति नवमसर्ग ।

उपसंहार-परिकर श्लोक ५

चाहे योग गरेर सिद्धगति ले घुम्दै रहोस् मानव ।
 चाहे लोक विनाशि कर्महरू ले आफै बनोस् दानव ।
 आफ्नो भोग जति छ उत्ति उसको यो लोकमा बास छ ।
 जस्तै होस् परन्तु भोग सकिँदा तत्काल अस्ताउँछ ॥१॥

आए बीर पराक्रमी कति जना फेरी बिलीन भए ।
 देवाधीन मनुष्यक्षेत्रं रघुपति श्री कृष्ण जस्ता गए ।
 जस्तै गर्दछ वेशकाम जन त्यो ज्यूँदैछ मर्ने पनि ।
 जो गर्लान् अनर्थ जीवित पनि मुर्दा समानै उनी ॥२॥

देशै उज्ज्वल पार्न काम हुनगो जन्मै षडानन्दको ।
 त्यस्मा खलबल पारी-हानि गर्ने साँच्चै महामूर्ख हो ।
 येसैले सबले यथार्थ गुरुको उद्देश्य अन्सारको ।
 गर्नु कर्म नगर्नु लोभ उसमा कर्तव्य ^{होस्} हुन्छ यो ॥३॥

धारा पाटि तलाउ सत्तलसबै पले समानै रहन् ।
 बिद्यावैभवबाट छात्रहरूले देशै उज्यालो गरन् ।
 त्यो अवदर्श हिमाल झैँ चहकिलो निष्ठा सदाचारको ।
 पाईयो जनता उसै तरहले सौभाग्यशाली बनोस् ॥४॥

न कबि हुँन

म दिग्गज पण्डित

न गुरुवर्शन

भाग्य यहाँ र छ ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ १०॥

पैले सैं आज फेरि श्रुतिमधुरधुनी बेशमा गुंजियोस
 आवाल ब्रह्मचारी सखिद्विजबहुमा सिद्धि सौभाग्य होस ।
 शिक्षाले गाँउ-गाँउ घर-घर र कुनालाई पारी उज्यालो
 बत्तीसैं विश्वमानं चहक दिन सकौं वेदिकी सभ्यताको ॥५॥
 कोही आकाशमा ती ग्रहनगर-पुमी सोखलेदिन् वित्तउन्
 कोही भूलोक नष्टै गरुन् सुख बुझी एउटै बन्नुन् ।
 हामी त्यो दिव्यवेदध्वनि सँग फुरने ज्योतिले विश्वलाई
 देखाऊँ बाँसिकोँउ यम नियम सँगै जीव जीवैलाई ॥६॥
 जीवात्मा भावलिङ्गात्मक थरि-थरि सैं शैतिकीदेहधारि
 गर्दै छटपट घुमेको सुख सयल बिना निन्तिमै रत्नलाई
 व्यक्ताव्यक्तज्ञ केही नबुझिकन डुब्यो त्रैगुणी भेलमात्यो
 विना निष्ठ र आस्था बिनु बुझन उसै शक्ति सामर्थ्य कस्को ॥७॥
 त्ये शिक्षा शुद्ध निष्ठार्जित हृदय विषे भक्तिले योगलेवा
 तत्त्वज्ञानी हुनामा सरल हो वेदिकी कर्मनिष्ठा ।
 एसीलाई जगाउ, यहिछ सुख सब शारदी चन्द्रमा सैं
 देला आनन्द साहादुखहरू तृणमा नाशला अग्निले ॥८॥
 ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णं मुदच्यते
 पूर्णस्य ॐ पूर्णमोदाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥९॥

ॐ शान्तिः ॐ शान्तिः

ॐ शान्तिः

परिशिष्ट

श्रीः

मन्तव्य-१

यद् यद् विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमद्भूजित मेववा
तत्तदेवाभिगच्छ त्वं मम तेजोऽश सम्भवम् ॥

गीता १०/०००

विद्वद्वर पण्डित भोग्यप्रसाद मण्डारीज्यूले लेख्नु भएको सत्साहित्य 'षडानन-चरित' उहाँकै मुखश्रीबाट आद्योपान्त श्रवण गर्ने अवसर प्राप्त भयो । अति आनन्द लाग्यो ।

श्रीमद्भागवदंशांश स्वरूप, श्री शंकरावतार नै संझनु पर्ने, तपोनिष्ठ, आबाल ब्रह्मचारी १०८ श्रीपरमगुरु षडानन्द अधिकारीज्यूको तपः पूत जीवनी, सच्चरित्र र समाज कल्याणकारी, विद्या, शिक्षा, धर्म-संस्कृति संबन्धी विविध सत्कर्महरू मैले अघि बालक-कालमा नै सुन्ने मौका पाएको थिएँ । पछि उमेर बढ्दै जाँदा उहाँका अरु सच्चरित्र, सिद्धिहरू समेत बुझ्न, सुन्न पाइयो । उहाँको निस्काम कर्मयोगको बटवृक्ष अझ बढ्दै गएको, झाँगिदै गएको र सर्व साधारणलाई समान रूपले शीतल छहारो दिदै आएको कुरा पनि कतै लुके छिपेको थिएन । गुरुमहाराज नेपाल पूर्व दिला भन्ने डाँडा (उदयाचल) बाट उदाउनु भएको थियो जसले अविद्या-अन्धकार हटाई विद्याको प्रकाश फैलाएर सारा उज्यालो पार्नु भयो । देशको पूर्वीभागको उहाँ पहिलो व्यक्ति हुनु हुन्थ । जसले धर्मको, सदाचारको, वैदिक परम्परागत उपासना पद्धतिको र विद्या-शिक्षाको प्रचार-प्रसारका लागि आफ्नो सम्पूर्ण अलम्य जीवन नै लगाई दियो, समर्पित गरिदियो । विद्वान्, सदाचारी, धर्मनिष्ठ, सत्यनिष्ठ पुरुषहरूको नितांत आवश्यकता आइपरेको घडीमा उहाँले दिलामा शिक्षाको केन्द्र संस्कृत विद्यालयको स्थापना गर्नु भयो । मन्दिर-देवालयहरू बनाई देवी-देवताहरूको प्रतिष्ठा गराउनु भयो । स्थापित यी संस्थाहरूको पछि संमको लागि गुठीको राम्रो बन्दोबस्त गरिदिनुभयो । त्यहाँ धार्मिक मेलाहरूको आयोजना गरी-

(२)

गराई धार्मिक र सांस्कृतिक जागृति जनमानसमा जमाइदिनु भयो । आजभन्दा झण्डै सयवर्ष अघि दलामा यसरी आजकै जस्तो चेतनी विकासको आलोक बिना कुनै सरकारी दान-अनुदान, पूरापूर जनसहयोग जुटाई फैलाउनु भयो । यो उहाँको अति ठूलो काम हो र ज्यादै टड्कारो दूरदर्शिता हो । यस दृष्टिले हेर्दा :— भगवान् श्री कृष्णले गीतामा बताउनु भएको आफ्नो अवतारको प्रयोजन यहाँ साकार हुन आउँछ :—

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारतः

अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥

यस्ता पूर्ण निस्काम कर्मयोगी, लोकोपकारी महापुरुषको जीवनी लेखिनु अति आवश्यक थियो, यद्यपि, उहाँका बारेमा, केही न केही त प्रकाशित न भएको हैन, तर यस प्रकारको इतिहास संमत काव्यको भने दर्शन पाइएको थिएन । यो काम पूरा हुनगयो यो 'चरित'को निर्माणले ।

यस रचनाको कथावस्तु ज्यादै व्यापक र विश्लेषणले भरिएको छ । गुरुमहाराजका जीवनका झलकहरू ठाउँ-ठाउँमा प्रत्यक्ष भएर उत्रिएका छन् । उहाँको शिक्षाका वाणीहरू र सिद्धान्तका सिद्धिका कुराहरूले काव्यको कले-वर गरिमामय बन्नपुगेको छ । समाजको कसिगर फोहोर—मैला-दास-प्रथा, सती-प्रथा आदि बढारी हटाउन उहाँबाट भएका प्रयत्न र प्रक्रियाहरूको प्रसंगले काव्यको व्यापकता स्पष्टिएको छ र गुरुमहाराजको विचार व्यक्तिएको छ । काव्य ज्यादै सल छ । रसीलो शैलीमा छ र प्रवाहमय छ । त्यत्ति हुँदा हुँदै पनि प्रसंगानुसार चाहिने ठाउँमा गंभीरता पनि उत्तिकै वर्णनीय रूपमा विद्वान् कविज्यूले सजिलै प्रस्तुत गर्नु भएको छ । उहाँको धीरता र विद्वताको प्रशंसा गर्ने पछ र यस्तो अनमोल काव्य प्रस्तुत गर्नु भए र उहाँले नेपाली र नेपाली-साहित्यलाई ठूलो गुन लगाउनु भएको छ । आशा छ यसबाट सबैलाई लाभ हुनेछ । म कविज्यूको हृदयदेखि समुन्नति चाहन्छु ।

शालिग्राम पोखरेल

धरान

मन्तव्य-२

पूर्व ४ नं. मोजपुर मध्ये गडीगाउँ र वर्तमान कोशी अञ्चल अन्तर्गत केउरानी पञ्चायतमा पर्ने गडै गाउँमा जन्म हुँदा जसले गर्भे दुहुगे उपाधि पायो, उसै व्यक्तिले पछि भविष्यमा यसै ग्रन्थमा लेखिए अनुसार तपस्या, पठन-पाठन, तीर्थयात्रा र देश पर्यटन पछि पनि "जननी जन्मभूमिश्च स्वर्गादपि गरीयसी" यो उक्ति अनुसार आफ्नो जन्मभूमि दिङ्गलामा न आई राष्ट्र उन्नतिको मूलजरो शिक्षा ठहराई तगेवलको सिद्धिले ग्रापीण जनताको सहयोग प्राप्त गरी १९३२ सालमा गडीगाउँ कैलाश भन्नेठाउँमा संस्कृत विद्यालय खडा गरी देश र विदेशमा पनि विद्याको प्रकाश गराई रुढि अन्ध विश्वास हटाउनुभयो। त्यस्ता प्रातः स्मरणीय पूज्यगुरु महाराज षडानन अधिकारीज्यूका भेटे सुने सम्मका केही कार्यकलाप जीवन घटना हरूको संकलन पाण्डुलिपि आद्योपान्त मैले हेरेँ। यसका लेखक पं. भोग्यप्रसाद भण्डारीज्यू र यो कार्यमा प्रेरणा गर्ने अनुसन्धानमा सहयोग गर्ने, सबै महानुभावहरूलाई म आफ्नो हृदय देखि स्वागत गर्दछु।

त्यस्ता अलौकिक सिद्धि र शक्ति भएका गुरुमहाराजका सदुपदेश र यसमा लेखिएका वहाँका जीवन घटनाले पाठक वर्गको सन्देह हटोस र देश-निर्माणका साथै आत्मोन्नति गर्ने सुबुद्धि विवेक मिलोस भन्ने शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

—पं दुर्गा प्रसाद लंसाल

धरान १५ बाँझगर

दिङ्लाको परिचय

तुलिङ्गटारको उत्तरमा रहेको सतीघाटबाट अरुण तरेर दिला जाँदा बाटामा बाक्लो शालको वन छ । यसलाई चौरासी पत्रे पनि भन्दछन् । त्यसमा पसेपछि हराइन्छ । तर षडानन्द गुरुको स्मरण गर्ने पार हुन्छ । वहाँको संज्ञनाले ठूला ठूला विपत्ति पनि टर्दछन् भन्ने किंवदन्ती त्यता हुँदो अझै जीवितै छ ।

नर्मदेश्वर स्थापना भएको कैलाशमा पं० हरिहर चापागाईज्यू १२, १५ जना बटु जम्मागरी वेद पढाउनु हुन्छ । वहाँबाट प्राप्त भएको यो श्लोकानुसार—
“सदैव त्रिनेत्रे पयो बित्त्वदात्री तथा भोजने वालकानां चघात्री ।
स्वयं सेविकाध्यापिका शान्ति देवी त्रिनेत्राश्रमस्यत्रिकार्यं करोति” ती बटु-
हरूको भोजन, अध्यापन र शिव पूजन समेत शान्ति देवीबाट हुन्छ ।

साइनबोर्डमा यो श्लोक लेखेको छ—

“धर्मो रक्षति रक्षित” मनीगुठी संस्थानले लेखियो ।
गायत्री प्रति धर्मपत्र गुरुको दिङ्ला गुठीमा छ यो ॥
तेही धर्म लिएर आश्रम रह्यो कैलाशमा वेदको ।
त्याहीँ दर्शन नर्मदेश्वर गरौं जौं मार्ग त्यै शान्तिको ॥

षडानन्द संस्कृत प्रधान पाठशालाको गुठीबाट १३६ मुरीधान लगेर यो आश्रम चलदैछ (१०० मुरी) त्यस्तै केही । धान अरुण मा. (इंग्लिश) विद्यालयमा जाँदैछ । श्रावणी गर्दा स्नान गर्ने पोखरीमा पानी छैन । राममन्दिर अगाडि को शम्भामा निम्न श्लोक छ—

कर्णेलराजपदभू रयिजानकीश
गंगाबहादुर इति प्रथितो विनीतः
पादे निवेदयति वायुमुतं त्वदीये

सङ्कष्ट भञ्जन समुद्धर भक्तमेनम् । (संवत् १९७४)

(५)

यो श्लोक अनुसार यहाँ हनुमानको मूर्ति हुनु पर्ने छैन । गौचरन सांघु'रि-
दैछ, नारदे (नारान) चौरजंगलले घेर्दैछ । यस्ता विषयमा सम्बन्धित निकायको
दृष्टि जानु आवश्यक छ ।

कैलाश भन्दा केहीतल अरुण माध्यमिक (इंग्लिश) विद्यालय, षडानन्द
संस्कृत प्रधान पाठशाला, हेल्थ पोष्टछन् । प्रधान पाठशालामा पाँच-सात छात्र-
लाई केही धान वृत्तिको रूपमा दिइन्छ । यो भन्दा केहीतल राम मन्दिर
षडेश्वर शिव मन्दिर, राधाकृष्ण मन्दिर, अरुशिवलिंगहरू र छात्रावास
छन् । यसै पटाङ्गिनीमा मण्डप छ । त्यहाँ षडानन्दगुरुको मूर्ति कुँदिए कोशिला
लेख छ । अगल वगलमा दुईमानिसका चित्रहरू पनि अङ्कित छन् ।
मूर्ति भन्दा तल तिर निम्न प्रकारको शिलालेख छ :—पूर्वपाठामा

आवाल ब्रह्मचारीषडानन्द १९६६ को शिलालेख—

श्री गणेशाय नमः श्रीसीतारामशिवादिभ्यो नमः ॥

रुक्मिणीगर्भजातेन लक्ष्मीनारायणस्य च ।

पुत्रेण श्रीषडानन्दशर्मणा ब्रह्मचारिणा ॥१॥

सीताराम शिवादीनां कृतं स्थापन मुत्तमम् ।

विद्यार्थिपाठनार्थाय पाठशालाकृता पुनः ॥२॥

कीर्तिरक्षणकं यै र्यैः क्रियते शास्त्रवर्णितम्

तत्कीर्तिरक्षणादस्तु सर्वेषां पुण्यवर्धनम् ॥३॥

श्री षडानन्द प्रधान पाठशालाको संस्थापनामा योगदान दिने महानुभावहरूको विवरणयुक्त शिलालेख—

तपसील

१. देवताका मन्दिर पाठशाला पाटि बगेचा वन् भएको तावापत्रमा लेखि-
याको डाँडो समेत जग्गा- १ रामरूँटि रैकर ४ गुठि विर्ता ७ गरी मुरी ११
सीतारूँटि गुठि विर्तामुरि ७ देवी चरणको दान विर्ता मुरि १५ पंडित नन्दि-
केश्वरको दान धोविधारा मनि विर्तामुरि /२ ऐ.को पाटिको जगेरा मरूवा
व्यासि विर्ता पेत मुरि-१२ पंडित शिवलालहरूको अर्पन गुठि मासैरैकर-
/६/६ पं यज्ञनिधिको दान क्यौरेनी वीर्ता पेत मुरि /२ ऐ. को दातव्य बडहरे-
रैकर मुरी /४४ सुवे. जिवनाथको दान धोविधारा मनी विर्ता पेत मुरि /-/५
ऐ. को दातव्य आंवोटे र मुलपानीको सट्टा आंवोटे सिरान समेत रैकर मुरि
-/१८/८ ऐ. को प्र घैया रुंठो पेत !./५ वषत बहादुरले रूपैया ९०० मा
राजिनामा गरिदियको सांरां सालमा पेत पाषो वन कुरिया रैकर सोहानी छाप
४ तिरि जीम्मावालको भाग जग्गा १ रविलालको अर्पन पर्ते विर्ता पेत मुरि
./१० पंडित गंगाधरको दान कमेरे विर्ता पेत मुरि-/१ सालमा व्यासि
शिवलालको दान घर विहौटो मुरि-२५ ऐ. इन्द्रमायाका दानका सट्टा स्मेत
टार विहायाको वीर्ता मुरि-२५ रु १००१ मा हिरालालले सालमा फार्सा
दियाको विर्ता पेत मुरी-/५० ऐ. मा दफे रूपैया ८०० को हिरालालको
विर्ता फार्सा पेत मु.-/४२ ऐ. रूपैया ४०१ को हेमलालको फार्सा विर्ता पेत
मुरि-/३० ऐ. मा रूपैया १०१ को अरिमर्दनको फार्सा पेत मुरी-/४ ऐ. मा
नीज पोख्र्यालहरूपाट नि.नका विर्ता पाषाको आयस्ता मुरी-२ ।

विचारी जमानसिको दान मासै पेत मुरि /३/ ऐ. मरूवा इन्द्रवेलास
वीर्ता पेत-/१/ चन्द्रलालको रूपैयां १०१ मा फार्सा लियाको मासै पाषो र

(७)

वितर्ता पेट मुरि-३/ पद्मलालको दानमरूवा पेट वितर्ता पेट मुरि ॥१५/
डिल्लीरामको दान मरूवा वितर्ता पेट मुरी-२/ पंडित तुलसीरामको दान वितर्ता
पेट मुरी-१/१०/ राधाकृष्णके दान भडारी चौर वितर्ता पेट मुरी ॥१०
लक्ष्मी प्रसादको दातव्य रैकर तित्रे धोत्रे छेउ समेत मुरि २१

३. श्रीकान्त हरिचरं लगाएत्का न्योपानेहरूले रु-२२०० मा फार्सा दिया-
को सालमा पाषो र वितर्ता माटो नया समेत पेट १/३६ ऐ हरूपट्टिवाट कीनेका
गाउ पाषाका आयेस्ता मुरि-१ लमछुवा रु. ४२५ को धनपतिहरूका फार्सा
वितर्ता दुंगे पेट मुरि-१० ऐ. मा रपैया १२०८ को बलभद्रहरूका फार्सा
रैकर मुरि-२५ वितर्ता मुरि-२५ हंति पेट मुरि-५० गोपी (कृष्ण) हरूको
दान वितर्ता पाषा वस्तिका आयस्ता मुरि १/१० रघुनाथ पं० भीमलाल जदु-
नाथहरूको दान सती रूटो वितर्ता पेट मुरि ४ इन्द्र बेलासको दान मरूवा
बगर वितर्ता पेट १ कोते नारद देविचरहरूका दानको सट्टा मासे वितर्ता पेट
मुरि-१ डि. नन्दिकेशरको दान गोडे वितर्ता पेट मुरि-४ जङ्गशेर जयनारायण
र सीजना तीनको दान पत्र्या वितर्ता पेट मुरि-२/ पंडित देवि प्रसादको
दातव्य स्याम्पांड मुस्याहा रैकर पेट मुरि २

यत्तापट्टि नमटाएको पल्ला पीठमा छ ।

देवशर्मा दाहाल्ले श्रीलाई चढायाको कं. रु. २० अछता ।

(पश्चिम पाटोमा)

श्री आबालब्रह्मचारी पण्डित षडानन्द उपाध्यायको तस्वीर (शिरमा)

म आबाल ब्रह्मचारी पण्डित षडानन्द आफूले अर्पन गरेका नगद मोहोर
१०२२ गोपीकृष्णको अर्पन मोहोर ८९ लक्ष्मीप्रसादको अर्पन मोहोर ३९ गरि
जम्मा मोहोर ११५० लभानी जग्गावाट सैकडा मुरि ४ का दरले आउने
आयेस्ता धान मुरि-४६.

१. विष्णुदत्तको दान सट्टा पहरे र दिदी विहौटो समेत वितर्ता पेट मुरी
४ चम्पावरको दानवारी छेउ वितर्ता पेट पाषा ॥५ दंडिमा धो विष्णुदत्त

(८)

प्रभाषर रामनाथहरूको दान खेतबारी ३० ठाँउको आयेस्ता मुरि / १ पंडित शिवलालले थापेका रामेश्वरको पूजा र कोठाको जेगेरालाई अर्पन गरेको गुठमासँ घेत रँकर मुरी / ६/१० पंडित जयधर्मले थापेका जयधर्मेश्वर पूजालाई राखेको गुठ मासँ रँकर घेत मुरी / २५-

२. रुपैया ३४७॥ मा सम्सेम्ले राजिनामा कटहरेको सट्टा तुंगेछा पाषो स्मेत रँकर घेत मुरी / ६ रुपैया ४०० मा अगमसिंहसित लिएको बडहरे घेत स्मेत जमा मुरी- / १४/१० सांरां सो-हान-भिन्न चौतारा मूलवाटा उत्तरको गाईका निमित्त गोचरन राखेको कसैले जोत खन् गर्न नहुने बाँझो जग्गा"" १

ज० वलभद्र वस्न्यातले राधाकृष्ण निमित्त अर्पन गरेको गुठ मासँ पुष्पार कुस्मावरको मट्टा नगाको ३ षलाको घां.मु.४ र ल रूतिषा ? सिहां चिलाउनुया मु० १ समेत ज्या रँ० मु०- / ५.

३. हेमलालका छोरा समेतको दातव्य (व्य) रँकर घेत मुरी- / १० रुपैया ७० मा नरघोज राइले दियाको भाँटार मुरी / २ साल्याको गणैसुको आखुवोट रँकर मुरी/ ५ राम्चे घेत मुरी १/२४ मध्यको वलभद्र वस्न्यातको दातव्यको सट्टा मुरी / ४ र नरवं वस्न्यातको दातव्य मुरी / ६ गरि रँकर घेत मुरी / १० श्री बोली राइको दातव्य विस रूपा रँकर घेत मुरी / ९ श्री प्रसादको दातव्य तुम्लिममा रँकर घेत मुरी / १०.

धर्मनित्दपाध्याका दातव्य डुडे छेउ रँकर घेत मुरि- / १

धर्म पत्रिका कागजमा लेखियाबमोजिका शिलापत्रका माथि लेखियाका जग्गाहरूका १ सालको आयस्ता धान जमा मुरी- ३३६/१ यस जमाबाट भयाको वर्षेकको देहाय बमोजि षचं जमा धान मुरी ३१६/१

१. नित्य पूजा गर्ने ब्राह्मणके धान मुरी २४/२
पाठशाला विछयोनाके रादि (डि) बालिष्ठा सकारि कामतके धान मुरी

(१)

- भीजदात कागत जाँचनेके धान मुरी..... ३/
 मंदिर पाठशाला पखाल चुहुने मत्केको बनाउनेके धां मु. २/१०
 बगैचा टहलुवाके धां मुरी ५/६
 वि. जमान्ति वस्न्याले पाटिका जगेरालाई राखेको रवाकसीला
 रैकंने मुरी १/८
२. नैमित्त्य पूजा पर्वके धान मुरी..... ७/
 मंदिर पाठशालाको लाघस् झारुवडाहरूके धान मुरी..... ६/
 देशी परदेशी अभ्यागतका सीधा धर्म मुरी..... ४/१३
 विद्यार्थीहरूलाई मैन्हा मैन्हामा सीधा बाँडने धान मुरि १४०
 विद्यार्थीहरूलाई न्वागीके धां मु. पायि ११५
३. डांडामा नर्मदेश्वरका पूजा र पूजा गर्नेके धान मुरी.... ५
 पाठशालामा पठाउने पंडितके धान मुरी ६३/४
 परीक्षा गर्ने पंडित के धान मुरी ६/३
 गुठिकाम गर्ने र जीम्मावालके धान मुरी ३१/२/
 पाठशालामा अह्वायाको काम गर्ने सिपाहीके धा. मु. ... ५/
 जिम्मा
- परि आएको १/२/३ तरफको (सीताराम षडेश्वर पाठशालाको काम
 जीर्णोद्धारके जगेरा धान मुरी १८/
१. रु. १५५० बाहेक थप रु. २५० मु. ४ का दरले चतुर्मास पुरा मन्ने
 पंडितके वर्ष १ के धा. मु. १०/
 रामकृष्ण पाध्याको अर्पण मरुवा कदम्बोटे विर्ता पेट मु. ... १/
 २. राइट विष्णुप्रसादको दातव्ये ठ (थ) प् धान मुरी रैकं.... १
 शिलापत्र राखेका मंडपछाउतके धां. मु. १
- म आबाल ब्रह्मचारी पंडित पडानन्द पाछ्येका गाथषडा छंउँज्याल जन्मदिन
 मार्गशुक्ल पंचमीमा र मेरा देहान्त भया पछि एकोदिष्टका दिनमा ब्राह्मण
 विद्यार्थी प्रोहितहरूलाई दक्षीणा भोजनके साल-साल वर्ष १ के धान मु. २

(१०)

(पूर्व पाटाको दायाँ किनारमा)

सही शिलापत्र म आबाल ब्रह्मचारी पंडित षडानन्दशर्मणः संमति (बायाँ किनारमा) यो शिलापत्र विगान्यालाई पंचमहापातक लागन्या छ (पश्चिम पाटाको दायाँ किनारमा) ।

यः स्वदत्तां परैदत्ता हरेत् सुरविप्रयोः ।

वृत्ति स जायते विभुग् वर्षाणामयुतायुतम् ॥

सम्बत १६६६ सालमा (आ) षाड १७ गते वार ४ लिखितम् शुभ (बायाँमा) श्री नेपाल पारंको वकुवहाल बस्ने राजाको वंश हर्षयान्को छोरा रत्नमान कालिगरले मालिकका आज्ञाअनुसार यो शिलापत्रका अक्षर काटेको हो शुभम् ।

यस पुस्तकको प्रकाशनार्थ आर्थिक सहयोग गर्नु हुने महानुभावहरूको नामावली

क्र. सं.	नाम, थर, ठेगाना	रकम
१.	वृहदाष्टात्मिक परिषदको खातामा रहेको शोच भर्ना गर्नेगरी श्री मोक्षप्रसाद मण्डागी घराना—१६ रु	७२५/-
२.	श्रीमती तुलसी शर्मा घराना—१९	५००/-
३.	श्रीमती ॐ कुमारी आचार्य घराना—१२	५०१/-
४.	श्री दीपबहादुर बस्नेत, घराना—५	४५९/-
५.	श्री धर्मराजराई, घराना—१९	१५१/-
६.	श्री हरिराज बराल, घराना—१२	१०१/-
७.	श्री रघुनाथ गाय, घराना—५	१०१/-
८.	मनमोहन कर्माचार्य, घराना—५	१०१/-
९.	श्रीकृष्णराज मास्के, घराना—५	१०१/-
१०.	श्री खेमराज निरीला, घराना—१०	१०१/-
११.	श्री पं. दीननाथ पौडेल घराना—५	१०१/-
१२.	श्री पं. गणेश प्रसाद सुवेदी, घराना—७	१०१/-
१३.	श्री बमन्त कुमार कमाचार्य,	१०१/-
१४.	श्री नन्दकुमारी ताम्राकार, घराना	१०१/-
१५.	श्री नन्दु खान,	१०१/-
१६.	श्री मोहन प्रसाद ताम्राकार,	१०१/-
१७.	श्री कृष्ण प्रसाद ताम्राकार,	१०१/-
१८.	श्री मदन बहादुर बस्नेत, घराना—५	१०१/-
१९.	श्री बालकुमारी बस्नेत, घराना—५	१०१/-
२०.	श्री शालिग्राम पौडेल, घराना—५	१०१/-
२१.	श्री हेमन्तराज अर्याल, घराना—७	१०१/-
२२.	श्री रामनाथ बाँस्तोला घराना—४	१०१/-
२३.	श्री हरिनाथ बाँस्तोला, घराना—४	१०१/-
२४.	श्री विष्णु बाँस्तोला, घराना—४	१०१/-

(१२)

२५. श्री युक्तिनाथ वांस्तोला, धरान—४	१०१/
२६. श्री वैजनाथ वांस्तोला, धरान—४	१०१/
२७. श्री डम्बर बहादुर वस्नेत, धरान—५	१०२/
२८. श्रीमती यज्ञकुमारी वांस्तोला, धरान—	१०१/
२९. श्री तेजनाथ अर्याल, धरान—७	१०१/
३०. श्री लेखनाथ मट्टराई, धरान—१४	१०१/
३१. श्री कौशल्या देवी ढकाल, धरान—	१०१/
३२. श्री भानु प्रसाद ढुङ्गेल धरान—४	१०१/
३३. श्री पिरुलाल चिमनलाल अग्रवाल, धरान—२	१०१/
३४. श्री क. दीनराज अधिकारी (गो द. बा.) दिङ्गा बितलप	१०१/
३५. श्री हीरा प्रसाद रिजाल, धरान—१२	१००/
३६. श्री छविलाल पोख्रेल, धरान—१२	१००/
३७. श्री पं नन्दिशेखर निरोला, धरान—१०	५१/
३८. श्री मातुराम वजरंग लाल, धरान—	५१/
३९. श्री ॐ प्रकाश अग्रवाल, धरान—	५१/
४०. श्री गंगाबहादुर मास्के, धरान—१०	५१/
४१. श्री रुद्रनाथ वांस्तोला धरान - ५	५१/
४२. श्री मेघनाथ मट्टराई,	५१/
४३. श्री अम्बिका ढकाल, धरान—४	५१/
४४. श्री पं. दुर्गानाथ शर्मा, धरान—	५१/
४५. श्री गोपीकृष्ण गौतम, धरान—१४	५१/
४६. श्री राधा कृष्ण बराल, धरान—१२	५१/
४७. श्री कालुराम सोमी, धरान—२	५१/
४८. श्री पं. दुर्गा लंसाल, धरान—१५	५१/
४९. श्री पं, विष्णु प्रसाद ढकाल, धरान—	५/
५०. श्री हरि प्रसाद भण्डारी, धमोरा—४	५/
५१. सनातन धर्म सेवा समिति, धरान, झापा	१०१/ (संस्कृतित) /

Acc. No. 17054
 Class No. 891.491 Book No. BHA
 Author अण्जरी, औद्यप्रसाद
 Title अज्ञानन्द-चरित-महाकाव्य

Due on	Borrower's Name	Returned on

महेन्द्र संस्कृत विश्वविद्यालय
 बाल्मीकि विद्यापीठ

पुस्तकालय

लेखकको परिचय

भोग्य प्रसाद भण्डारी

१. जन्म :—वि. सं. १९८६, सिभुवा, धनकुटा, कोशी अंचल, नेपाल ।
२. पिता :—स्व० पं० श्री नरपति भण्डारी,
३. माता :—श्रीमती हरिमायादेवी भण्डारी,
४. शिक्षा :—साहित्याचार्य, (वाराणसी),
५. पेशा :—प्राध्यापन,
६. पद :—उप—प्राध्यापक,
७. क्याम्पस :—पिण्डेश्वर (संस्कृत महाविद्यालय) विद्यापीठ,
८. सेवा र अनुभव :—करीब ३० वर्षको प्राध्यापन अनुभव ।
९. प्रकाशित कृति :—

१. विष्णुमहिम्नस्तोत्रको नेपाली अनुवाद	} एउटै पुस्तक को रूप
२. गंगालहरीको नेपाली अनुवाद	
३. फुटकर कविता :—विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा ।	
१०. अप्रकाशित कृति :—गेय रामायण ।
११. धर्मपत्नी :—

१. स्व० श्रीमती ढककुमारीदेवी भण्डारी ।
२. श्रीमती गीतादेवी भण्डारी ।
१२. सन्तान :—पुत्र-४, पुत्री-१ ।
१३. स्थायी ठेगाना :—सन्मार्ग, धरान-१६, सुन्सरी, कोशी अंचल नेपाल ।